

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

МЕРКУЛОВ ПАВЛО ЮРІЙОВИЧ

УДК 349.2:347.961

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЄДНІСТЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАЦІ НОТАРІУСІВ**

081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ П.Ю. Меркулов

Науковий керівник:
доктор юридичних наук, професор
Андріїв Василь Михайлович

Київ-2026

АНОТАЦІЯ

Меркулов П.Ю. Єдність та диференціація правового регулювання праці нотаріусів. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України. Київ, 2026.

У дисертації здійснено розгляд особи нотаріуса як суб'єкта трудового права та виділено його наступні особливості: 1) характер роботи нотаріуса, який полягає у вчиненні нотаріальної діяльності, що є особливим видом трудової діяльності; 2) правове регулювання діяльності нотаріусів здійснюється нормами Закону України «Про нотаріат», які базуються на нормах трудового законодавства. Є чітка закономірність закріплення гарантій нотаріального процесу на основі тих гарантій, які визначені загальним трудовим законодавством – Кодексом законів про працю України; 3) нотаріус наділений відповідним спеціальним правовим статусом, який і визначає його місце у системі органів влади та поміж інших суб'єктів трудового права, а правовий статус нотаріуса як суб'єкта здійснення нотаріальної діяльності доповнюється ознаками правового статусу працівника; 4) нотаріус є фізичною особою, а кожна фізична особа у міру своїх можливостей стає суб'єктом трудового права, оскільки право на працю є невід'ємним правом кожної особи; 5) нотаріус виступає особливим суб'єктом трудового права, що обумовлено тими завданнями та функціями, які він виконує в процесі здійснення нотаріальної діяльності; 6) нотаріуса як суб'єкта трудового права визначає і встановлений процес оформлення трудових правовідносин нотаріуса, що здійснюється відповідно до певної процедури, яка визначена трудовим законодавством; 7) на нотаріуса поширюються юридичні гарантії, які притаманні суб'єктам трудового права та трудових правовідносин; 8) нотаріуса як суб'єкта трудового права характеризує й така особливість, як найманий характер праці, хоча це

стосується, зокрема, державних нотаріусів. Визначено сутність та окреслено значення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів.

Розглянуто співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів та визначено їх ключові напрями:

- 1) співвідношення у форматі: загальне та спеціальне, які мають нерозривний зв'язок між собою;
- 2) співвідношення загальних та спеціальних норм трудового законодавства нотаріусів визначається як співвідношення цілого та частини, де цілим виступає трудове законодавство загалом, а частиною – законодавство, яке регулює ті чи інші правовідносини щодо нотаріусів;
- 3) співвідношення, при якому забезпечується відповідність спеціальних норм та спеціального законодавства загальним нормам, здійснюється деталізація загальних норм у певних правовідносинах;
- 4) співвідношення єдності та диференціації праці як суперництво загальної та спеціальної норми. Варто зазначити, що регулювання трудових правовідносин нотаріусів виключно загальними нормами є неможливим, а тому деталізація правового регулювання забезпечується саме спеціальними нормами;
- 5) співвідношення єдності та диференціації як визначення особливостей певної галузі трудового права;
- 6) обґрунтовано співвідношення, за якого спеціальні приписи скасовують або обмежують дію загальних приписів (*lex specialis derogat legi generali*), а отже, саме перші (спеціальні) мають пріоритетне значення при регулюванні праці нотаріусів. Якщо спеціальні приписи скасовують (обмежують) дію загальних (*lex specialis derogat legi generali*), то пріоритет мають перші (спеціальні);
- 7) співвідношення, при якому диференційовані норми деталізують загальні норми;
- 8) співвідношення, при якому диференційовані норми самостійно врегульовують трудові відносини, які не врегульовані загальними нормами.

Важливе місце у дисертації займає дослідження критеріїв диференціації правового регулювання праці нотаріусів, зокрема виділено і детально охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні критерії правового регулювання праці нотаріусів.

У рамках дослідження здійснено розгляд поняття «кадрове забезпечення нотаріусів», під яким запропоновано розуміти особливий напрямок державної кадрової політики у системі органів нотаріату, який включає в себе реалізацію державної політики щодо формування високопрофесійних кадрів у системі нотаріату, які здатні забезпечувати населення якісними нотаріальними послугами, характеризуються особливими суб'єктом (державний та приватний нотаріус) і об'єктом (надання нотаріальних послуг) у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (нотаріального округу). Детально досліджено та окреслено вираження єдності та диференціації кадрового забезпечення праці нотаріусів, зроблено акцент на розумінні важливості створення ефективної системи кадрового резерву нотаріусів у кожному конкретному нотаріальному окрузі.

Важлива увага у дисертації приділена регулюванню робочого часу нотаріусів і часу їх відпочинку, здійснено виділення основних особливостей регулювання робочого часу та часу відпочинку нотаріусів. Окремо в роботі охарактеризовано питання охорони праці нотаріуса, яку запропоновано розуміти як: 1) охорону праці власне нотаріуса, що виступає суб'єктом нотаріального процесу; 2) охорону умов праці нотаріуса; 3) охорону нотаріальної таємниці; 4) охорону праці нотаріуса у період дії воєнного стану; 5) охорону праці нотаріуса від осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. У дисертації визначено розуміння основних особливостей дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріуса шляхом їх виділення та детальної регламентації, а також акцентовано увагу на важливості чіткого встановлення рамок дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів.

Системно проаналізовано проблеми правового регулювання ЄДПН та визначено напрями удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях, серед яких названо: 1) відсутність динаміки у здійсненні правового регулювання єдності та

диференціації праці нотаріусів, що виражається у недосконалості законодавства щодо регулювання правового статусу та праці нотаріусів;

- 2) наявність значної кількості норм, які при здійсненні правового регулювання однакових суспільних відносин суперечать одна одній;
- 3) складність здійснення нормативно-правового регулювання окремих інститутів трудового права щодо нотаріусів: при застосуванні окремих положень дисциплінарної відповідальності приватних нотаріусів, при розумінні прогулу та систематичності порушення трудової дисципліни приватним нотаріусом, який забезпечує організацію своєї діяльності самостійно;
- 4) складність забезпечення навчання та підвищення рівня кваліфікації нотаріуса;
- 5) складність підвищення рівня кваліфікації нотаріусів на основі міжнародних програм роботи нотаріату;
- 6) недостатність визначення професійних здібностей нотаріуса, що обумовлено відсутністю чіткого розуміння критеріїв оцінювання професійності нотаріусів;
- 7) відсутність зацікавленості ДН у результатах своєї праці;
- 8) відсутність чітких критеріїв визначення компетентності нотаріуса;
- 9) відсутність ефективної системи формування кадрового резерву нотаріусів у конкретному нотаріальному окрузі;
- 10) відсутність визначеного граничного віку для набуття професії нотаріуса;
- 11) проблеми правового регулювання нотаріуса з іншими органами влади та посадовими особами, органами місцевого самоврядування, трудовими архівами, органами Пенсійного фонду щодо їх взаємодії між собою;
- 12) проблема налагодження належного рівня обміну досвідом між нотаріусами в Україні та їх іноземними колегами;
- 13) відсутність правового механізму притягнення нотаріуса до моральної відповідальності;
- 14) проблема чіткості визначення рамок дисциплінарної та адміністративної відповідальності нотаріусів.

Зроблено висновок про необхідність розроблення Порядку взаємодії нотаріусів з іншими органами державної влади, недержавними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, в якому закріпити мету та форми такої взаємодії, принципи її побудови, визначити певні строки для вчинення

певних дій, надання відповідей на запити тощо. Окрему увагу приділено дослідженню моральної відповідальності нотаріуса, яку запропоновано розглядати, відштовхуючись від принципу створення презумпції правильного та належного нотаріуса, а отже, й розуміння нотаріуса як особи, яка здійснює нотаріальну діяльність сумлінно, правильно законно та безумовно.

Важливе місце у дисертації займає дослідження правового регулювання праці нотаріусів та можливостей його використання в Україні, у роботі також виокремлено й охарактеризовано конкретні особливості регулювання праці нотаріусів у зарубіжних країнах.

Ключові слова: нотаріус, єдність, диференціація, правове регулювання, праця, трудові права, робочий час, час відпочинку, охорона праці, дисциплінарна відповідальність, умови праці, працівник, трудові відносини, цифровізація.

ANNOTATION

Merkulov P.Yu. Unity and Differentiation of the Legal Regulation of Notaries' Labour. – *Qualifying scientific work submitted as a manuscript.*

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law». Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2026.

The dissertation examines the notary as a subject of labor law and highlights its following features: 1) the nature of a notary's work, namely, performing notarial activity is a special type of labor activity; 2) legal regulation of the activities of notaries is carried out by the norms of the specialized law - the Law of Ukraine "On Notaries", which are based on the norms of labor legislation. There is a clear pattern of establishing the guarantees of the notarial process on the basis of those guarantees defined by the general labor legislation – the Labor Code of Ukraine; 3) the notary is endowed with the corresponding special legal status, which determines his place in the system of authorities and among other subjects of labor law, and the legal status of the notary as a subject of notarial activity is

supplemented by signs of the legal status of an employee; 4) a notary public is a natural person, and every natural person, to the extent of his capabilities, becomes a subject of labor law, since the right to work is an inalienable right of every person; 5) a notary public is a special subject of labor law due to the tasks and functions assigned to him in the performance of notarial activities; 6) the notary as a subject of labor law is also defined by the established process of registration of the notary's employment relationship, which is carried out in accordance with a certain procedure defined by labor legislation; 7) the notary is subject to legal guarantees that are inherent to subjects of labor law and labor relations; 8) the notary as a subject of labor law is also characterized by such a feature as the hired nature of work, in particular for public notaries. The essence and significance of the unity and differentiation of the legal regulation of the work of notaries are defined.

The ratio of unity and differentiation of the legal regulation of the work of notaries is considered and their key directions are determined: 1) ratio in the format: general and special, which are inextricably linked; 2) the ratio of general and special norms of the labor legislation of notaries is defined as the ratio of the whole and the part, where the whole is the labor legislation as a whole and the part is the legislation that regulates certain legal relations with notaries; 3) the ratio in which the compliance of special norms and special legislation with general norms is ensured, general norms are detailed in certain legal relationships; 4) the relationship between unity and differentiation of labor as a rivalry between general and special norms. It is worth noting that it is impossible to regulate the labor relations of notaries exclusively by general norms, and therefore the detailing of legal regulation is ensured by special norms; 5) the ratio of unity and differentiation as a definition of the specifics of a certain field of labor law; 6) the ratio in which special prescriptions override general prescriptions, and therefore the latter have priority; 7) the ratio in which the differentiated norms detail the general norms; 8) a ratio in which differentiated norms independently regulate labor relations that are not regulated by general norms. An important place in the

dissertation is devoted to the research of the criteria of differentiation of the legal regulation of the work of notaries, in particular, the objective and subjective criteria of the legal regulation of the work of notaries are highlighted and characterized in detail.

As part of the study, the concept of "staffing of notaries" was considered, under which it is proposed to understand a special direction of the state personnel policy in the system of notary bodies, which includes directions for the implementation of the state policy on the formation of highly professional personnel in the notary system, capable of providing the population with high-quality notary services, characterized by a special subject (public and private notary) and object (provision of notarial services) within the relevant administrative-territorial unit (notarial district). The expression of the unity and differentiation of notary labor staffing has been researched and outlined in detail, emphasis has been placed on understanding the importance of creating an effective notary staffing system in accordance with a specific notary district.

An important place in the dissertation is given to the regulation of notaries' working hours and their rest time, the main features of the regulation of notaries' working hours and rest time are highlighted. Special attention is paid in the work to notary labor protection, which is proposed to be understood as: 1) labor protection of the notary as a subject of the notarial process; 2) protection of notary's working conditions; 3) protection of notarial secrecy; 4) labor protection of notaries during martial law; 5) protection from persons applying for the performance of notarial acts. The dissertation defines the understanding of the main features of the disciplinary and material responsibility of a notary by highlighting such features and their detailed regulation, as well as the importance of clearly defining the framework of disciplinary and material responsibility of notaries.

Significant attention was paid to the problems of legal regulation of the unity and differentiation of the work of notaries on the directions of improvement of the legal regulation of the work of notaries at the national and local levels, among which were named: 1) the lack of dynamics in the implementation of the legal

regulation of the unity and differentiation of the work of notaries, which is expressed in the imperfection of the legislation on the regulation of legal status and work of notaries; 2) the presence of a significant number of norms that contradict each other during the implementation of legal regulation of the same social relations; 3) the complexity of the implementation of legal regulation of individual institutions of labor law in relation to notaries: when applying certain provisions of disciplinary responsibility of private notaries, when understanding absenteeism and the systematic violation of labor discipline by a private notary who ensures the organization of his activities independently; 4) the difficulty of providing training and raising the level of notary qualifications; 5) the difficulty of raising the qualification level of notaries on the basis of international notary work programs; 6) insufficient determination of the professional abilities of a notary, due to the lack of a clear understanding of the criteria for assessing the professionalism of notaries; 7) lack of interest of state notaries in the results of their work; 8) lack of clear criteria for determining the competence of a notary public; 9) lack of an effective system for creating a personnel reserve system for notaries in accordance with a specific notary district; 10) lack of a defined age limit for acquiring the profession of a notary; 11) problems of legal regulation of the notary with other authorities and officials, local self-government bodies, labor archives, Pension Fund bodies regarding their interaction with each other; 12) the problem of establishing an appropriate level of exchange of experience between notaries in Ukraine and their foreign colleagues; 13) the absence of a legal mechanism for bringing the notary public to moral responsibility; 14) the problem of clearly defining the framework of disciplinary and administrative responsibility of notaries. It was concluded that it is necessary to develop the Procedure for the interaction of notaries with other state authorities, non-state bodies, local self-government bodies and their officials, in which to establish the purpose and forms of such interaction, the principles of its construction, to determine certain deadlines for taking certain actions, providing answers to requests etc. Particular attention is paid to the study of the moral responsibility of the notary, which is proposed to be

considered based on the principle of creating the presumption of a correct and proper notary, and therefore the understanding of the notary as a person who carries out notarial activities conscientiously, correctly legally and unconditionally.

An important place in the dissertation is devoted to the study of the legal regulation of the work of notaries and the possibility of its use in Ukraine, specific features of the regulation of the work of notaries in foreign countries are named.

Key words: notary, unity, differentiation, legal regulation, labour, labour rights, working time, rest time, occupational safety and health, disciplinary liability, working conditions, employee, employment relations, digitalization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Меркулов П.Ю. Зміст єдності правового регулювання праці нотаріусів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 75. Ч. 3. С. 60-65. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.10>.
2. Меркулов П.Ю. Нотаріус як суб'єкт трудового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електронне наукове видання. 2023. № 1. С. 264-269. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.42>.
3. Меркулов П.Ю. Співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Соціальне право*. 2023. №3. С.111-119. URL: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-03-15>.
4. Меркулов П.Ю. Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. № 47. С.152-160. URL: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-152-160>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Меркулов П.Ю. Значення диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року: СХХХVІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція* (м. Чернівці, 19 січня 2024 року). Чернівці, 2024. С. 150-154.
2. Меркулов П.Ю. Загальні аспекти єдності та диференціації кадрового забезпечення нотаріусів. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Харків, 19 квітня 2024 року). Харків, 2024. С. 164-170.
3. Меркулов П.Ю. Дуальність правового статусу нотаріуса в Україні щодо визначення основних особливостей дисциплінарної відповідальності нотаріусів. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах*

воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 02 травня 2024 року). Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 681-684.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ	
НОТАРІУСІВ	23
1.1 Нотаріус у системі суб'єктів трудового права.....	23
1.2 Сутність і значення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів	42
1.3 Співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів.....	61
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАЦІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ	
	98
2.1 Єдність та диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів	98
2.2 Робочий час і час відпочинку нотаріусів	120
2.3 Охорона праці та інші умови праці нотаріусів	137
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ	
	186
3.1 Напрямки удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях.....	186
3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання праці нотаріусів та можливості його використання в Україні.....	206
ВИСНОВКИ	227
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	241
ДОДАТКИ	266

ВСТУП

Обґрунтування теми дисертації. Соціальний захист громадян в Україні здійснюється багатьма суб'єктами, має різноманітні форми свого вираження, різний характер соціального спрямування та засобів досягнення поставлених перед собою соціальних завдань і цілей. Система органів влади, які уповноважені на здійснення соціального захисту населення в Україні, є досить розвинутою. Цими органами забезпечується надання досить широкого переліку соціальних послуг та різноманітних видів як матеріальної, так і нематеріальної допомоги. Слід зазначити, що нотаріуси в Україні виконують особливу соціально значущу функцію, оскільки саме на них покладено обов'язок посвідчувати права, факти, що мають юридичне значення, а також вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної достовірності. Роль та значення системи нотаріату в сучасному суспільстві є досить вагомою та значною, але, на жаль, чомусь соціальний та правовий захист нотаріусів залишається менш дослідженим у порівнянні з іншими категоріями (суддями, прокурорами).

При окресленні діяльності нотаріусів важливим видається дослідження питання єдності правового регулювання праці нотаріусів з іншими суб'єктами трудових правовідносин, а також визначення різноманітних аспектів диференціації праці нотаріусів. Диференціацію варто здійснювати на підставі конкретних критеріїв (суб'єктивних та об'єктивних), враховуючи всі аспекти нотаріальної діяльності та тих вимог, які наразі визначені для нотаріусів. Особливий характер професії нотаріуса вимагає від особи досить високого рівня правових знань, високої моральної культури, певних психологічних якостей, умінь та здібностей, які є необхідними для нормального функціонування нотаріального процесу та виконання важливої задачі нотаріату – задоволення потреб осіб, які звертаються за допомогою до нотаріуса. Пріоритетність комплексного розгляду ЄДПН обумовлена необхідністю якнайкращого удосконалення трудового законодавства

стосовно нотаріусів, підвищення рівня їх соціального захисту та надання їм соціальних гарантій.

Загалом питання нотаріату у своїх роботах досліджували такі вчені, як О.С. Арсентьєва, В.В. Баранкова, К.Ф. Білько, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, С.В. Вишневецька, Г.Ю. Гулевська, Л.В. Данюк, М.С. Долинська, В.В. Жернаков, Д.В. Журавльов, М.І. Іншин, Н.В. Ільєва, Ю.П. Ільїна, Р.І. Коваленко, В.В. Комаров, В.Л. Костюк, М.І. Наньєва, Л.В. Могилевський, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, Л.К. Радзієвська, Г.С. Семакова, О.В. Скрипник, В.С. Тарасенко, Н.М. Хуторян, С.Я. Фурса, Г.І. Чанишева, К.І. Чижмарь, О.М. Ярошенко та інші. Проте актуальним є поглиблене розуміння як ідентичності, так і відмінностей (індивідуалізації) трудових, соціальних прав нотаріусів, соціальних виплат, оновлення законодавства у сфері соціального захисту нотаріусів, захисту та охорони трудових прав приватних нотаріусів нарівні із державними, посилення захисту та охорони прав нотаріусів як суб'єктів нотаріального процесу.

Важливим є поступове та повне дослідження спеціальних норм з регламентації праці нотаріусів, удосконалення напрямків здійснення охорони їх трудових прав та визначення аспектів соціального захисту і соціального забезпечення. Наразі має бути забезпечено новий підхід до розуміння єдності та диференціації праці нотаріусів, виділено та окреслено основні проблеми, які стають на шляху реалізації трудових прав нотаріусів, запропоновано перспективні та дієві шляхи їх вирішення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі публічного та приватного права Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт кафедри, зокрема в межах кафедральних тем: «Напрями розвитку законодавства України в контексті євроінтеграції» (2020-2023 роки), «Актуальні напрями євроінтеграційного розвитку законодавства України» (2024-2026 роки). Обраний напрям дослідження належить до числа ключових у галузі

трудового права та у напрямку захисту прав працівників. Тематика дисертаційної роботи узгоджується з Цілями сталого розвитку України на період до 2030 року, визначеними Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019, а також зі Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженою постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року.

Мета роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу сучасних досягнень юридичної науки, узагальнення положень чинного законодавства та практики його застосування визначити і комплексно дослідити теоретико-методологічні засади єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів і на цій основі сформулювати теоретичні висновки та науково обґрунтовані пропозиції щодо їх удосконалення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *задачі*:

- розглянути *особу* нотаріуса у системі суб'єктів трудового права;
- окреслити сутність та значення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів;
- визначити співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів;
- розробити критерії диференціації правового регулювання праці нотаріусів;
- надати характеристику єдності та диференціації кадрового забезпечення праці нотаріусів;
- розглянути робочий час і час відпочинку нотаріусів;
- з'ясувати сутність охорони праці та інші умови праці нотаріусів;
- дослідити особливості дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів;
- окреслити напрямки удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях;

– охарактеризувати зарубіжний досвід правового регулювання праці нотаріусів та можливості його використання в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі дослідження єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів.

Предметом дослідження є єдність та диференціація правового регулювання праці нотаріусів.

Методи дослідження. Методологія дисертаційного дослідження базується на сукупності методів і прийомів наукового пізнання загальнонаукового та спеціального характеру, що дало можливість сформулювати цілісне та комплексне уявлення про сутність поняття єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів та особливостей такого правового регулювання.

За допомогою *діалектичного методу* здійснено дослідження особи нотаріуса у системі суб’єктів трудового права (підрозділ 1.1). За допомогою *методів абстрагування* поглиблено розуміння сутності та значення єдності й диференціації правового регулювання праці нотаріусів (підрозділ 1.2). *Метод системно-структурного аналізу* застосовано в ході дослідження співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Методи класифікації, групування, системно-функціональний метод* використано при дослідженні критеріїв диференціації правового регулювання праці нотаріусів (підрозділ 1.4). *Формально-логічний метод* сприяв визначенню особливостей єдності та диференціації кадрового забезпечення праці нотаріусів (підрозділ 2.1). *Логіко-семантичний метод* дозволив розкрити особливості робочого часу і часу відпочинку нотаріусів (підрозділ 2.2), охорони праці та інші умови праці нотаріусів (підрозділ 2.3). За допомогою методу *узагальнення* охарактеризовано та узагальнено особливості дисциплінарної і матеріальної відповідальності нотаріусів (підрозділ 2.4). Метод узагальнення та компаративний метод використано при визначенні основних шляхів удосконалення правового регулювання

праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях (підрозділ 3.1). За допомогою *порівняльно-правового методу* було проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання праці нотаріусів та визначено можливості його використання в Україні (підрозділ 3.2). Перелічені методи використано у взаємозв'язку та взаємозалежності, що дало можливість сформулювати цілісну методологічну базу, а також забезпечити повноту та об'єктивність зроблених висновків.

Нормативну та емпіричну базу роботи склали Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, якими регулюються питання єдності та диференціації праці нотаріусів, ряд міжнародних актів у сфері соціального захисту, окремі законодавчі акти зарубіжних держав, а також практика їх застосування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є комплексним науковим дослідженням єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку концептуальних положень, висновків і пропозицій, що мають важливе науково-теоретичне і практичне значення, а саме:

уперше:

– визначено 8 ключових особливостей, які характеризують нотаріуса як суб'єкта трудового права, здійснено їх розгляд та деталізацію;

– визначено основні об'єктивні критерії диференціації правового регулювання праці нотаріусів: 1) галузева належність нотаріату та сфера його роботи; 2) особливі умови праці нотаріусів: а) особливий порядок доступу до професії нотаріуса, що включає в себе ряд вимог, яким має відповідати кандидат на посаду та особливий порядок добору; б) наявність відповідного документа – свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; в) особливий характер правовідносин при виконанні своєї трудової функції; г) заборона на здійснення певних видів діяльності поряд із нотаріальною діяльністю; г) чітке дотримання процесуальної процедури вчинення

нотаріальних дій; д) необхідність підтвердження своєї кваліфікації у визначених законом випадках; е) особливий порядок припинення повноважень нотаріуса, що полягає в чітко закріпленій процедурі анулювання свідоцтва про зайняття нотаріальною діяльністю; 3) особлива сфера територіального поширення нотаріальної діяльності нотаріуса, тобто особливим є характер визначення робочого місця нотаріуса; 4) місце роботи нотаріуса, в тому числі й технічна оснащеність місця роботи або виконуваної трудової функції; 5) диференціація правового регулювання праці нотаріусів, яка пов'язана з віднесенням нотаріуса до державної чи приватної сфери; б) особливий порядок захисту нотаріуса; 7) встановлення особливого порядку притягнення нотаріуса до юридичної відповідальності;

– здійснено комплексне дослідження засад єдності та диференціації кадрового забезпечення праці нотаріусів;

- запропоновано етапи здійснення кадрового відбору нотаріусів, а також встановлено чіткі критерії визначення компетентностей нотаріуса, якими він має володіти у процесі безпосередньої діяльності з метою забезпечення єдиного підходу до розуміння та характеристики нотаріусів у сфері їх безпосередньої діяльності, аналізу їх знань, умінь, досвіду у сфері нотаріальної діяльності, можливості використання таких умінь та навичок у процесі роботи, оцінювання тих досягнень, які здобуті нотаріусами у процесі їх роботи та нотаріальної діяльності;

удосконалено:

– категоріально-понятійний апарат щодо термінологічного розуміння сутності таких понять, як «нотаріус як суб'єкт трудового права», «кадрове забезпечення нотаріусів»;

– розуміння організації та охорони робочого місця нотаріусів: 1) робоче місце приватного нотаріуса має бути в зоні розташування нотаріального округу, де нотаріус уповноважений здійснювати свою професійну діяльність; 2) вимоги до робочого місця нотаріуса встановлюються Міністерством юстиції України; 3) проведення сертифікації

робочого місця приватного нотаріуса в обов'язковому порядку;
4) доступність робочого місця нотаріуса; 5) захист приміщення для забезпечення нотаріальної таємниці; 6) встановлення особливих вимог щодо дотримання конструкції приміщення, в якому знаходиться робоче місце приватного нотаріуса; 7) захист приміщення від несанкціонованого проникнення, створення та дотримання відповідних умов щодо збереження штампів та печаток нотаріуса, а також облаштування архіву для збереження документів нотаріуса;

– підхід щодо розуміння охорони праці нотаріуса, що включає в себе: 1) охорону праці власне нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу; 2) охорону умов праці нотаріуса; 3) охорону нотаріальної таємниці; 4) охорону праці нотаріусів у період дії воєнного стану; 5) охорону нотаріуса від осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій;

– розуміння основних особливостей дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріуса шляхом виділення таких особливостей та їх детальної регламентації, а також важливості чіткого визначення рамок дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів;

– критерії визначення компетентності нотаріусів саме у процесі їх роботи;

дістали подальшого розвитку:

– розуміння важливості створення ефективної системи кадрового резерву нотаріусів у кожному конкретному нотаріальному окрузі;

– внесення змін до статті 3 Закону України «Про нотаріат» № 3425-ХІІ щодо встановлення 60 років як граничного віку для набуття професії нотаріуса;

– розроблення Порядку взаємодії нотаріусів з іншими органами державної влади, недержавними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, в якому закріпити мету та форми такої взаємодії, принципи її побудови, визначити певні строки для вчинення певних дій, надання відповідей на запити тощо;

– дослідження моральної відповідальності нотаріуса, відштовхуючись від принципу створення презумпції правильного та належного нотаріуса, а отже, й розуміння нотаріуса як особи, яка здійснює нотаріальну діяльність сумлінно, правильно законно та безумовно;

– пропозиції, сформовані на основі досвіду США, Німеччини, Франції, Іспанії, Італії, Японії тощо.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані:

– *у науково-дослідній роботі* – для розвитку положень науки соціального права з метою поглиблення подальших досліджень проблем, які виникають при правовому регулюванні праці нотаріусів;

– *у нормотворчій діяльності* – у процесі прийняття нових та підготовки змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, які стосуються кадрового забезпечення нотаріусів, регулювання їх робочого часу та часу відпочинку, охорони праці, дисциплінарної та матеріальної відповідальності;

– *у правозастосуванні* – для удосконалення практичної діяльності органів державної влади, уповноважених на забезпечення та реалізацію державної політики щодо здійснення правового регулювання праці нотаріусів;

– *в освітньому процесі* – під час підготовки методичних розробок, підручників та навчальних посібників з таких навчальних дисципліни, як «Право соціального забезпечення», «Соціальне забезпечення», «Нотаріальна діяльність та нотаріальний процес» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно, з використанням останніх досягнень теорії права та трудового права. Усі сформульовані в ній положення і висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Розвиток науки та техніки: виклики 2024

року» (м. Чернівці, 19 січня 2024 року); «Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту» (м. Харків, 19 квітня 2024 року); «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 02 травня 2024 року).

Публікації. Основні результати дисертації, висновки та пропозиції знайшли відображення у 4 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, а також у 3 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що складаються з десяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 268 сторінок. Список використаних джерел містить 240 найменувань, розміщених на 26 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ

1.1 Нотаріус у системі суб'єктів трудового права

Важливою складовою розвитку демократичної, правової та соціальної держави є розвинена система соціального захисту та соціального забезпечення населення. Вона потрібна для того, щоб кожна людина отримала належні їй соціальні послуги та мала змогу реалізувати свої соціальні права. Система органів влади, які уповноважені на здійснення соціального захисту населення в Україні є досить розвинутою та в цілому цими органами забезпечується надання широкого спектру соціальних послуг та різноманітних видів як матеріальної так і нематеріальної допомоги. Особливу соціально значущу роль у системі правової допомоги в Україні виконують нотаріуси, які відповідно до Закону України «Про нотаріат» від 02.09.1993 № 3425-ХІІ (далі – Закон № 3425-ХІІ) уповноважені посвідчувати права, факти, що мають юридичне значення, а також вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної достовірності [1]. Отже, нотаріуса доцільно розглядати як особливого суб'єкта, який бере участь у забезпеченні правового захисту громадян, що звертаються до нього за вчиненням нотаріальних дій, а також у захисті їхніх прав, свобод і законних інтересів. У науковій та практичній площині нотаріус нерідко сприймається як автономна й незалежна фігура, певною мірою відокремлена як від держави, так і від інших посадових осіб, які виконують соціально-захисні функції. Такий підхід загалом має підстави, оскільки правовий статус нотаріуса як державного (далі – ДН), так і приватного (далі – ПН) досі не отримав достатньо повного та однозначного наукового осмислення. У зв'язку

з цим виникають складнощі щодо визначення місця нотаріуса у системі державних інституцій, а також серед суб'єктів трудового права.

Якщо розглядати нотаріуса саме крізь призму трудового права, постає низка питань, які потребують додаткового тлумачення та уточнення. Насамперед йдеться про дуальний характер його правового становища: з одного боку, на нотаріуса поширюються загальні трудові права та гарантії, що належать кожній особі; з іншого – його діяльність регулюється спеціальним законодавством, яке враховує особливості нотаріальної професії та специфіку виконуваних ним функцій [2, с. 265]. Детально про співвідношення таких норм ми будемо говорити у наступному підрозділі дисертації, де й буде конкретно розглянуто загальні та спеціальні трудові права нотаріусів та їх співвідношення між собою.

Окремі аспекти роботи нотаріату, нотаріальної діяльності та власне розуміння нотаріуса як конкретного суб'єкта у своїх працях розглядали наступні вчені: В.В. Баранкова, К.Ф. Білько, Г.Ю. Гулевська, Н.В. Ільєва, І.І. Когутич, І.В. Паризький, Л.К. Радзівська, В.С. Тарасенко, С.Я. Фурса та інші. Проте недостатньо дослідженим є правовий статус нотаріуса саме як суб'єкта трудового права. Також при розгляді особи нотаріуса як суб'єкта трудового права виникає досить багато питань та цікавих моментів, які потребують окремого тлумачення чи уточнення.

Переходячи до безпосереднього розгляду особи нотаріуса як суб'єкта трудового права, спершу наголосимо на провідному характері трудового права в загальній системі права, оскільки, як зазначає Р.І. Шабанов, більшість трудящих є найманими працівниками, які потребують захисту своїх інтересів та гарантій, їх втілення шляхом закріплення відповідних норм права в трудовому законодавстві [3, с. 113]. Дослідження розуміння особи нотаріуса як суб'єкта трудового права ми пропонуємо розпочати із короткого розгляду понять «суб'єкт трудового права» та «нотаріус». У науковій доктрині трудового права відсутній єдиний підхід до розуміння та співвідношення понять «суб'єкт трудового права» і «суб'єкт трудових правовідносин». Це

питання має важливе значення, оскільки від його вирішення залежить характеристика правового становища відповідних осіб, а також обсяг їхніх прав і обов'язків. Частина науковців розглядає ці поняття як тотожні, тоді як інші наполягають на необхідності їх розмежування.

Проте у межах цього дослідження немає потреби детально зупинитися на дискусії щодо їх ідентичності чи відмінності. Важливішим є акцент на тому, що трудове право має власний, специфічний суб'єктний склад, який формується з урахуванням особливостей трудових відносин та правового статусу їх учасників [4, с. 97]. Нам важливіше приділити основну увагу саме характеристиці нотаріусів як суб'єктів трудового права, оскільки це поняття, на нашу думку, є ширшим порівняно з категорією «суб'єкт трудових правовідносин». Такий підхід дозволяє розглядати нотаріуса не лише як учасника конкретних трудових правовідносин, а й як особу, яка має трудову правосуб'єктність та потенційно може реалізовувати належні їй трудові права й обов'язки.

У цьому контексті слушною видається позиція Т.Р. Куценко, яка пропонує поняттям «суб'єкт трудового права» охоплювати всіх осіб, що мають необхідну правосуб'єктність і потенційну можливість вступати у трудові правовідносини. Натомість суб'єктами трудових правовідносин є вже конкретно визначені учасники таких правовідносин, між якими існує реальний юридичний зв'язок, що проявляється у взаємних правах та обов'язках. [5, с. 702]. В.І. Прокопенко вважає, що суб'єктом трудового права виступає фізична або юридична особа, яка може реалізовувати надані їй трудові права та виконувати певні обов'язки, а також свою можливість бути учасником трудових правовідносин [6, с. 67]. Отже, суб'єкт трудового права – це фізична або юридична особа, яка набуває відповідних трудових прав та трудових обов'язків, може реалізувати їх та в подальшому стати учасником конкретних трудових правовідносин.

Не менш важливим у контексті нашого дослідження є й визначення ознак, яким має відповідати суб'єкт трудового права в цілому.

М.М. Клемпарський звертає увагу на те, що особа може визнаватися суб'єктом трудового права у кількох випадках. По-перше, коли вона наділена трудовими правами та обов'язками і реалізовує їх у межах трудових правовідносин. По-друге, коли у її правовому статусі, навіть якщо він формально врегульований нормами іншої галузі права, містяться права й обов'язки, які за своєю сутністю мають трудову природу. По-третє, коли особа фактично здійснює дії, пов'язані із застосуванням своєї здатності до праці у суспільному виробництві, хоча такі дії ще не отримали належного правового врегулювання або з певних причин не були оформлені відповідним чином [7, с. 463]. Х.В. Чопчик ознаками суб'єктів трудового права називає наступні: «наявність прав та обов'язків, які особа використовує, реалізуючи право на працю; особливий правовий статус; є носієм повноважень з питань праці; є суб'єктом юридичної відповідальності у сфері трудового законодавства; передбачена можливість участі у трудових правовідносинах особи як самостійно так і через представників» [8]. Отже, з метою дослідження розуміння нотаріуса як суб'єкта трудового права варто визначити, чи характеризується нотаріус тими ознаками, які поширюються на суб'єктів трудових правовідносин в цілому, і вже на підставі їх певного співвідношення вже можна буде зробити висновок про те, належить нотаріус саме до суб'єктів трудового права чи ні.

Розпочати з'ясування зазначеного питання, на нашу думку, варто із розгляду самого поняття «нотаріус». Профільним законом № 3425-ХІІ від 02.09.1993 надано наступне його визначення: «Нотаріус – уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі (далі – ДНК), державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності» [1]. Структуру професійних нотаріусів на сьогодні становлять: ДН та ПН. Державний нотаріус, як його визначає К.Ф. Білько, – це «особа, що

займається професійною нотаріальною діяльністю, перебуваючи у штаті ДНК чи ДНА та вчиняє нотаріальні дії, які покладені на нього державою, та отримує заробітну плату за рахунок державного бюджету» [9, с. 154]. Щодо розуміння приватного нотаріуса, то варто звернутися до позиції Ю.П. Ільїної, яка, окреслюючи його правовий статус, називає «ПН особою, яка має певний обсяг прав та обов'язків, діє від імені держави, при цьому забезпечує організацію своєї роботи самостійно. Для ПН характерним є стягнення платні за свої послуги, яка визначається домовленістю між нотаріусом та особою, яка до нього звернулася, або представником юридичної особи» [10, с. 107]. Лише на підставі наукових позицій вчених та законодавчого тлумачення поняття «нотаріус» ми не можемо в повному обсязі охарактеризувати нотаріуса саме як суб'єкта трудового права, оскільки в них не розкриваються в повному обсязі його ознаки та особливості саме з точки зору трудового права. Профільний закон також не має прямого посилання на регулювання певних правовідносин у сфері нотаріату нормами трудового законодавства, хоча окремі його статті все ж передбачають таке регулювання. І це, на нашу думку, є не досить правильним. Так, статтею 2 Закону № 3425-ХІІ закріплено, що «правовою основою діяльності нотаріату є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України», а наступна стаття 2¹ визначає відносини, на які поширюється державне регулювання нотаріальної діяльності» [1]. І правовідносин, які тим чи іншим чином стосуються трудового права, у переліку цієї статті є доволі багато. Отже, враховуючи наведені вище визначення поняття «нотаріус» та «суб'єкт трудового права», можемо говорити про те, що суб'єктом трудового права нотаріус стає незалежно від свого вступу у певні конкретні трудові правовідносини.

Поглиблюючи наше дослідження, пропонуємо більш детально окреслити розуміння нотаріуса як суб'єкта трудового права, враховуючи такі особливості:

1. Характер роботи нотаріуса, а саме вчинення нотаріальної діяльності, яка, на нашу думку, є особливим видом трудової діяльності. Під

нотаріальною діяльністю Н.В. Ільєва розуміє «дії уповноваженої державою особи, якій делеговані певні повноваження на посвідчення прав, а також актів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної достовірності» [11, с. 28]. Ширше тлумачення вказаного поняття надає І.П. Фріс, який нотаріальну діяльність трактує як непідприємницьку діяльність, що пов'язана із посвідченням прав та фактів, що мають юридичне значення, вчинення інших дій з метою надання їм юридичної вірогідності, а також надання громадянам і юридичним особам кваліфікованої юридичної консультативної допомоги, яку уповноважена здійснювати особа, що наділена правом на вчинення нотаріальних дій, або нотаріус, та яка чітко регламентована і врегульована законом [12, с. 48]. Тобто нотаріальна діяльність у вказаному процесі є безпосередньою діяльністю нотаріуса, суть якої зводиться до надання нотаріальних послуг, виконання тих завдань та послуг, які визначені Законом № 3425-ХІІ. Здійснюючи нотаріальну діяльність, нотаріуси стають суб'єктами нотаріальної діяльності, тобто, особами, які наділені нотаріальними процесуальними правами та обов'язками, на підставі яких вони вступають у правові відносини, що складаються у разі вчинення нотаріальної дії [13].

Нотаріуса доцільно розглядати як особу, до якої застосовуються норми загального трудового законодавств, проте із певним застереженням. І таким застереженням є підвищені вимоги до нотаріуса і його правового статусу та підвищений контроль за його діяльністю з боку уповноважених органів та суспільства.

2. Правове регулювання діяльності нотаріусів здійснюється нормами профільного закону, які базуються на нормах трудового законодавства. Погодимось із думкою В.І. Прокопенка, який говорить про досить тісний зв'язок трудового права з іншими галузями права, і цей зв'язок є системним та нерозривним [6, с. 15]. Ми повністю солідарні із наведеною вище думкою, оскільки досить значна кількість правовідносин, які виникають при здійсненні нотаріальної діяльності, регулюється саме нормами трудового

права та трудового законодавства. Прикладом можуть служити нотаріальні гарантії, під якими у науковій літературі розуміють правові засоби, які у сукупності (системі) забезпечують належну реалізацію наданих прав та виконання обов'язків всіма суб'єктами нотаріальних правовідносин [14, с. 80]. Нормами Кодексу законів про працю України не закріплено переліку гарантій для нотаріусів, що в цілому є логічним, оскільки це питання має бути врегульовано спеціальними нормами стосовно нотаріусів. Проте нормами загального трудового законодавства, а саме статтею 5¹ Кодексу законів про працю України визначено основні гарантії, які стосуються трудового процесу загалом та праці загальних суб'єктів трудового права. Із наведеного вище переліку до нотаріусів застосовуються наступні гарантії: «1) вільний вибір виду діяльності; 2) правовий захист від необґрунтованої відмови у прийнятті на роботу і незаконного звільнення, а також сприяння у збереженні роботи; 3) правовий захист від мобінгу (цькування), дискримінації, упередженого ставлення у сфері праці, захист честі та гідності працівника під час здійснення ним трудової діяльності тощо» [15]. Якщо ж аналізувати норми профільного закону, який регулює діяльність нотаріусів – Закону України № 3425-ХІІ від 02.09.1993, то варто відзначити, що основними гарантіями нотаріального процесу згідно зі статті 8¹ є: 1) гарантування з боку держави рівних умов доступу громадян до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності; 2) заборона втручатися у діяльність нотаріуса та перешкоджати йому виконувати свій професійний обов'язок та реалізовувати свої повноваження; 3) виключно встановлений законом порядок проведення обшуків, виїмки, огляду робочого місця (контори); 4) недопущення вилучення виїмки реєстрів нотаріальних дій та документів, що передані нотаріусу на зберігання в порядку, передбаченому цим Законом, а також печатки нотаріуса [1]. З наведеного вище можна зробити висновок про існування чіткої закономірності закріплення гарантій нотаріального процесу на основі тих гарантій, які визначені загальним трудовим

законодавством – Кодексом законів про працю України, що говорить про тісний взаємозв'язок загального та спеціального законодавства та формування норм спеціального трудового законодавства виключно на умовах загального трудового права. З цього приводу варто погодитися із думкою В.К. Тютюнник та Л.В. Котової, які говорять про те, що «відносини на державній службі по своїй природі є трудовими і тому мають пріоритетно регулюватися нормами трудового права, з урахуванням специфіки даного виду професійної діяльності, встановленої спеціальним законом про державну службу» [16, с. 108].

3. Нотаріус наділений «відповідним спеціальним правовим статусом, який і визначає його місце у системі органів влади та поміж інших суб'єктів трудового права. Досліджуючи питання визначення нотаріуса як суб'єкта трудового права загалом, окреслюючи його правовий статус у трудових правовідносинах, варто провести певну паралель із державним службовцем. Основна сутність такого порівняння полягає в тому, що нотаріуси, як і державні службовці, здійснюють особливу діяльність. В даному випадку – це нотаріальна діяльність, яка не притаманна жодному суб'єкту у державі, характеризується виключно своїми особливостями та специфікою. Вказана теза означає, що правовий статус нотаріуса як суб'єкта здійснення нотаріальної діяльності доповнюється ознаками правового статусу працівника. Тому в такому випадку варто говорити про комплексний підхід до визначення правового статусу нотаріуса» [17, с. 6-7].

Н.В. Васирина на підставі аналізу норм Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Закону України «Про запобігання корупції» нотаріусів відносить до осіб, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги. Така позиція автора обумовлена аналізом визначення поняття «публічна служба», яке тлумачиться як «діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична

служба, інша державна служба, служба в органах місцевого самоврядування», та статті 365², у якій встановлено покарання за зловживання своїми повноваженнями «аудитором, нотаріусом, оцінювачем, іншою особою, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг» [18, с. 1-2]. Отже, на підставі наведено вище можна констатувати, що нотаріуса віднесено до осіб, які пов'язані із наданням публічних послуг. Проте, це не свідчить про відсутність регулювання трудових правовідносин за його участю нормами саме трудового права. І саме у такій невизначеності правового статусу нотаріуса є проблема.

Зазначимо, що відповідно до статті 1 Закону України «Про державну службу» від № 889-VII державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави [19]. Статтею 3 цього закону визначено сферу його дії, а саме категорію осіб, на яку поширюються норми вказаного закону та категорії осіб, на які сфера дії закону не поширюється. Нотаріусів не віднесено до жодної категорії, а тому говорити про розуміння нотаріуса, зокрема державного нотаріуса, саме як державного службовця, ми не можемо. Проте при здійсненні нотаріальної діяльності нотаріус діє від імені держави та керується тими принципами та засадами, які передбачені для державного службовця, також окремі норми законодавства, яке регулює працю державних службовців, поширюється на нотаріуса. Але навіть віднесення нотаріусів до осіб, які здійснюють надання публічних послуг, говорить про те, що норми трудового законодавства поширюються і на нотаріусів.

У статті 3 Кодексу законів про працю України закріплене загальне положення, згідно з яким законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які

працюють за трудовим договором з фізичними особами [15]. Доцільною є думка Н.М. Неумивайченка, який говорить про специфіку трудових правовідносин державних службовців, які вже тяжіють не до трудового, а до адміністративного права у своєму правовому регулюванні. На практиці це може призводити до необґрунтованого обмеження трудових прав державних службовців, погіршення їх особистого правового статусу в процесі професійної діяльності [20, с. 155-156]. Вважаємо, що вказану тезу можна в повному обсязі застосувати й до правового регулювання трудових відносин нотаріусів, оскільки: 1) їх діяльність є специфічною; 2) вона не врегульована нормами Закону України «Про державну службу»; 3) основою трудових правовідносин за участю нотаріусів є Кодекс законів про працю України, хоча про це немає прямої вказівки; 4) у випадку відсутності спеціального правового регулювання застосовуються норми Кодексу законів про працю України чи принципи трудового права.

Правовий статус нотаріуса, як і будь-якого іншого суб'єкта трудового права, визначений правосуб'єктністю та її трьома основними складовими: трудовою правоздатністю, трудовою дієздатністю та трудовою деліктоздатністю. Як зазначає В.Л. Костюк, «сучасне розуміння трудової правосуб'єктності тісно пов'язане з національним трудовим законодавством, нормами якого регламентуються найбільш важливі та значимі трудові права й обов'язки особи. Передусім це стосується положень Кодексу законів про працю України – одного із базових законів у сфері трудового права. Аналіз його положень дозволяє вказати, що Кодекс передбачає низку доволі принципових норм, які дозволяють глибше зрозуміти сутність трудової правосуб'єктності та її нормативно-правовий аспект» [21, с. 67].

Під трудовою правоздатністю прийнято розуміти здатність мати права та обов'язки, які визначені на законодавчому рівні. Трудова правоздатність виступає передумовою участі суб'єкта у правовідносинах та характеризується наявністю в особи можливості реалізувати свої певні права. Погодимось із думкою П.Д. Пилипенка, який стверджує, що правоздатність

– це не сума прав і обов'язків, а лише здатність мати права й обов'язки [22, с. 139]. Наведена наукова позиція обумовлює необхідність тлумачення правоздатності як загальної або ж цивільної правоздатності особи. Якщо вести мову про нотаріусів, то, на наш погляд, варто поряд із загальною правоздатністю визначати й спеціальну (галузеву) правоздатність, суть якої зводиться до необхідності володіти комплексом відповідних прав у межах галузевого режиму регулювання. Тобто йдеться про два види правоздатності: цивільну та галузеву. Розмежовуючи ці види правоздатності, зазначимо, що «нотаріальна процесуальна правосуб'єктність має самостійний характер і не є складовою частиною цивільної правосуб'єктності, а являє собою єдність двох структурних елементів: правоздатності та дієздатності, що дозволяє визначати її як здатність бути суб'єктом нотаріального процесу, володіти нотаріальними процесуальними правами та обов'язками здійснювати їх» [23]. Нотаріусів можна віднести до осіб, які є носіями спеціального правового статусу особи у суспільстві, що визначає й особливості їх правового становища у зв'язку із займаною посадою і діяльністю, що здійснюється від імені держави. Зрозуміло, що особливості правового статусу нотаріуса не є такими очевидними як, наприклад, особливості правового статусу прокурора чи судді у суспільстві, проте все ж є підстави говорити про певні явні особливості його трудової правосуб'єктності.

Наступним елементом, на основі якого можна визначити нотаріуса як суб'єкта трудового права, є його дієздатність. В.І. Костюк трудову дієздатність працівника розглядає як здатність працівника своїми діями здійснювати, реалізовувати трудові права, що зумовлені трудовою функцією працівника за трудовим договором [24, с. 142]. Дієздатність нотаріуса пов'язана із реалізацією ним визначених законодавством прав та можливістю виконувати покладені на нього обов'язки.

Особливого значення набуває деліктоздатність нотаріуса, яка «характеризується особливим порядком притягнення нотаріуса до юридичної відповідальності. У зв'язку з порушеннями чинного законодавства нотаріус

може бути притягнутий до адміністративної, майнової, дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Особливе місце у системі юридичної відповідальності нотаріуса відведено питанню відповідальності за порушення професійної етики нотаріуса та нерозголошення відомостей, які стали йому відомі у процесі вчинення нотаріальних дій» [17, с. 682]. Ці питання більш детально будуть розглянуті в наступних підрозділах дисертації.

З наведеного вище можемо зробити висновок про те, що наявність у нотаріуса таких складових, як правоздатність, дієздатність та деліктоздатність, – це одна із перших характеристик визначення нотаріуса як суб'єкта трудового права, але із врахуванням галузі, в якій особа фактично працює.

4. Нотаріус насамперед виступає фізичною особою, про що чітко зазначено у визначенні поняття «нотаріус», яке закріплене Законом № 3425-ХІІ, а саме «уповноважена державою фізична особа» [1]. Кожна фізична особа у міру своїх можливостей стає суб'єктом трудового права, оскільки право на працю є невід'ємним правом кожної людини. Особа, яка бажає стати нотаріусом, вчиняє для цього певні активні процесуальні дії, які чітко встановлені на законодавчому рівні: отримує відповідну освіту, проходить стажування, готується та складає кваліфікаційний іспит, отримує свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю тощо.

5. Нотаріус є особливим суб'єктом трудового права, що, на нашу думку, обумовлено тими завданнями та функціями, які він здійснює в процесі нотаріальної діяльності. Таким чином, «суб'єкти трудового права – це особи, які потенційно є учасниками трудових та інших, тісно пов'язаних із трудовими, відносин, врегульованих нормами трудового права, наділені чинним законодавством трудовою правосуб'єктністю, яка з моменту вступу до трудових правовідносин перетворюється на реальні забезпечені державою трудові права та обов'язки» [25, с. 25]. Відповідно до Закону № 3425-ХІІ основними завданнями нотаріату є «обов'язок посвідчувати права, а також

факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності». Нотаріуси, вчиняючи нотаріальні дії, виконують функції держави. У відносинах нотаріуса та держави є ознаки найманого характеру праці, який супроводжується елементами публічності. «Специфіка таких правовідносин характеризується тим, що однією із сторін трудових правовідносин за участю нотаріуса виступає держава. Це значно ускладнює розуміння нотаріуса саме як суб'єкта трудового права, а отже, й регулювання його праці нормами саме трудового права. Усталеною є практика, відповідно до якої при вступі держави у трудові правовідносини їх регулювання має здійснюватися нормами адміністративного, а не трудового законодавства. Проте ми вважаємо, що праця нотаріусів все ж таки регулюється нормами трудового права, але можливим є й вплив окремих норм адміністративного права» [2] .

6. Нотаріуса як суб'єкта трудового права визначає й встановлений процес оформлення трудових правовідносин, що здійснюється відповідно до певної процедури, яка встановлена трудовим законодавством. Так, для ДН характерним є чіткий порядок добору на посаду. Такий добір характеризується особливими умовами доступу до роботи, особливим порядком реалізації нотаріусом права на відпустку, на оплату праці (особливою структурою заробітної плати) тощо. Як зазначає Ю.С. Василик, «встановивши порядок створення суб'єктів приватної нотаріальної діяльності, законодавець здійснив і часткове врегулювання питань щодо функціонування таких суб'єктів. Зокрема йдеться про робоче місце та робочий час нотаріуса, обов'язок розпочати нотаріальну діяльність протягом відповідно часу після видачі реєстраційного посвідчення» [26, с. 92]. Це означає, що регулювання питань щодо створення робочих місць для нотаріусів та самими нотаріусами, регулювання робочого часу, часу відпочинку, охорони праці віднесено до норм, регулювання яких здійснюється на основі загальних норм, але із врахуванням специфіки галузі регулювання.

7. На нотаріуса поширюються юридичні гарантії, які притаманні суб'єктам трудового права та трудових правовідносин. Погодимося із думкою Н.В. Кохан про те, що юридичні гарантії відіграють службову роль щодо прав та обов'язків, які становлять ядро правового статусу особи. Вони забезпечують ефективне їх функціонування, впливають на їх обсяг. Сутність гарантій полягає у забезпеченні здійснення прав, виконання обов'язків і встановлення ефективного механізму їх захисту й охорони [27, с. 4]. Слід окремо наголосити на тому, що правовий статус державного та ПН як суб'єктів трудового права є різним, тому одні види гарантій поширюються та державного та ПН у рівній мірі, а інші гарантії – лише частково. До першого виду гарантій віднесено, наприклад, гарантії при вчиненні нотаріальних дій. Вони полягають у тому, що державні та приватні нотаріуси мають рівні права і на них покладені однакові обов'язки, а документи, які вони посвідчують, мають однакову юридичну силу. Різними є гарантії щодо доступу до професії, а саме: ДН виступає у трудових правовідносинах як працівник, а ПН – як самозайнята особа, відрізняється й процедура звільнення приватного та ДН тощо. Проте гарантії при звільненні існують, вони визначені саме трудовим законодавством та поширюються як на державного, так і приватного нотаріуса.

8. Нотаріуса як суб'єкта трудового права характеризує й така особливість, як найманий характер праці. У цьому випадку мова йде саме про державних нотаріусів. Втім найманий характер праці супроводжується й елементами публічності.

Якщо ж аналізувати законодавчо закріплене розуміння нотаріуса, варто звернути увагу на правовий зв'язок особи, яка здійснює нотаріальну діяльність, із відповідною державною нотаріальною контролю (далі – ДНК), державним нотаріальним архівом (далі – ДНА). Такий взаємозв'язок побудований на певній угоді, яка характеризується взаємними правами та обов'язками між двома сторонами: роботодавцем та нотаріусом. Коротко окреслимо природу таких відносин. Так, відповідно до статті 21 Кодексу

законів про працю України трудовий договір – це «угода між працівником і роботодавцем (роботодавцем-фізичною особою), за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, а роботодавець (роботодавець-фізична особа) зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін» [15]. Кодексом законів про працю України чітко закріплено положення про те, що «трудовим договором можуть встановлюватися умови щодо виконання робіт, які вимагають професійної та/або часткової професійної кваліфікації, а також умови щодо виконання робіт, які не потребують наявності у особи професійної або часткової професійної кваліфікації» [15]. Якщо ж розглядати власне нотаріуса, то можемо говорити про те, що доступ до професії нотаріуса передбачає наявність в особи певної освіти, кваліфікації, стажу роботи, а існування правового взаємозв'язку нотаріуса із певною нотаріальною контрою свідчить і про виникнення особливого характеру правовідносин, тобто трудових правовідносин. Важливе значення у досліджуваному контексті мають взаємні права та обов'язки між нотаріусом, ДНК та державним нотаріальним архівом, які визначені для них відповідними актами. Нотаріус зобов'язаний якісно надавати нотаріальні послуги, у визначеному законом порядку та під час здійснення нотаріальної діяльності дотримуватися законності та не відхилятися від нормативно-правових актів. Водночас перебування нотаріуса у штаті ДНК чи нотаріального архіву покладає на державу обов'язки щодо утримання таких НК та оплати праці її працівників.

Трудове право забороняє примусову працю, а отже, предметом його правового регулювання є саме добровільна, наймана праця, яка виникає на підставі взаємної згоди між сторонами та оформлюється шляхом укладення трудової угоди. В цілому можемо говорити про те, що для ДН характерним є саме найманий характер праці, регулювання якого здійснюється нормами трудового права. Такий висновок нами зроблено на підставі аналізу основних

ознак, якими характеризується наймана праця. Так, основними ознаками найманої праці Н.Б. Болотіна називає наступні: 1) виникає на підставі конкретної угоди – трудового договору; 2) здійснюється у межах відповідного підприємства, тобто є юридично несамостійною; 3) пов'язана з виконанням певної трудової функції; 4) здійснюється із дотриманням встановленого трудового розпорядку; 5) здійснюється за рахунок коштів роботодавців; 6) виконується не на свій страх і підприємницький ризик, а шляхом виконання вказівок та розпоряджень роботодавця або уповноваженого ним органу і за гарантовану оплату; 7) трудовий договір укладається на невизначений строк, а у передбачених законом випадках – на визначений; 8) виконання трудової функції переважно здійснюється у конкретному трудовому колективі; 9) робота виконується протягом встановленого робочого часу; 10) за виконану роботу працівник у встановлені терміни отримує від роботодавця винагороду; 11) роботодавцем забезпечуються гарантії, передбачені трудовим законодавцем; 12) роботодавець бере обов'язкову участь у фінансуванні соціального страхування працівника [28, с. 50-51]. Окреслюючи працю ДН, зазначимо, що більшість із наведених Н.Б. Болотіною ознак є характерними для праці нотаріусів, а отже, явним є й найманий характер праці цієї категорії осіб. На нашу думку, саме це і дає підстави розглядати ДН учасником конкретних трудових правовідносин, а отже, й суб'єктом трудового права. Також погодимося із думкою О.В. Коротюк про очевидний правовий зв'язок нотаріуса як основного суб'єкта системи нотаріату з державою. Вчений говорить не тільки про тісний зв'язок, а й про його різноманітність при здійсненні нотаріальної діяльності: при призначенні на посаду державного нотаріуса, при реєстрації приватної нотаріальної діяльності, її зупиненні та припиненні, здійсненні контролю за організацією нотаріальної діяльності тощо. Тобто правовий зв'язок нотаріуса з державою виявляється у забезпеченні професійної діяльності нотаріусів, контролі за її здійсненням, визначенні меж повноважень нотаріуса [29, с. 29].

Праці ПН не властиві наведені вище ознаки, позаяк вона носить виключно самостійний та незалежний характер. Така праця здійснюється на власний ризик, базується на власній відповідальності за вчинені дії, не визначена певним трудовим розпорядком та належністю до конкретної НК, а її оплата здійснюється за рахунок плати за вчинення нотаріальних дій, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом та фізичною або юридичною особою. Зазначені відносини не регулюються нормами трудового законодавства, а отже, ПН у вказаному контексті фактично, не можна розглядати в якості суб'єкта трудового права. Але окремо наголосимо на тому, що все ж варто врахувати й інші правовідносини, які стосуються питання навчання нотаріусів, підвищення рівня їх кваліфікації, притягнення до дисциплінарної відповідальності, зупинення нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на здійснення нотаріальної діяльності, здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та ряд інших питань роботи приватних нотаріусів. Більшість із наведених вище правовідносин є предметом регулювання трудового права або ж є предметом регулювання суміжних із трудовим правом правовідносин. До таких правовідносин віднесено: правовідносини із працевлаштування; відносини із професійної підготовки, підвищення рівня кваліфікації, професійного навчання нотаріусів, при вирішенні питання про заміщення нотаріуса, про надання йому відпуски у зв'язку з вагітністю та пологами тощо. Крім того, ПН надано можливості відкривати НК, укладати цивільно-правові та трудові договори. Саме можливість ПН укладати трудові договори, а отже, фактично наймати на роботу осіб для удосконалення роботи НК, зменшення навантаження на ПН та поліпшення якості надання нотаріальних послуг, є тією характеристикою, яка дозволяє віднести нотаріуса до суб'єкта трудового права.

Таким чином, із наведеного вище можемо зробити аргументований висновок про те, що, маючи юридичну освіту, відповідний професійний

досвід та стаж роботи, особа може стати нотаріусом, який може бути суб'єктом трудового права у двох формах, які суттєво відрізняються між собою: як нотаріус у ДНК чи ДА, тобто як ДН, та як особа, що здійснює незалежну професійну діяльність, тобто як ПН. Регулювання діяльності як державних нотаріусів, так і приватних нотаріусів забезпечується нормами трудового законодавства, проте рівень регулювання власне трудових правовідносин є різним, що пов'язано з особливостями їх правового статусу: перебування у трудових відносинах із державною нотаріальною контрою, державним архівом чи здійснення професійної діяльності самостійно в якості приватного нотаріуса.

Поряд із найманим характером праці варто наголосити й на досить вираженому принципі самостійності нотаріуса у трудових правовідносинах. Трудові правовідносини базуються на принципі самостійності нотаріуса та делегуванні державою частини своїх повноважень нотаріусам. Загалом нотаріус є самостійною фігурою у трудових правовідносинах. Він уповноважений приймати відповідні рішення, незалежно від інших осіб виконувати свої трудові обов'язки, самостійно аналізувати подані документи, приймати рішення у тій чи іншій ситуації.

Досліджуючи нотаріуса як суб'єкта трудового права, окремо наголосимо й на тому, що правовий статус державного та ПН як суб'єктів трудового права є різним, проте основні гарантії, які визначені трудовим законодавством поширюються як на державного, так і на приватного нотаріуса. На перший погляд може здатися, що на приватного та ДН в однаковій мірі здійснюється вплив загальних норм трудового права, оскільки вони при вчиненні нотаріальних дій мають рівні права та несуть рівні обов'язки, а документи, які вони посвідчують мають однакову юридичну силу. Так, ДН виступає у трудових правовідносинах як працівник, позаяк фактично укладає трудовий договір із державою на виконання нотаріальних дій, дотримується трудового розпорядку дня.

Таким чином, нотаріуса як суб'єкта трудового права пропонуємо визначити як фізичну особу, котра відповідно до Закону № 3425-ХІІ уповноважена на здійснення специфічної трудової діяльності – нотаріальної діяльності, наділена відповідним спеціальним правовим статусом, характеризується найманим характером праці або працею у суміжних із трудовим правом правовідносинах та діяльність якої регулюється нормами спеціального законодавства, а в окремих випадках – нормами Кодексу законів про працю України та принципами трудового законодавства.

Отже, в цілому можемо говорити про «можливість та доцільність розгляду нотаріуса як суб'єкта трудового права, оскільки він наділений всіма ознаками, які притаманні таким суб'єктам. Проте окрему увагу варто звернути й на те, що нотаріус може за певних умов бути таким суб'єктом трудового права, як роботодавець. Особливо це питання стосується роботи приватних нотаріусів. Правового статусу нотаріуса як роботодавця він набуває у випадку вчинення нотаріальної діяльності та залучення до роботи помічника нотаріуса, бухгалтера, секретаря тощо. Характерною рисою саме таких правовідносин та визначення нотаріуса як суб'єкта трудового права є необхідність укладання нотаріусом із помічником нотаріуса відповідного трудового договору. А це означає, що на нотаріуса покладаються відповідні трудові обов'язки, які визначені на законодавчому рівні та обумовлені трудовим договором» [2, с. 267].

1.2 Сутність і значення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів

Кожна свідома людина при виборі своєї майбутньої професії орієнтується на ряд важливих об'єктивних та суб'єктивних чинників, які стосуються власне її індивідуальних здібностей, значущості професії у той чи інший період часу, можливостей доступу до професії як на етапі відбору, так і в подальшому. Основними суб'єктивними чинниками вибору професії є індивідуальні здібності особи, рівень її фізичної та психологічної підготовки до виконання тих чи інших професійних завдань, можливості та спроможності організму людини, наявність чи відсутність спеціальних вимог до отримання професійних знань тощо. До об'єктивних умов варто віднести можливості доступу до професії після закінчення навчального закладу, актуальність професії на ринку праці, рівень оплати праці, наявність чинників, які впливають на стан здоров'я працівника, небезпечність роботи тощо. Особливого значення набуває нормативно-правове регулювання праці в тому чи іншому секторі економіки, аспекти врегулювання не тільки трудових прав працівників, а й ряду соціальних аспектів, регулювання соціального захисту працівників, дотримання соціальних гарантій, санітарно-гігієнічних норм та стандартів. Особливої уваги потребує й унормованість, сталість та динамічність внесення відповідних змін до законів та нормативно-правових актів при виникненні нових суспільних відносин чи необхідності внесення змін до існуючих норм.

Однією із професій, становлення якої здійснювалось на теренах нашої держави із моменту проголошення її незалежності, є саме нотаріат. «Його розвиток зазнав чималих змін, що обумовило необхідність посилення та поглиблення диференціації правового регулювання у вказаній сфері. Ситуація змінюється й зараз, коли реформа нотаріату набирає обертів та нових викликів часу – створення системи єдиного нотаріату, поглиблення доступності вчинення нотаріальних дій у кожному нотаріальному окрузі,

посилення гарантій як вчинення нотаріальних дій стосовно незахищених верств населення, так і гарантій праці нотаріусів, підвищення рівня та якості їх соціального захисту і соціального забезпечення. Європейський вектор реформування системи нотаріату також вносить певні корективи у систему розвитку нотаріату, якості його роботи, правового та організаційного забезпечення, що здійснюється саме завдяки диференційованим нормам права. Вважаємо, що саме на прикладі нотаріату, нотаріальної діяльності, а також визначення правового статусу нотаріуса можна детально визначити сутність єдності та диференціації регулювання праці нотаріусів та окреслити її значення» [30, с. 63].

Загалом, досліджуючи сутність та значення єдності та диференціації праці нотаріусів (далі – ЄДПН), хочемо сказати про те, що єдність та диференціація у сучасному трудовому праві є найважливішим регулятором трудових відносин, що визначає подальшу спрямованість розвитку трудового права як у цілому, так і щодо певної категорії працівників або певної галузі виробництва чи промисловості. Не є винятком й розвиток та удосконалення трудових відносин за участю нотаріусів, як державних, так і приватних, оскільки, як ми вже говорили у попередньому підрозділі дисертації, їх правовий статус недостатньо вивчений та не розглядається як ідеально врегульований. Розуміння єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів є досить важливим, оскільки поряд із загальними нормами, які є обов'язковими, існує й ряд спеціальних, які регулюють трудову діяльність виключно нотаріусів із урахуванням специфіки їх роботи.

У юридичній літературі питання єдності та диференціації правового регулювання не є новим. Загальні аспекти єдності та диференціації були предметом розгляду значної кількості вчених, серед яких варто назвати роботи наступних науковців: М.Г. Александрова, М.Й. Бару, Н.Б. Болотіної, Ф.М. Левіант, Р.З. Лівшиця, Ю.П. Орловського, В.І. Прокопенка, О.І. Процевського, О.С. Пашкова, Г.С. Скачкової, В.І. Смолярчук, І.О. Снігірьової, В.М. Толкунової, Г.І. Чанишевої, А.І. Шебанової,

О.М. Ярошенка та інших. Проте питання єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів вченими практично не піднімалось. І це пов'язано не зі сталістю системи нотаріату, а, можливо, із нерозумінням того, що нотаріат змінюється, а отже, потребує змін у нормативно-правовому регулюванні, зміни підходів не тільки до здійснення нотаріального процесу, а й до соціального захисту, соціального та матеріального забезпечення нотаріусів. Нотаріат, як і будь-який інший орган у нашій державі, зіткнувся із досить суттєвими проблемами, які до цього не були характерними для України. Зокрема пандемія COVID-19, повномасштабна війна з російською федерацією тощо внесли свої корективи у діяльність нотаріату. Також необхідність вивчення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів обумовлено й нормативно-правовими аспектами: застарілістю Кодексу законів про працю України, необхідністю регулювання трудових відносин за європейськими нормами та стандартами, актуалізацією необхідності посилення соціального захисту та трудових прав працівників в умовах пандемії та війни, появою та розвитком нових форм праці (дистанційної, надомної роботи) тощо.

На сьогодні питання єдності та диференціації правового регулювання у трудовому праві варто розглядати у тісному взаємозв'язку цих двох понять. Це означає, що єдність і диференціація є взаємозалежними поняттями та не можуть існувати відокремлено одне від одного, оскільки єдність спричиняє диференціацію, а диференціація – єдність. Єдність і диференціація однаково притаманні трудовому праву і знаходяться в нерозривному зв'язку: для забезпечення єдності необхідна диференціація, а забезпечити диференціацію можна виключно на єдиних нормах трудового права. Особливо гостро питання єдності та диференціації правового регулювання праці постає саме стосовно нотаріату. Це пов'язано з різними причинами, які обумовлені як ставленням відповідних органів, уповноважених на реалізацію державної політики у сфері нотаріату, так і недостатнім нормативно-правовим регулюванням сфери нотаріальної діяльності, регулюванням соціального

захисту та дотриманням соціальних гарантій нотаріусів тощо. Проблематичним у правовому регулюванні є чітке визначення того, в яких правовідносинах застосовується загальна, а в яких – спеціальна норма.

Єдність та диференціація охоплює значне коло суспільних відносин, а тому говорити про те, що вона проявляється виключно, наприклад, при прийнятті особи на роботу чи виключно при безпосередньому виконанні трудових відносин, не варто. Як зазначає автор монографії «Проблеми єдності та диференціації відповідальності у трудовому праві України» О.В. Черкасов, «єдність та диференціація правового регулювання проявляється в законодавчих актах кодифікаційного значення, де чітко визначені норми із загальною сферою дії, та норми, дія яких обмежена певним колом осіб чи певним видом відносин, а також лежить в основі внутрішньої структури трудового права, визначаючи його зміст, поєднання категорій загального, особливого і конкретного в правовому регулюванні трудових відносин» [31, с. 33]. Єдність становлять загальні (централізовані) акти, а диференціацію – спеціальні акти, які приймаються щодо конкретної категорії осіб чи сфери їх діяльності.

У Тлумачному словнику значення слова «єдність» визначається як спільність, цілісність, згуртованість, нерозривність, взаємний зв'язок [32, с. 20] та ґрунтується на принципі єдності основних умов праці й рівності трудових прав та обов'язків усіх працівників, що здійснюють трудову діяльність. Цікавий підхід до розуміння терміна «єдність» пропонує Г.В. Кикоть, розкриваючи його як певну систему, що складається із множинних автономних елементів, котрі поєднані взаємним зв'язком, який має інтегративний характер (процес); система також має зовнішній зв'язок із середовищем [33, с. 128]. Ми повністю солідарні із наведеною думкою, відповідно до якої єдність визначає загальні, основні та принципові позиції, які покладено в основу трудового законодавства України, на основі якого здійснюється формування трудових відносин для інших працівників із врахуванням специфіки їх роботи, сфери діяльності чи суб'єкта трудових

відносин. Т.А. Коляда зазначає, що єдність – це єдині підходи до правового регулювання трудових відносин, а диференціація – конкретизація загальних норм права спеціальними нормами, а також прийняття локальних норм з тих питань, які взагалі не врегульовані в централізованому порядку [34, с. 96]. Єдиний підхід до правового регулювання праці означає поширення трудового законодавства на всіх працівників незалежно від виду професії, місця роботи, характеру виконуваних завдань тощо. Характерною рисою єдності трудового права є поширення його норм на всю територію України.

Єдність передбачає функціонування принципу рівності і, як вважає О.І. Процевський, держава через трудове право як галузь права України забезпечує рівність (єдність) трудових прав працівників незалежно від форми власності, на основі якої створено підприємство, виду діяльності і галузевої належності. Отже, вчений має на увазі те, що загальний принцип конституційної рівності прав та свобод людини і громадянина є основоположним принципом рівності прав і свобод учасників трудових правовідносин [35, с. 41]. Проте погодимося і з думкою О.О. Коваленко та Р.І. Шабанова, які наголошують на тому, що «рівність – це категорія рухомої складної рівноваги, де шальки терезів, а також вага на них не статичні, а постійно рухаються, змінюються, враховуючи специфіку суб'єкта, дії якого регулюються. Держава при цьому має відігравати свою роль, виконуючи головний обов'язок перед людиною – стежити, щоб ця специфіка суб'єкта, за наявності загальних норм, не стала йому тягарем у можливості реалізації його прав і не відобразилася негативно на головному праві людини – праві на життя та здоров'я» [36, с. 133]. Тобто вчені зазначають, що диференціація не має заважати реалізації особою своїх права та свобод, не повинна обтяжувати певні права та свободи людини у будь-яких правовідносинах, зокрема й у трудових. Диференціація має підкреслювати особливості роботи нотаріусів, особливості реалізації нотаріального процесу, їх трудової функції, гарантій діяльності. І здійснити це можна включно за рахунок формування норм, які б забезпечувати виділення таких особливостей саме на загальних нормах

трудового права, при цьому не суперечачи принципам трудового права, не звужуючи правові норми, не переходячи межі загальнодозволеного.

На сьогодні єдність трудового права забезпечується прийнятим у 1971 році Кодексом законів про працю України, який «регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя працівників, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини» [15]. Цей документ «встановлює основні трудові права працівників: право на оплату праці, право на гідні умови праці, визначає професійні стандарти праці, основні гарантії права громадян на працю. Кодекс законів про працю України закріплює ряд важливих положень, які стосуються найманих працівників, серед яких ключовими є недійсність умов трудових договорів, які погіршують становище працівників, встановлені гарантії при укладенні, зміні та припиненні трудового договору, положення щодо зміцнення трудової дисципліни, охорони трудових прав працівників тощо. Кодифікованим законом у сфері трудового права також визначено основні (загальні) особливості регулювання праці деяких категорій працівників, він закріплює положення про створення державою належних умов для зайнятості населення, працевлаштування осіб, вчинення дій та заходів, спрямованих на підготовку та перепідготовку працівників, підвищення рівня їх професійних знань, навчання, кваліфікації тощо» [30, с. 7]. Питання робочого часу, відпусток, нормування праці, матеріального забезпечення, оплати праці, встановлення різноманітних гарантій для працівників та роботодавців, визначення безпечних умов праці, охорони праці, трудової дисципліни також унормовано саме Кодексом законів про працю України. Погодимося із думкою, що «показником і гарантом єдності трудового права є перш за все наявність самого Кодексу законів про працю України – єдиного кодифікованого акта, що закріплює в статті 1 єдині цілі і завдання трудового

законодавства, які поширюються на всю територію України і на всіх працівників незалежно від того, де вони працюють. При цьому не має значення ані вид трудового договору, ані характер виконуваної роботи, місце роботи, умови праці, організаційно-правова форма і форма власності майна роботодавця, оскільки ця єдність поширюється на всіх працівників, які працюють за трудовим договором» [37, с. 34].

Проте варто наголосити на тому, що Кодекс законів про працю України вже не спроможний у повному обсязі регулювати окремі трудові правовідносини, оскільки значна кількість норм є застарілими та не відповідають умовам суспільного розвитку, а отже, не можуть ефективно забезпечити відповідний рівень правового регулювання трудових відносин у певних сферах. Крім того, варто нагадати й думку К.Ю. Мельника, який також наголошує на окремих проблемах єдності трудового законодавства та вказує на недоліки норм Кодексу законів про працю України. Так, вчений говорить, що «прийняття чинного КЗпП України відбулося ще за часів радянської влади 10 грудня 1971 року. Протягом терміну дії КЗпП на території незалежної України Верховною Радою України було прийнято більше сімдесяти законів України, якими вносилися зміни та доповнення до нього. У результаті цього в КЗпП України вже практично не залишилося жодної статті, в яку б не вносилися ті чи інші зміни. Також КЗпП України не містить норми, які регулюють відносини з вирішення колективних трудових спорів, та практично не регулює відносини зайнятості та працевлаштування. Окремі аспекти трудових відносин регулюються КЗпП України недостатньо повно на відміну від спеціальних законів» [37, с. 34]. Ми погоджуємося із такою позицією, тому наголосимо на тому, що «питання удосконалення трудового законодавства є сьогодні досить актуальним, а дискусії щодо прийняття нового Трудового кодексу України не припиняються ні на мить, але, на жаль, відповідного балансу в обговореннях щодо прийняття цього акта наразі ще не вдалося досягти. Ми не будемо розглядати позитивні та негативні аспекти необхідності оновлення трудового законодавства у нашій

країні, а лише зауважимо, що ця проблема у сучасних умовах життя стосується всіх категорій працівників, а не тільки нотаріусів. Зазначене обумовлено усуненням застарілості окремих трудових норм, осучасненням трудового законодавства, необхідністю врегулювання нових трудових правовідносин та підвищення рівня захищеності трудових і соціальних прав працівників» [30, с. 65].

Говорячи про єдність правового регулювання праці нотаріусів, не можемо обмежуватися виключно нормами Кодексу законів про працю, оскільки перелік законів та інших актів, які визначають єдність правового регулювання праці нотаріусів, є значно ширшим. На сьогодні загальні питання оплати праці, відпусток, охорони праці, окремі аспекти юридичної відповідальності працівників деталізовано в окремих актах. У цьому контексті варто згадати закони України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [38], «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР [39], «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ [40] тощо. Саме відповідно до цих законів встановлюються додаткові пільги, додаткові гарантії, можуть вчинятися додаткові заходи захисту трудових та соціальних прав нотаріусів, які визначають їх особливий характер, тобто вони диференціюють загальну норму. Погодимося із думкою О.В. Лавріненко, що існування єдності правового регулювання трудових відносин ніяким чином не може впливати на диференціацію, тобто єдність не перешкоджає тому, щоб закон встановлював неоднакові норми стосовно категорій осіб, які перебувають у різному становищі [41, с. 192].

Отже, єдність правового регулювання праці стосовно нотаріусів передбачає:

- 1) всезагальність на універсальність норм трудового права, які поширюються на державних та приватних нотаріусів, зокрема й щодо встановлення рівних можливостей на реалізацію доступу до професії нотаріуса, встановлення однакових вимог для громадян до отримання професії нотаріуса. Тобто єдність означає, що право на отримання професії

нотаріуса виникає за однакових умов та підстав. Це ж стосується й ряду інших правовідносин: реалізації права на відпочинок, оплати праці, охорони праці тощо;

2) забезпечення єдиного підходу до регулювання трудових відносин нотаріусів незалежно від їх виду. Мова йде про те, що в Україні діють єдині правила правового регулювання праці державних та приватних нотаріусів, які вже у процесі трудової діяльності нотаріусів посилюються диференційованими нормами. Тобто є єдині норми, які поширюються на трудові відносини приватних та державних нотаріусів незалежно від ознак, які розмежовують правовий статус державного та приватного нотаріуса, а також не залежать від того, чи виконує нотаріус трудові функції автономно, у складі певної НК, чи забезпечує свою трудову діяльність самостійно;

3) мінімальний і загальний рівень трудових прав працівників, які поширюються й на працю нотаріусів. Можемо зробити висновок, що такі норми стосуються мінімальних гарантій у сфері трудового права, мінімального рівня соціального захисту, мінімального рівня охорони праці, мінімального рівня дотримання відповідних стандартів та нормативів, матеріального забезпечення, тривалості відпусток тощо;

4) поширеність трудового законодавства на всіх працівників незалежно від сфери застосування праці, характеру виконуваних трудових функцій працівників та оплати їх праці. Тобто єдність трудового права поширюється як на державних та приватних нотаріусів, так і на всіх працівників НК» [30, с. 63].

Отже, окресливши єдність правового регулювання, наголосимо на тому, що процес єдності правового регулювання праці працівників був характерним та дієвим саме на етапі становлення нотаріального процесу, формування нотаріальної діяльності в Україні та визначення аспектів правового статусу нотаріуса як суб'єкта надання нотаріальних послуг. Але із плином часу регулювання нотаріальної діяльності та визначення трудових прав нотаріуса, здійснення його соціального захисту виключно єдиними

загальними нормами, які притаманні трудовому праву, стало проблематичним, а в певних правовідносинах - неможливим, оскільки єдність правового регулювання не може забезпечити врахування інтересів тієї чи іншої категорії працівників, особливості їх роботи. Мова, наприклад, іде про жінок, неповнолітніх осіб, осіб з інвалідністю, осіб, які працюють із ризиком для життя та здоров'я тощо. Тому поряд із єдністю з'являється й таке поняття, як диференціація правового регулювання, яка регламентує особливості праці різних категорій працівників.

Зазначимо, що нормами статті 24 Конституції України чітко закріплено положення про те, що «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [42]. Вказана норма фактично забороняє будь-яке привілейоване становище тієї чи іншої людини у доступі до праці та можливості використовувати свої професійні можливості у тій чи іншій сфері. Але рівність прав і можливостей людини визначається не тільки спроможністю реалізувати своє право на працю, а й встановленням рівності доступу до втілення цього права при врахуванні певних об'єктивних чинників виду діяльності та суб'єктивних особливостей самої особистості. Це говорить про те, що забезпечити абсолютно однакове правове регулювання можливості доступу до певного виду трудової діяльності, зокрема й до професії нотаріуса, кожної людини неможливо. Тому в юридичній практиці застосовується таке поняття, як «диференціація», суть якого й зводиться до врахування таких об'єктивних та суб'єктивних чинників та гарантування можливостей через встановлення певних пільг та гарантій для окремих категорій осіб щодо доступу до тієї чи іншої професії.

Переходячи до розгляду сутності та значення диференціації правового регулювання праці нотаріусів, хочемо окремо наголосити на тому, що слово «диференціація» має іншомовне походження та відповідно до словника

іномовних слів означає «поділ, розчленування цілого або комплексу на окремі (складові) частини, форми, елементи» [43, с.231]. У науковій юридичній літературі також мають місце різноманітні тлумачення поняття диференціації правового регулювання праці. Так, Г.С. Гончарова та В.В. Жернаков під диференціацією правового регулювання праці розуміють відмінності в регулюванні окремих видів трудових відносин, які обумовлені об'єктивними та суб'єктивними чинниками [44, с. 14]. Отже, правова диференціація означає, що нарівні із загальними нормами трудового права, які поширюються на всіх без винятку працівників та роботодавців, трудове законодавство має й спеціальні норми, які поширюються на певне коло працівників чи регулюють окремі трудові правовідносини. Тобто необхідність галузевого регулювання праці нотаріусів із врахуванням особливостей їх праці, рівня її технічного забезпечення (наявності конкретної кваліфікації та отримання свідоцтва на право зайняття нотаріальною діяльністю, наявності відповідної комп'ютерної техніки, необхідності отримання доступу до певних реєстрів, вимог до збереження документів, облаштування робочого місця, встановлення вимог до професійної етики нотаріуса тощо) викликала потребу у встановленні спеціальних норм правового регулювання, які як регулюють умови праці нотаріусів, так і визначають специфіку та особливості її організації. Диференціація у вказаному розумінні передбачає певні відмінності у правовому регулюванні праці цієї категорії осіб. Варто наголосити на тому, що праця нотаріусів є винятковою, а тому для підкреслення такої специфічної діяльності й встановлюються окремі правові норми, які й відрізняють працю нотаріусів від праці інших осіб у суспільстві. Варто пам'ятати, що проголошений принцип рівності громадян на працю не дає можливості всім без винятку особам його реалізувати у тій чи іншій сфері, оскільки не завжди спроможності самої людини дають змогу використати право на окремий вид праці, що пов'язано із суб'єктивними (відсутність громадянства України, відповідного рівня освіти, стажу роботи, наявність судимості, яка не

погашена чи не знята в установленому законом порядку, певні сімейні обставини тощо) чи об'єктивними (не складання іспиту на отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю тощо) факторами [45, с. 152].

Вважаємо, що, окреслюючи питання диференціації правового регулювання праці нотаріусів, варто здійснити її розгляд через визначення значення диференціації правового регулювання праці нотаріусів. Отже, завдяки диференціації правового регулювання праці нотаріусів:

1) забезпечується процес індивідуалізації норм трудового права стосовно нотаріусів. Таке значення диференціації виділяє М.І. Іншин, який завданням диференціації називає індивідуалізацію загальної правової норми стосовно окремих категорій працівників, які володіють неоднаковими здібностями або працюють у різних умовах [46, с. 140]. Ми вже у попередньому підрозділі дисертації говорили про те, що нотаріус є особливою фігурою як у системі трудового права, так і в системі органів влади в державі в цілому. Нотаріус виконує особливу трудову функцію, яка тісно пов'язана із соціальним захистом населення, виконанням соціальної функції в державі. Нотаріусу притаманні ті функції, які не притаманні будь-якому іншому державному, муніципальному чи приватному органу в державі, а тому його функції не є ідентичними із функціями інших органів, які забезпечують здійснення соціального захисту в державі. Це й обумовлює необхідність індивідуалізації норм трудового права щодо нотаріуса як на етапі здійснення професійного добору та доступу до професії, так і в процесі здійснення вже безпосередньої трудової функції;

2) забезпечується впорядкування відповідних трудових правовідносин. Як стверджує С.С. Лукаш, сутність диференціації полягає в об'єктивній потребі впорядкування різноманітних суспільних відносин, але з метою досягнення єдиного результату, суть якого зводиться до забезпечення реалізації принципів трудового права [47, с. 10]. Впорядкування трудових

правовідносин щодо такої категорії осіб, як нотаріуси, здійснюється шляхом прийняття відповідних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які є спеціальними у правовому регулюванні трудових відносин нотаріусів. Спеціальними актами регулюється порядок доступу до нотаріату суб'єктів, які бажають стати нотаріусами, визначається чіткий порядок отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, порядок введення нотаріального діловодства і звітності, анулювання свідоцтва про здійснення нотаріальної діяльності тощо. Одним із прикладів є визначений порядок доступу до професії нотаріуса, регламентування якого здійснюється наказом Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5 «Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату» [48]. Цим порядком визначено процес повідомлення про дату проведення кваліфікаційного іспиту, встановлено ряд процесуальних строків, якими мають керуватися і нотаріус, і Вища кваліфікаційна комісія нотаріату, визначено перелік документів, які подаються до розгляду, та окреслюється ряд інших питань, які можуть виникнути у процесі підготовки, проведення та проходження кваліфікаційного іспиту. Цей Порядок закріплює особливу процедуру добору до нотаріату, але водночас встановлює єдині вимоги до осіб, які претендують на посаду нотаріуса. Тому варто зазначити, що пунктом 19 «об'єктивність проведення кваліфікаційного іспиту» забезпечується рівність для всіх осіб щодо доступу до інформації стосовно процедури проведення іспиту, місця складання та тривалості іспиту, а також щодо кількості і ступеня складності екзаменаційних завдань та відкритості інформації про результати іспиту;

3) здійснюється вдосконалення процесу регулювання трудових правовідносин щодо нотаріусів. Процес удосконалення регулювання праці нотаріусів шляхом здійснення диференціації в цілому є виправданим, оскільки окремі аспекти праці нотаріусів досить поглиблено деталізуються та визначаються. Така деталізація сприяє кращому вивченню основних аспектів,

а отже, й виявленню недоліків, встановленню невизначеностей та, як наслідок, здійснення, їх швидкого усунення. Наприклад, у 2022 році забезпечено удосконалення роботи нотаріату у неспецифічних для України умовах – умовах воєнного стану – за рахунок прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28.02.2022 № 164 [49]. Така деталізація дій нотаріусів є досить важливою, оскільки вони працюють з оригіналами різноманітних документів фізичних та юридичних осіб, які стосуються права власності, права користування, набуття майнових прав, матеріальних цінностей, спадкового чи іншого майна, а також у своїй роботі використовують спеціальні бланки та печатки. В умовах воєнного стану необхідно вчинити всіх можливих заходів для збереження таких документів, бланків та печаток. Наведеною вище постановою Кабміну закріплено положення щодо дій нотаріуса при виникненні загрози неправомірного вилучення чи втрати спеціальних бланків нотаріальних документів, які не були витрачені, при виникненні загрози втрати печатки тощо. Також закріплено норми, якими деталізуються окремі дії, які має вчинити нотаріус у процесі здійснення нотаріальної діяльності. Все вищезазначене спрямоване на забезпечення дотримання належного рівня трудової дисципліни і недопущення порушення трудових прав нотаріусів у період воєнного стану, коли виконання трудових обов'язків ускладнено певною загрозою знищення майна та загрозою особистої безпеки самого нотаріуса як члена суспільства;

4) забезпечується поглиблення розуміння конкретного змісту трудових правовідносин та можливості здійснення впливу на такі правовідносини з метою їх удосконалення та регулювання. Зокрема про таку мету говорить Н.Г. Орлова, яка зазначає, що «без ретельного вивчення диференціації неможливо зрозуміти конкретний зміст трудових правовідносин, а отже, і потребу у їх правовому регулюванні». На прикладі працівників водного транспорту вчена робить висновок про те, що метою диференціації правового регулювання праці є забезпечення рівності трудових прав працюючих та

ефективне регулювання трудових відносин шляхом визначення та закріплення у правових нормах особливостей та відмінностей, що притаманні даному виду трудових відносин і даній категорії працівників [50, с. 60]. Такий же висновок можна зробити й стосовно праці нотаріусів, оскільки їх діяльність, як ми вже неодноразово говоримо, є особливою. Так, поглибленого змісту у процесі праці нотаріусів набуває питання дотримання ними професійної етики, про що прийнято спеціальний нормативно-правовий акт – наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5, яким затверджено Правила професійної етики нотаріусів України. Вказаний акт закріплює «основні принципи та вимоги до професійної етики нотаріусів, морально-етичних стандартів поведінки, якими нотаріус повинен керуватися у відносинах з державними органами, фізичними та юридичними особами, іншими нотаріусами, Нотаріальною палатою України при здійсненні ним своїх професійних обов'язків» [51];

5) проводиться вирівнювання можливостей людини у процесі реалізації особою прав на працю та відтворення робочої сили у певному виді професії. Диференціація забезпечує рівні можливості відтворення робочої сили при різних умовах її застосування, не порушуючи при цьому принципу рівності та його втілення у життя. Так, особа із відповідним рівнем освіти, відповідною кваліфікацією та стажем роботи у сфері права може реалізувати своє право на доступ до професії як державного, так і приватного нотаріуса у рівній мірі;

6) забезпечується деталізація та конкретизація певних трудових правовідносин щодо таких суб'єктів, як нотаріуси. Як говорить К.О. Севастьяненко, шляхом диференціації досягається деталізація та конкретизація єдиних основоположних принципів трудового права, враховуються особливості тих чи інших відносин загалом чи особливості окремих сторін цих відносин [52, с. 77];

7) поглиблюється збалансування правового регулювання трудових відносин нотаріусів. Диференціація трудового права необхідна з метою

збалансованого та ефективного правового регулювання трудових відносин, тому їх правове регулювання має відповідати певним цілям і є одним із завдань трудового законодавства. Погодимось із думкою Г.А. Шпиталенко, що «до базових засад нового трудового законодавства поряд з іншим слід віднести оптимальне збалансування захисної та виробничої функцій трудового права, за допомогою яких має бути забезпечена рівновага інтересів найманих працівників і роботодавців» [53, с. 292];

8) забезпечується гнучкість правового регулювання трудових відносин нотаріусів у сучасних умовах життя. Особливо гостро ця особливість диференціації правового регулювання стосовно нотаріусів проявилась протягом останніх років, що було обумовлено пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням росії на територію України. Як стверджує В.В. Анатійчук, «гнучкість зумовлена зміною цінностей нових поколінь на ринку праці. Нові форми організації праці розвивають та підтримують висококваліфікованих, технологічно компетентних і адаптованих працівників, які можуть мати справу з нестандартними та винятковими обставинами, що вимагають творчості, ініціативи та дозволяють досягти функціональної гнучкості» [54, с. 107].

Якщо ж розглядати питання диференціації правового регулювання праці нотаріусів, зазначимо, що вона базується на наступних принципах: 1) поглиблює сферу дії норм загального права та загальних норм трудового законодавства; 2) є виправданою виключно у межах необхідності; 3) визначає особливі засади регулювання трудових відносин з врахуванням суб'єктного складу, умов та характеру праці; 4) не може виходити за межі дії закріплених загальними актами норм трудового права, а у випадку неврегульованості певних норм – за межі принципів трудового права в цілому; 5) базується на об'єктивних та розумних підставах, що й відрізняє її від такого поняття, як дискримінація. Тобто диференціація та дискримінація є різними поняттями, проте перевищення меж диференціації чи необґрунтована диференціація є причиною розвитку дискримінації як забороненого явища; 6) не може

погіршувати становище одних та надавати певні привілеї іншим. Її основним завданням є підкреслення особливостей роботи та діяльності нотаріусів, особливого характеру їх праці.

Диференціація трудового законодавства, як вважає Г.А. Капліна, здійснюється за допомогою: а) прийняття спеціальних нормативних актів, що стосуються певної групи працюючих; б) включення до загальних законодавчих актів про працю спеціальних норм лише щодо тієї чи іншої групи працівників; в) належної можливості застосування окремих положень трудового законодавства до деяких категорій трудящих [55, с. 67]. Якщо ж визначати процес диференціації правового регулювання праці нотаріусів, то варто зазначити, що для нотаріусів характерним є саме перший спосіб вираження диференціації праці цієї категорії осіб. Отже, основним способом вираження диференціації правового регулювання праці нотаріусів є прийняття спеціальних норм. Як зазначає В.В. Бойко, спеціальна норма покликана змінити межі регулювання певного виду суспільних відносин чи спосіб такого регулювання повністю за своєю суттю, а також може виражатись такою, що доповнює загальну норму чи встановлює із неї винятки [56, с. 5].

До спеціальних норм віднесено спеціальні закони. Про такий прояв диференціації правового регулювання говорить В.І. Прокопенко, який зазначає, що проявом диференціації є включення в загальні законодавчі акти про працю спеціальних положень, які стосуються певної конкретної групи осіб-працівників, а виразом диференціації часто є прийняття спеціальних актів, які застосовують до певних правовідносин чи регулюють працю певної групи працівників [6, с. 83-84]. Відзначимо, що загальними актами, на відміну від інших категорій працівників (наприклад, суддів, прокурорів, державних службовців), не визначено ніяких особливостей праці чи правового регулювання нотаріусів, а отже, законодавцем не виділено вказану категорії осіб як особливого суб'єкта, на який варто звернути особливу увагу. Але водночас правове регулювання праці нотаріусів забезпечується

спеціально прийнятим Законом № 3425-ХІІ, який «встановлює порядок правового регулювання діяльності нотаріату в Україні» [1]. Цей закон закріплює професійні права, професійні обов'язки, гарантії нотаріальної діяльності, в тій чи іншій мірі визначає певні пільги та особливості праці нотаріусів, а також окремі питання їх правового статусу.

Деталізація диференціації правового регулювання праці нотаріусів здійснюється на підставі підзаконних нормативно-правових актів. Стосовно нотаріусів прийнято ряд важливих підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують норми загального та спеціального законодавства щодо конкретної сфери правового регулювання. Погодимось із думкою Н.М. Хуторян, що диференціація здійснюється практично часто лише на рівні не законодавчих, а передусім підзаконних, зокрема «відомчих», актів [57, с. 275]. Такі норми уточнюють, деталізують, індивідуалізують загальні норми стосовно нотаріусів. Вони складають досить чисельну групу актів, які деталізують особливості набуття правового статусу нотаріуса, а також питання проходження ним своєї трудової діяльності. Відзначимо, що диференціація правового регулювання трудових відносин праці нотаріусів має найбільший прояв у наступних правовідносинах: 1) у процесі працевлаштування; 2) отриманні свідоцтва про право на здійснення нотаріальної діяльності; 3) у процесі дотримання нотаріальної таємниці; 4) у процесі виконання нотаріусам свого професійного обов'язку; 5) при правовому регулюванні відповідальності нотаріуса; 6) у питанні припинення нотаріальної діяльності нотаріусами тощо.

До способів вираження диференціації правового регулювання трудових відносин праці нотаріусів також віднесено відомчі нормативно-правові акти. Така думка, на прикладі вивчення диференціації правового регулювання праці державних службовців, виражена Д.С. Воликом. Так, вчений говорить про віднесення відомчих нормативно-правових актах, що видаються безпосередньо в рамках конкретного міністерства, служби, відомства тощо, до проявів диференціації правового регулювання праці державних

службовців [58, с. 55]. Загалом під поняттям відомчих нормативно-правових актів розуміють акти, які видаються з метою конкретизації загальних норм права, прийнятих законодавчим органом або вищестоящим органом виконавчої влади, які недостатньо визначають права та обов'язки суб'єктів регульованих правовідносин або містять прогалини [59, с. 201]. Метою створення відомчих актів є конкретизація та деталізація вже існуючих норм права із врахуванням особливостей галузі, які діють у межах певних суспільних відносин, рамки яких окреслені певною галуззю управління. Основними видами відомчих актів, які приймаються стосовно нотаріусів, є: накази, рішення, розпорядження, правила, положення, статuti тощо.

Вважаємо, що у практиці нотаріату та нотаріальної діяльності особливе місце займають саме відомчі накази та положення, через які й забезпечується процес диференціації загальних норм трудового права. Під відомчим наказом пропонуємо розуміти офіційний розпорядчий документ, який видається керівником відповідного центрального органу виконавчої влади або у передбачених законах випадках – його заступником у межах їх компетенції для регулювання найбільш важливих питань внутрішньої та зовнішньої діяльності органу влади шляхом нормопроекування, зміни, доповнення скасування, обліку, систематизації правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин, що входять до сфери їх повноважень [60, с. 20]. Детальний аналіз цих чи інших актів, якими забезпечується диференціація правових норм стосовно праці нотаріусів, буде проведено протягом всієї роботи.

Отже, підводячи підсумок, зазначимо, що єдність і диференціація праці нотаріусів є категоріями, які тісно пов'язані між собою, проте мають єдину мету – забезпечення нормального та неупередженого регулювання праці нотаріусів. Диференціація поглиблює єдність та відображає відмінності та особливості у правовому регулюванні праці нотаріусів з урахуванням окремих факторів та умов їх праці, а також їх особистості. Спеціальні норми, які покладені в основу диференціації, спрямовані на надання можливостей

для різних категорій працівників, зокрема й нотаріусів, нарівні з іншими здійснювати основні трудові права та обов'язки. Важливість диференціації праці нотаріусів обумовлена особливим характером їх праці – виконанням трудової функції, що пов'язана здійсненням нотаріальної діяльності, яка є специфічною та характерною виключно для нотаріусів.

1.3 Співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів

Правові категорії «єдність» і «диференціація» правового регулювання праці нотаріусів є не тільки досить складними, а й такими, що мають доповнювати одна одну, заповнювати прогалини у нормативно-правовому регулюванні, конкретизувати чи індивідуалізувати певні норми. Проте позитивний результат від правового регулювання досягається лише в тому випадку, коли єдині та диференційовані норми не заважають та не суперечать одна одній, не встановлюють різне правове регулювання однакових трудових правовідносин, а саме конкретизують, уточнюють та деталізують загальні норми. Тому досить важливим та необхідним є встановлення правильного співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці всіх без винятку працівників, зокрема й нотаріусів. Ми вже неодноразово наголошували на тому, що правове регулювання праці нотаріусів є недостатньо дослідженим, а внутрішня структура трудових правовідносин тісно взаємодіє із загальними нормами трудового права. Відповідно, для правильного застосування загальної чи спеціальної норми недостатньо тільки знати та розуміти її суть та можливості, необхідним є саме правильне розуміння співвідношення вказаних норм, правильність та межі їх застосування.

Про проблему співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці в загальному говорив не один вчений. Так, Т.В. Колесник-

Омельченко вказувала на те, що «категорії «єдність» та «диференціація» – це взаємопов’язані та взаємообумовлені категорії, оскільки кожна держава намагається створити рівні умови для всіх учасників правовідносин, у той же час з огляду на певні умови або певних суб’єктів завжди існує необхідність вибору конкретного підходу до регулювання правовідносин» [61, с. 489]. Т.А. Коляда, вважає, що співвідношення єдності й диференціації правового регулювання праці – явище не просте і вимагає науково обґрунтованого й практично виваженого підходу [34, с. 96]. Так, наприклад, О.В. Пожарова та В.С. Тарасенко також зазначають про відсутність єдиного підходу до співвідношення єдності і диференціації правового регулювання праці. Крім того, вони наголошують й на тому, що «відсутність у чинному законодавстві про працю, зокрема у КЗпП України, чіткої вказівки щодо співвідношення загальних та спеціальних положень ускладнює правозастосовну практику, створює плутанину, призводить до зниження ефективності регулювання трудових відносин» [62, с. 12]. Чіткого співвідношення загальних та диференційованих норм як у сфері трудового права загалом, так і при здійсненні правового регулювання праці нотаріуса на сьогодні немає, а отже, можемо вважати, що межі такого регулювання не визначені. Окремі напрямки такого співвідношення окреслено у наукових працях вчених, проте це не вирішує проблеми, оскільки думки науковців та наукові позиції вчених носять рекомендаційний характер та допомагають виявити і вирішити певні проблеми, сформулювати ефективні напрямки удосконалення окремих норм та регулювання правовідносин, але не здійснити безпосереднє врегулювання конкретних правовідносин.

Враховуючи те, що єдиного розуміння щодо здійснення співвідношення загальної та спеціальної норми немає, необхідно досліджувати це питання окремо та конкретно до відповідних суспільних відносин. Така ж проблема взаємодії загальної та спеціальної норми має місце і у правовідносинах щодо нормативно-правового регулювання праці нотаріусів. Її суть полягає як у відсутності чітко визначених та встановлених

норм, які б закріплювали межі правового застосування єдності і диференціації, так і відсутності чітких критеріїв та чинників, на основі яких можна визначити аспекти такого співвідношення. У своїх працях М.І. Іншин неодноразово звертав увагу на зазначену проблему, досліджуючи питання єдності та диференціації праці державних службовців в Україні. Так, учений говорить про те, що: відсутність у чинному законодавстві про працю, зокрема у Кодексі законів про працю України, чіткої вказівки на співвідношення загальних та спеціальних положень ускладнює правозастосовну практику, створює плутанину, призводить до зниження ефективності регулювання службово-трудова відносин державних службовців з державними органами, підприємствами, установами, організаціями. Цю прогалину у праві необхідно усунути шляхом встановлення у відповідних статтях Кодексу законів про працю України чітких критеріїв розмежування загальної і спеціальної нормотворчості» [46, с. 15]. Наразі такі критерії не визначені, чітко не регламентовані ні на законодавчому, ні на науковому, ні на практичному рівні.

Ключовими напрямками співвідношення єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин нотаріусів на основі вивчення такого співвідношення норм в інших сферах трудових правовідносин варто назвати:

1) співвідношення у форматі «загальне та спеціальне», складові якого мають нерозривний зв'язок між собою. Загальними є ті акти, які встановлюють загальні положення трудового права, окремих видів трудових правовідносин, а спеціальними – ті, норми яких є диференційованими, такими, якими визначаються особливості праці нотаріусів. У вказаному розумінні загальні та спеціальні норми діють спільно та нерозривно, доповнюючи одна одну. Таку наукову позицію займає й В.В. Сичова, яка говорить про нерозривність понять єдності та диференціації у трудовому праві, які не протиставляються одне з одному: щоб забезпечити єдність у регулюванні трудових відносин, потрібне диференційоване врахування

різних чинників, а забезпечити диференціацію можна лише на базі єдиних норм трудового права [63, с. 186]. На співвідношення єдності і диференціації правового регулювання як правових категорій вказують і В.В. Жернаков, С.М. Прилипко, Г.С. Гончарова, які доходять безперечно важливого висновку, що «єдність не виключає, а, навпаки, передбачає диференціацію, оскільки на оплату праці не можуть не впливати різна кваліфікація працівників, умови праці, в яких вони зайняті, індивідуальний внесок кожного в загальний результат виробництва та інші чинники» [44, с. 452]. До прихильників наведеної вище думки варто віднести й К.В. Федчишину, яка також робить висновок про нерозривність понять «єдність» та «диференціація» правового регулювання праці. Так, вчена зазначає, що «єдність і диференціацію не можна розділяти. Вони є нерозривними та взаємозумовленими сторонами одного цілого, перебувають у діалектичній взаємодії: єдність створює умови для диференціації правового регулювання відносин у сфері соціального забезпечення, а диференціація ж у свою чергу сприяє його єдності» [64, с. 5].

Розглянемо певні приклади такого виду співвідношення стосовно нотаріусів:

а) загальна норма – рівний доступ осіб до професії нотаріуса, спеціальна норма – наявність певних обмежень, які визначені спеціальним законодавством, вимогами, які є не тільки конкретними стосовно професії, а й об'єктивно виправданими;

б) загальна норма – встановлення гарантій для кожного працівника, тобто вони стосуються кожного працюючого, а отже, не можуть бути зменшені чи знехтувані роботодавцями. Спеціальна норма – конкретизація загальних гарантій нотаріусів у спеціальному акті, яким є Закон України № 3425-ХІІ від 02.09.1993, де в статті 8¹ здійснюється конкретизація гарантій нотаріальної діяльності: забезпечення рівних умов доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю; забезпечення рівних можливостей для нотаріусів в організації та здійсненні ними нотаріальної

діяльності; заборона втручання в діяльність нотаріуса; особливий порядок отримання від нотаріуса певних відомостей; особливий порядок проведення обшуку, виїмки та огляду робочого місця нотаріуса тощо;

в) загальна норма – гарантує розвиток професійної діяльності особи, спеціальна норма – визначає конкретні професійні права нотаріуса та його професійні обов'язки. Наприклад, статтею 5 Закону № 3425-ХІІ закріплено специфічний обов'язок нотаріуса щодо необхідності постійного підвищення свого професійного рівня, а у випадках, передбачених пунктом 3 частини першої статті 29¹ цього Закону, – підвищення кваліфікації [1];

г) загальна норма – встановлює основи незалежності праці в державі, спеціальна норма – конкретизує можливості такої незалежності стосовно праці нотаріусів: незалежність вибору нотаріального округу для здійснення нотаріальної діяльності; незалежність в укладенні трудових та цивільно-правових договорів для належного функціонування нотаріальної діяльності; незалежність від інших суспільних органів; незалежність у питаннях оплати нотаріальних дій приватних нотаріусів; незалежність у здійсненні підготовки у сфері медіації; незалежність форм трудової діяльності: вибору роботи у ДНК чи можливість здійснення приватної нотаріальної діяльності; незалежність професійного самоврядування нотаріусів тощо;

г) загальна норма – встановлює відповідну юридичну визначеність роботи особи, спеціальна норма – конкретизує юридичну визначеність роботи нотаріусів: підстави, умови, обмеження у сфері нотаріальної діяльності; підстави та порядок зупинення нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; питання юридичної відповідальності нотаріуса тощо;

д) загальна норма – закріплює обов'язок щодо гарантування належних умов праці осіб, спеціальна норма – конкретизує такі гарантії щодо: забезпечення стандартизованого робочого місця для роботи нотаріуса, зокрема числі не тільки відповідного приміщення, а й необхідної техніки для роботи та зберігання документів; створення здорових та безпечних умов

праці; дотримання визначених вимог щодо охорони праці нотаріусів; гарантування непорушення професійних прав нотаріуса;

е) загальна норма – закріплює норми щодо гідної плати праці для осіб, які працюють. На законодавчому рівні встановлено мінімальний розмір оплати праці для працівників, а також ряд інших гарантій: оплата лікарняних, надання допомоги на оздоровлення, надання матеріальної допомоги тощо. В цілому більшість із наведених у загальних нормах трудового законодавства положень щодо оплати праці стосується саме державних нотаріусів, оскільки їх правовий статус тяжіє до правового статусу державних службовців. Але це не виключає й особливостей у питанні оплати праці як державних, так і приватних нотаріусів, які й встановлюються нормами спеціального законодавства та спрямовані на диференціацію оплати праці цієї категорії осіб. Наприклад, для приватних нотаріусів передбачено обов'язок забезпечувати собі гідні умови праці, зокрема, й у питаннях матеріального забезпечення самостійно, тобто власними силами [65, с. 6]. Нормами профільного закону передбачено, що приватні нотаріуси за вчинення нотаріальних дій справляють плату, розмір якої визначається за домовленістю між нотаріусом та фізичною або юридичною особою (ч. 1 статті 31 Закону № 3425-ХІІ) [1];

є) загальна норма – передбачає повагу до інших учасників трудових правовідносин, а саме повагу до честі та гідності, прав та свобод кожної особистості, повагу до праці інших осіб, повагу до роботодавця тощо, спеціальна норма – зобов'язує нотаріусів виконувати свої професійні обов'язки на основі законності, щоб не дискредитувати органи нотаріату, професію нотаріуса, не порушувати принцип незалежності, самостійності та неупередженості нотаріату. Особливе місце відведено дотриманню правил етичної поведінки нотаріуса, про що свідчить спеціально прийнятий акт – наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5 «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України», яким закріплено «основні принципи та вимоги до професійної етики нотаріуса,

морально-етичні стандарти поведінки, якими нотаріус повинен керуватися у відносинах з державними органами, фізичними та юридичними особами, іншими нотаріусами, Нотаріальною палатою України при здійсненні ним своїх професійних обов'язків» [51];

2) співвідношення загальних та спеціальних норм трудового законодавства нотаріусів, яке визначається як співвідношення цілого та частини, де цілим є трудове законодавство загалом, а частиною – законодавство, яке регулює ті чи інші правовідносини щодо нотаріусів. Загальною нормою є встановлення гідної оплати праці нотаріуса за вчинення ним своїх професійних обов'язків. Спеціальною нормою є поглиблене розуміння того, з чого ж формується гідна оплата праці нотаріуса. Це визначено ст. 19 Закону № 3425-ХІІ, якою передбачено надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також дій технічного характеру, за які справляється окрема плата. Деталізація вказаної норми здійснюється вже у спеціально прийнятому акті – наказі Міністерства юстиції України від 06.12.2022 № 5441/5 «Деякі питання щодо надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру», яким закріплено порядок надання таких послуг та встановлено перелік і розміри плати за додаткові послуги правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями [66];

3) співвідношення, при якому забезпечується відповідність спеціальних норм та спеціального законодавства загальним нормам, здійснюється деталізація загальної норм у певних правовідносинах. Так, досить цікавий підхід до співвідношення регулювання загальних та спеціальних норм пропонують В.Я. Гоц та О.В. Гоц-Яковлева, які пов'язують таке регулювання з певною нормою. Так, науковці говорять, що «розходження між нормами характеризується насамперед співвідношенням загальних і спеціальних норм. При диференціації за допомогою норм-доповнень останні діють поряд із

загальними нормами. Якщо ж регламентація відбувається за допомогою норм-вилучень, то це означає, що положення загальних норм трудового законодавства в такому випадку не застосовуються. Саме в цьому полягає відмінна особливість даних норм» [67, с. 83]. Отже, вчені доповнення чи розходження правової норми пов'язують із видом самої норми, яка застосовується у тих чи інших правовідносинах. З цього можемо зробити висновок, що диференціація не має сталого характеру, а отже, може у різних суспільних правовідносинах виражатися по-різному.

Крім того, наведене вище співвідношення єдності та диференціації означає, що диференційовані норми не повинні виходити за межі загальних норм трудового законодавства, не можуть звужувати ті права, які закріплені нормами трудового законодавства. Таким чином, диференційовані норми, якими здійснюється нормативно-правове регулювання праці нотаріусів, не можуть виходити не тільки за межі загальних норм трудового законодавства, а й за межі норм трудових принципів у тому випадку, коли окремі суспільні відносини не врегульовані загальними нормами. Загалом окреслюючи нормативно-правове регулювання праці нотаріусів, можемо констатувати, що норми, які покладені в основу регулювання їх праці, побудовані саме на основі загальних норм трудового законодавства, відповідають загальним принципам трудового права та не суперечать загальним положенням трудового права. Але при цьому ми не можемо не вказати й на особливість не тільки праці, а й правового статусу нотаріусів, віднесення їх до державної чи приватної сфери регулювання. Тобто мова йде про особливості правового регулювання праці приватного і державного нотаріусів, які загалом є різними за своїм характером та конкретними особливостями [65, с. 114];

4) співвідношення єдності та диференціації праці, яке виступає у вигляді суперництва загальної та спеціальної норми. Основними причинами, які спричиняють конкуренцію загальної та спеціальної норми, Н.О. Щербюк називає те, що «правові норми і норми трудового права не встигають своєчасно оформляти, закріплювати і регулювати суспільні відносини, які

інтенсивно реформуються і змінюються в сучасних умовах. Конкретизуючи причини конкуренції загальної і спеціальної норми, науковець виділяє наступні: а) об'єктивні процеси, які відбуваються у праві і пов'язані із удосконаленням, розвитком і складністю його систем; б) багаторівневий характер регулювання трудових і тісно пов'язаних із ними відносин; в) високий ступінь диференціації правового регулювання трудових відносин, що зумовлюється врахуванням особливостей умов праці і особистих властивостей працівника; г) тісний зв'язок між нормами права, що призводить до використання як загальних, так і спеціальних норм для регулювання трудових і тісно пов'язаних із ними відносин» [68, с. 87-89]. Дійсно, ці та ряд інших причин обумовлюють конкуренцію загальної та спеціальної норми, нерозуміння того, якими чином здійснювати регулювання тих чи інших суспільних відносин. Проблеми співвідношення загальної та спеціальної норми виникають у будь-яких правовідносинах, а тому трудові правовідносини нотаріусів не є винятком.

За загальним правилом, спеціальну норму у правовому регулюванні праці нотаріусів варто розглядати як основну, домінуючу. Але поряд із наведеним вище застосовуються й інші правила, які мають вирішувати колізію загальної та спеціальної норми: застосування акта, який видано пізніше; застосування норм Конституції України як основного акта у регулюванні спірних правовідносин тощо. Окреслюючи вказану проблему, О.В. Москалюк говорить про те, що розв'язання колізій між нормами Кодексу і закону шляхом застосування положень останнього обґрунтовується тим, що спеціальні норми законів спрямовані на врахування особливостей певного різновиду суспільних відносин. Застосування ж норми закону, прийнятої пізніше за Кодекс, виправдано тим, що такі норми враховують зміни, які відбулися в суспільних відносинах з часу прийняття Кодексу [69, с. 20; 70, с. 133]. Проте часто виникає непорозуміння щодо самих норм, які вже прийняті та закріплені на законодавчому рівні.

Якщо ж вести мову про працю нотаріусів, то варто згадати ті колізійні норми, які стосуються питання надання декретної відпустки нотаріусу. Зазначимо, що в українському нотаріаті традиційно висока частка жінок. З огляду на це має місце диференціація регулювання праці нотаріусів крізь призму гендерної рівності та гарантій для осіб із сімейними обов'язками (особливо для ПН, які не мають класичних «декретних» виплат від роботодавця.) Так, загальною нормою трудового законодавства, а саме статтею 17 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР передбачено «право на оплачувану відпустку у зв'язку з вагітністю і пологами, що надається на підставі медичного висновку із такого розрахунку: до пологів – 70 календарних днів; після пологів – 56 календарних днів (70 календарних днів – у разі народження двох і більше дітей та у разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів» [39]. Цей вид відпустки без проблем застосовується до державних нотаріусів, які працюють у відповідній НК. Проте отримання передбаченого право на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами приватними нотаріусами дещо ускладнене. Це пов'язано насамперед із тим, що жінки-приватні нотаріуси – це особи, які забезпечують себе роботою самостійно, а отже, постає логічне питання: «Чи можуть вони користуватися всіма пільгами та правами, які передбачені для жінок загалом?» Зазначимо, що прямої вказівки на можливість надання жінці-ПН відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами немає. Зазначене підтверджує аналіз норм профільного Закону № 3425-XII. Також відсутній алгоритм її дій при оформленні такої відпустки, зокрема й дій, які стосуються подальшого функціонування ПНК. Лише норми статті 29¹ вказують, що зупинення приватної нотаріальної діяльності можливе за власним бажанням ПН на строк, що не перевищує двох місяців протягом календарного року, або на більший строк за наявності поважних причин (вагітність, догляд за дитиною, хвороба тощо) шляхом подання відповідної заяви до територіального органу Міністерства юстиції України [1]. Колізійність норм полягає, на нашу думку, в тому, що нормами загального

трудового законодавства передбачено право жінки на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами, а нормами профільного закону передбачено лише право на зупинення нотаріальної діяльності на строк вагітності та догляду за дитиною до досягнення нею трьох років. Таким чином, має місце наявність правового вакууму (прогалин) у реалізації гарантій для приватних нотаріусів у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною. Оскільки приватний нотаріус має статус самозайнятої особи-роботодавця, він позбавлений класичних «декретних» виплат від роботодавця та права на збереження робочого місця у розумінні загальних норм трудового права. У зв'язку з цим варто запровадити спеціальні диференційовані норми, які б передбачали: правові підстави для тимчасового зупинення нотаріальної діяльності на період відпустки по догляду за дитиною без втрати робочого місця (офісу) та реєстраційного посвідчення; особливий порядок сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) у цей період; фінансові механізми компенсацій із фондів соціального страхування, що дозволить забезпечити реальну, а не декларативну гендерну рівність у сфері нотаріальної діяльності.

Окреслюючи колізійність загальної та спеціальної норми, погодимося із думкою, відповідно до якої не слід ідеалізувати таке співвідношення, оскільки неможливо досягнути повного балансу дії загальної та спеціальної норми, виключити їх суперництво та конкуренцію. Як зазначають А.В. Бабак та Н.О. Мудролюбова, «принцип конкуренції норм права – співвідношення спеціального та загального закону, на жаль, в Україні не має цілком послідовного вирішення на практиці. І якщо взаємодія загальних та спеціальних норм одного закону не викликає зазвичай труднощів у тлумаченні їх співвідношення, то подібне сприйняття положень різних законів призводить до дискусій. Вирішення проблем конкуренції норм права, на думку вчених, має здійснюватись насамперед шляхом врахування особливостей застосування спеціальних норм стосовно загальних норм у тій чи іншій галузі права» [71]. Ми повністю солідарні із наведеним вище твердженням та цілком погоджуємося із думкою про те, що при визначенні

та регулюванні трудових правовідносин має бути враховано особливості галузі трудових правовідносин та особливості самого працівника чи власне особи, яка підпадає під регулювання загальних та спеціальних норм трудового права;

5) співвідношення єдності та диференціації як визначення особливостей певної галузі трудового права. «Під терміном «особливість» необхідно розуміти специфіку власне трудових відносин та умов, при яких трудові відносини протікають. Саме завдяки диференціації праці та правового регулювання трудових відносин у межах певної галузі (у даному випадку – нотаріальної діяльності) чи щодо окремої особи або категорії осіб (приватних та державних нотаріусів) забезпечується формування розуміння особливостей праці нотаріусів та нотаріальної діяльності. І таке розуміння охоплює різні суспільні відносини: доступ до професії, особливості безпосереднього працевлаштування, підстави для зупинення чи припинення нотаріальної діяльності, особливості взаємовідносин між особами, які звертаються до нотаріуса, що пов'язано із підвищеними вимогами особистісного та професійного характеру стосовно нотаріуса, відповідальності нотаріуса, оплати його послуг тощо. У даному випадку єдність у встановленні умов праці на певному їх рівні не виключає, а, навпаки, передбачає врахування особливостей, тобто диференціацію правового регулювання. Але варто розуміти й те, що диференціація не може здійснюватися до нескінченності, мають бути визначені законодавчі межі цього процесу. Крім того, диференціація має бути об'єктивною та не повинна носити дискримінаційного характеру» [65, с. 115].

Диференціація у поєднанні із єдністю трудового права визначає не тільки особливості роботи нотаріусів, а й за допомогою норм-вилучень забезпечує розуміння особливого характеру їх правового статусу. Наприклад, до норм-вилучень, які визначають особливості правового статусу нотаріуса, на нашу думку, варто віднести заборону нотаріусу на: а) вчинення нотаріальних дій за межами свого нотаріального округу, за винятком

випадків, чітко визначених законом; б) використання своїх повноважень з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки чи пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб; в) зайняття підприємницькою, адвокатською діяльністю, заснування адвокатських об'єднань, перебування на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконання іншої оплачуваної роботи, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів; г) вчинення нотаріальних дій у випадку зупинення нотаріальної діяльності, у випадках, визначених законом тощо.

У науковій літературі при розгляді питання про єдність та диференціацію часто згадується поняття «дискримінація», оскільки межа між диференціацією та дискримінацією є досить тонкою та неоднозначною. Відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI під «дискримінацією розуміють ситуація, за якої особа та/або група осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [72]. Диференціація не має стати дискримінацією, тому основним критерієм розрізнення вказаних понять, на нашу думку, має стати саме критерій «виправданості застосування того чи іншого обмеження»;

б) співвідношення єдності та диференціації, при якому «спеціальні приписи відміняють загальні приписи, а отже, вони мають пріоритетне значення. Це правило означає, що у випадку наявності спеціальної норми, яка

врегулює ті чи інші правовідносини, застосуванню підлягає саме вона, а не загальна норма. Водночас варто пам'ятати про неможливість виходу за межі загальної норми, оскільки це може розцінюватися як порушення трудового законодавства в цілому. Яскравими прикладами існування спеціальних норм є правовідносини щодо прийняття нотаріуса на роботу чи припинення його нотаріальної діяльності, питання відпустки ПН тощо. Так, наприклад, має місце детальна регламентація початку здійснення нотаріальної діяльності, яка передбачає не тільки проведення відповідної реєстрації нотаріальної діяльності на підставі отриманого свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, а й забезпечення вчинення ряду важливих дій, без яких процес нотаріальної діяльності неможливий: створення робочого місця, відповідність якого підтверджується актом про його сертифікацію; надання документів про право власності або право оренди на приміщення для розташування робочого місця (контори) ПН чи договору про співпрацю з іншим приватним нотаріусом; укладення договору про страхування своєї цивільно-правової відповідальності тощо. Спеціальними приписами є й приписи щодо припинення нотаріальної діяльності, зокрема має місце дещо розширений у порівнянні з загальними нормами, що визначені Кодексом законів про працю України, перелік підстав для припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса» [65, с. 115];

7) співвідношення єдності та диференціації, при якому диференційовані норми деталізують загальні норми. Це забезпечується відповідними нормами-доповненнями, нормами-уточненнями, які деталізують, розширюють розуміння застосування тієї чи іншої норми права щодо конкретної особи та у конкретних правовідносинах. В якості прикладу можемо назвати вже наведену нами вище норму щодо реалізації права ПН на відпустку. Іншим прикладом є питання зупинення чи припинення здійснення нотаріальної діяльності. Нормами Закону № 3425-XII забезпечено деталізацію припинення трудових правовідносин у сфері нотаріальної

діяльності, а саме чітко визначено та закріплено перелік підстав, за яких нотаріальна діяльність припиняється;

8) співвідношення єдності та диференціації, при якому диференційовані норми самостійно врегульовують трудові відносини, які не врегульовані загальними нормами. Це малопоширена форма співвідношення загальної та спеціальної норми, проте її існування виключати не варто. Проте на практиці можуть виникати конкретні проблеми правового регулювання, які швидше вирішуються локально, тобто із застосуванням локальної норми, а вже потім визначаються межі регулювання правовідносин загальною нормою. У такому випадку діє правило щодо можливості виходу спеціальної норми за межі загальної, проте, застосовуючи це правило, варто пам'ятати, що такі норми не можуть суперечити загальним принципам та засадам трудового права. Зазначена ситуація може мати місце при виникненні нових суспільних відносин, які потребують регулювання, або ж при неповному врегулюванні таких відносин.

На основні наведеного вище можемо зробити висновок про те, що для здійснення співвідношення ЄДПН варто першочергово правильно визначити загальну та спеціальну норму, яка стосується правового регулювання праці нотаріусів. Таку думку, зокрема, висловлює й Н.Б. Болотіна, яка, досліджуючи проблему співвідношення єдності та диференціації у трудовому законодавстві, вказує на традиційний поділ норм права на загальні та спеціальні [73, с. 126]. А тому співвідношення єдності і диференціації праці нотаріусів ми пропонуємо розглядати на основі дослідження загальних та спеціальних норм, які становлять основу правового регулювання їх праці, визначають її особливості. Окремо варто наголосити й на тому, що загальні та спеціальні норми при регулюванні ряду трудових відносин мають виключати конкуренцію між собою, оскільки це негативно впливатиме на функціонування окремих суспільних відносин. В цілому ми не можемо говорити про те, що при здійсненні співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів застосовується виключно один

принцип такого регулювання та виключно один напрямок взаємодії таких норм. Вважати так є неприйнятним, оскільки трудові відносини відзначаються різноманітністю, як і прояви диференційованих норм стосовно загальних. І в цьому контексті варто згадати саме про норми-приспосовання, норми-виключення, норми-доповнення тощо.

Наведемо деякі приклади із вказаних норм, які стосуються саме праці нотаріусів. Отже, норми-приспосовання застосовуються з метою адаптації конкретної загальної норми до певних умов. Яскравим прикладом норм-приспосовань, на нашу думку, варто назвати вимоги щодо заміщення одного нотаріуса іншим на період відпустки. За загальним правилом, нотаріус має право на відпустку. Це загалом стосується як державного, так і приватного нотаріуса. Проте законодавство про працю не однаково поширюється на реалізацію вказаного права, оскільки вирізняється правовий статус державного та приватного нотаріуса, що й впливає на реалізацію такого права, як право на відпустку. Зазначимо, що ДН відповідно до статей 21, 23, 24 КЗпП України укладає безстроковий трудовий договір з відповідним Головним територіальним управлінням юстиції, у той час, як ПН здійснює реєстрацію своєї професійної діяльності у відповідному органі юстиції без виникнення трудових правовідносин з ним. За вказаних обставин ДН користується правом на отримання щорічної відпустки, яка складає 24 календарні дні. ПН за таким сценарієм діяти не може, оскільки не перебуває у трудових відносинах, які б дозволяли йому реалізувати таке право на відпустку у тому ж порядку, що й державний нотаріус. Проте законодавець передбачив можливість реалізації права на відпустку і для ПН шляхом зупинення нотаріальної діяльності за власним бажанням на строк, що не перевищує двох місяців протягом календарного року (ч. 2 ст. 29-1 Закону). З цією метою було прийнято Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, що затверджене наказом Міністерства юстиції України 22.03.2011 № 871/5 [74]. У ньому зазначено, що приватним нотаріусом укладається договір про його

заміщення. Одночасне заміщення більш як одного ПН не допускається. З наведеного можна зробити висновок про те, що загальна норма про право нотаріусів на відпочинок зберігається, проте її реалізація стосовно державного та ПН є дещо різною. Шляхом прийняття відповідного підзаконного акта забезпечено пристосування законодавства щодо реалізації права ПН на відпочинок.

Наступні норми – це норми-виключення. Загалом їх досить часто пов'язують із негативним аспектом диференціації, оскільки норми-виключення передбачають заборону чогось. Характеризуючи норми-виключення, В.В. Бойко розкриває їх як доповнення або до загальних, або до спеціальних норм, що встановлює виключення із загального або спеціального правила [56, с. 169]. Так, наприклад, Законом № 3425-ХІІ закріплено положення, відповідно до якого «держава гарантує і забезпечує рівні умови доступу громадянам до зайняття нотаріальною діяльністю та рівні можливості нотаріусам в організації та здійсненні ними нотаріальної діяльності. Будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства» [1]. Але ст. 8¹ цього ж Закону говорить і про те, що певне втручання в роботу та професійну діяльність нотаріуса все ж може бути. Таке втручання може бути здійснено виключно у визначеному законодавством порядку. Наприклад, «реєстри нотаріальних дій, документи чи печатка нотаріуса можуть бути надані суду за мотивованою постановою суду тільки для огляду і повинні бути повернуті судом негайно після огляду» [1].

Норми-виключення, які стосуються саме нотаріальної діяльності та роботи нотаріусів, також можна охарактеризувати з точки зору заборони нотаріусам та особам, які відповідно до профільного закону мають право

вчиняти окремі нотаріальні дії, на вчинення таких дій «на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної НК, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом, або працівників даного виконавчого комітету. Посадові особи органу місцевого самоврядування не вправі вчиняти нотаріальні дії також на ім'я і від імені даного виконавчого комітету (стаття 9 Закону № 3425-ХІІ)». Норми-виключення передбачають також і встановлення певних обмежень у доступі до професії нотаріуса, а саме: наявність судимості за вчинення злочину, якщо така судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку (крім реабілітованої особи), обмежена дієздатність особи або особа визнана недієздатною.

Ще одні норми – це норми-доповнення. О.В. Гоц вважає, що ці норми встановлюють додаткові пільги, переваги або ж, навпаки, розширюють існуючі. Таке значення норм-доповнень цілком виправдане, оскільки основне призначення диференціації полягає в тому, щоб наблизити правове регулювання до конкретних працівників, що володіють специфічними особистими ознаками і працюють у різних умовах [75, с. 31]. Д.С. Волик характеризує норми-доповнення як загальні правові приписи, закріплені у нормативно-правових актах про працю найманих працівників. Це норми, які, наприклад, встановлюють додаткові пільги чи привілеї для державних службовців [58, с. 55]. Тобто це ті норми, які доповнюють загальні норми та в цілому передбачають конкретні додаткові гарантії, додатковий захист, можуть розширювати певну сферу правового регулювання тощо. Так, наприклад, для ПН закріплено положення про здійснення реєстрації приватної нотаріальної діяльності у відповідному нотаріальному окрузі із зазначенням адреси, робочого місця (контори) приватного нотаріуса. Вказане положення доповнюється нормою, відповідно до якої «ПН зобов'язаний розпочати нотаріальну діяльність протягом 30 робочих днів після видачі реєстраційного посвідчення. У разі якщо нотаріус не розпочав роботу у

встановлений строк без поважних причин, його реєстраційне посвідчення анулюється за наказом відповідного територіального органу Міністерства юстиції України, який видав реєстраційне посвідчення» [1]. До норм-доповнень, зокрема, щодо доступу до професії нотаріуса також варто віднести необхідність до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування відповідальності, забезпечити наявність акта про сертифікацію відповідності робочого місця (контори) ПН або рішення суду, яке набрало законної сили, яким визнано незаконним акт про відмову в сертифікації відповідності робочого місця (контори) ПН тощо.

Як висновок, погодимося із думкою К.В. Федчишиної, що «принцип єдності і диференціації умов праці переслідує дві цілі, які, на перший погляд, виключають одна одну: з однієї сторони, встановлення єдності умов праці, з іншої – їх диференціацію. Проте ці протиріччя зовнішні, удавані» [64, с. 5]. Крім того, вважаємо, що «з якого б ракурсу та при яких умовах не здійснювався розгляд співвідношення єдності та диференціації праці нотаріусів, варто пам'ятати про єдину мету, яку переслідує досліджуване співвідношення – забезпечення за допомогою правових норм нормального трудового процесу, дотримання загальних принципів та норм трудового права із врахуванням особливостей галузі, в якій особа працює, збалансування правовідносин праці нотаріусів, із дотриманням принципу рівності громадян у суспільстві, зокрема, й щодо реалізації права на працю. Доцільним є й законодавче закріплення співвідношення єдності та диференціації праці у загальному акті – Кодексі законів про працю України – шляхом визначення відповідних критеріїв розмежування застосування загальної чи спеціальної норми, меж їх дії та спрямування» [65, с. 118].

1.4 Критерії диференціації правового регулювання праці нотаріусів

Диференціація правового регулювання праці нотаріусів є досить складним правовим явищем, що обумовлено особливим характером їх праці, особливим правовим статусом, невизначеним місцем нотаріуса у системі суб'єктів трудового права тощо. А сьогодні питання удосконалення роботи нотаріусів, їх правового статусу, удосконалення процесу здійснення нотаріальної діяльності є важливим кроком на шляху розвитку нотаріату в цілому. Процес реформування нотаріату, що наразі триває, неможливий без удосконалення правового регулювання праці нотаріусів, підвищення рівня захисту їх трудових та соціальних прав. Але на сьогодні недостатньо просто аналізувати законодавство у сфері нотаріату, оскільки це не дасть бажаного результату та не забезпечить в повному обсязі розуміння щодо певних недоліків та невідповідностей. Тому варто більш поглиблено вивчати питання роботи нотаріусів не тільки з точки зору законодавчого розуміння їх роботи та правового регулювання їх діяльності, але й саме з практичної сторони, практичного розуміння виявлення та окреслення проблем. Поглиблене розуміння праці нотаріусів найкраще досліджувати шляхом визначення особливостей їх праці, а також шляхом безпосереднього окреслення та поглибленого вивчення тих критеріїв, які відрізняють працю нотаріусів від праці інших осіб у суспільстві. Отже, ми вважаємо, що окреслення чітких критеріїв правового регулювання праці нотаріусів є важливим та необхідним з огляду на необхідність удосконалення процесу правового регулювання праці. Так, В.І. Бондар говорить про те, що чітке визначення критеріїв диференціації дозволяє: по-перше, забезпечити більш якісне регулювання праці досліджуваної категорії працівників; по-друге, створити умови для проведення подальших досліджень, присвячених відповідній проблематиці [76, с. 76]. Погоджуючись із великим значенням щодо розуміння, визначення та дослідження критеріїв праці для нотаріусів,

наголосимо на тому, що критерії диференціації праці саме нотаріусів у науковій літературі майже не розглядались. Ті ж критерії, які все ж були предметом розгляду окремих науковців, досліджувались або ж поверхово, або ж не враховували ті зміни, які протягом останнього часу відбуваються у нашому законодавстві, а також не охоплюють розвиток суспільних відносин у сфері нотаріату. Критерії диференціації праці нотаріусів, на нашу думку, мають бути не тільки детально вивчені, а й мають сприяти розвитку позитивних змін у законодавстві, яке регулює аспекти праці нотаріусів.

У науковій літературі під терміном «критерій» прийнято розуміти мірило, вимогу, випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації [77, с. 196]. Юридична наука містить ширше розуміння поняття «диференціація правового регулювання праці». Так, на прикладі диференціації пенсійних правовідносин А.В. Скоробагатько під критеріями диференціації пропонує розуміти «об'єктивно існуючі, стійкі, науково обґрунтовані, визнані законодавцем суспільно значимі обставини, що спричиняють необхідність встановлення розбіжностей у правовому регулюванні призначення пенсій шляхом встановлення пільг чи обмежень, які застосовуються лише до окремих категорій працівників (осіб)» [78, с. 411-412]. Учений розглядає критерії у якості значимих обставин, за допомогою яких здійснюється виявлення розбіжностей у правовому регулюванні праці.

Досліджуючи розуміння критеріїв диференціації, К.В. Федчишина говорить про їх основні риси: «а їх основі встановлюються особливості у правовому регулюванні відносин у сфері соціального забезпечення; критерії мають стійкий характер (відносний або абсолютний); повинні бути науково обґрунтованими; мають закріплюватися в законодавстві; з цими критеріями пов'язують встановлення для певних категорій осіб законодавчих переваг, додаткових переваг (пільг), а рідше – обмежень і обов'язків» [79, с. 117]. На основі наведеного вище зазначимо, що під критеріями диференціації правового регулювання праці нотаріусів варто розуміти об'єктивні та

суб'єктивні обставини й чинники, якими визначається характер праці нотаріусів, підкреслюються особливості їх діяльності, окреслюється та деталізується правовий статус нотаріуса як суб'єкта надання нотаріальних послуг.

Науковці в цілому досить детально регламентують та визначають критерії диференціації правового регулювання трудових відносин, говорячи про їх різноманітність. Як зазначає Д.О. Новіков, «наука трудового права поділяє означені критерії диференціації на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні критерії диференціації проявляються незалежно від того, ким виконується той або інший вид трудової діяльності. Вони залежать від умов, характеру праці тощо. Водночас суб'єктивні критерії диференційованого регулювання праці пов'язані з особою працівників, що тлумачиться в даному випадку в контексті окремих властивостей фізичної особи, якій трудове право надає спеціально обґрунтоване юридичне значення [80, с. 55]. Також В.В. Жернаков зазначає, що у юридичній літературі підстави диференціації правового регулювання трудових відносин поділяють на: 1) об'єктивні; 2) суб'єктивні; 3) соціальні [81, с. 113]. Ми ж більш схильні до думки, що особливості диференціації правового регулювання трудових відносин обумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними (особистість працівника) факторами. До об'єктивних факторів вчений відніс різноманітні умови праці, зокрема й форму власності, умови та характер праці, природно-кліматичні умови; до суб'єктивних факторів – всі ті, які стосуються власне особистості працівника (стать, вік, стан здоров'я працівника, його професія тощо).

Основними об'єктивними критеріями диференціації правового регулювання праці нотаріусів пропонуємо назвати:

1) галузеву належність нотаріату та сферу роботи нотаріуса. Цей критерій визначає важливість галузі, а отже, й необхідність формування високопрофесійного корпусу працівників та службовців, які здатні якісно надавати нотаріальні послуги. Ми вже говорили про те, що роботу нотаріуса

віднесено до соціальної сфери та спрямовано на здійснення захисту наданих особі прав. Досить цікаве визначення поняття нотаріальної діяльності як способу захисту прав власності надає Г.Ю. Гулевська, яка зазначає, що нотаріальна діяльність характеризується публічно-правовою природою та полягає в тому, що: а) захищає суб'єктивні права і законні інтереси фізичних і юридичних осіб, фіксує і посвідчує безспірні права осіб; б) створює ефективні умови для розпорядження власністю і її охорони; в) надає суб'єктивним правам публічної сили (офіційного визнання від імені держави), з одного боку, з іншого – здійснює делеговану від держави функцію контролю у сфері цивільного обігу [82, с. 13]. Подібну думку висловлює й Г.О. Дергільова, яка також наголошує на соціальному призначенні нотаріату та зазначає, що «соціальне призначення» нотаріату впливає з його сутності. Яка сутність, такий і характер діяльності, такі цілі, завдання і функції, які вона ставить перед собою. І якщо сутність нотаріальної діяльності спрямована на охорону й захист цивільних прав та інтересів, орієнтована на служіння потребам соціуму, то безумовно нотаріат є не лише складовою економічної та соціальної структури суспільства. Нотаріат посідає чільне місце у сфері громадянського суспільства, адже його функції спрямовані на охорону та захист законних прав та інтересів, особливо у приватному житті [83, с. 50]. Це означає, що нотаріат має велике значення для забезпечення соціального захисту людини, а отже, виступає спеціальним суб'єктом захисту соціальних прав людини. Саме ця особливість і визначає окремі аспекти диференціації праці нотаріусів, а її правове регулювання має враховувати саме соціальний аспект. Це означає, що питанню соціальних функцій та соціальному спрямуванню у роботі нотаріусів має бути приділено більшої уваги, ніж зазвичай це зроблено стосовно інших органів влади;

2) особливі умови праці нотаріусів. Загалом під «умовами праці у науковій літературі прийнято розуміти всю сукупність факторів виробничого середовища і процесу виконання службових обов'язків на підприємстві, в

установі чи організації всіх форм власності та незалежно від роду діяльності, що впливають на здоров'я і працездатність людини під час її професійної діяльності» [84, с. 211]. Досліджуючи правову сутність розуміння поняття «умови праці», О.О. Лакіза акцентує увагу на тому, що «умови праці встановлюються законодавством про працю, угодами, колективним договором, а також угодою сторін трудового договору. Умови праці оцінюються згідно з тим, як робоче середовище на робочих місцях, характер роботи, режим роботи і відпочинку відповідають вимогам, встановленим трудовим законодавством у сфері охорони праці працівників» [85, с. 172]. Ми повністю погоджуємося із таким твердженням науковця, але водночас вважаємо, що дослідження умов праці все ж варто розпочинати саме з порядку доступу до професії та враховувати й інші важливі чинники праці: оплату праці, характер трудових правовідносин, наявність певних норм щодо охорони праці, безпеки праці, медичних норм, санітарних, юридичних тощо та прийнятих положень, роз'яснень, стандартів і відомчих актів. Обов'язок забезпечення нормальних умов для трудової діяльності працівника покладено на роботодавця, який також визначає такі умови, які відповідають певним нормам (медичним, технічним, санітарним, юридичним та ін.), закріпленим у різних правилах, положеннях, стандартах та інших нормативних актах. Якщо ж окреслювати умови праці нотаріусів, то варто звернути увагу на досить велику кількість актів, які стосуються саме питання доступу до професії нотаріуса та організації його роботи. Зазначені акти часто стосуються таких аспектів умов праці нотаріусів, як організація робочого місця, збереження документів, організація прийому громадян. І ряд відмінностей у вказаному порядку організації праці нотаріусів у порівнянні з іншими особами, наприклад, державними службовцями, є, а отже, можна говорити про диференціацію їх праці із вказаних питань.

У цілому вважаємо, що вказаний критерій диференціації правового регулювання праці нотаріусів, що має назву «умови праці», варто розглядати у різних правовідносинах, позаяк така диференціація стосується:

а) особливого порядку доступу до процесії нотаріуса, що включає в себе ряд вимог, яким має відповідати кандидат на посаду, та особливий порядок добору. У Законі України № 3425-ХІІ чітко закріплено вимоги до нотаріуса: наявність громадянства України, тобто є прив'язка до політико-правового зв'язку особи із державою Україна; наявність відповідного рівня освіти – юридичної освіти не нижче магістра; володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та її застосування; наявність стажу роботи у відповідній сфері – у сфері права; наявність чітко визначено стажу роботи – не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом ДНК – не менш як три роки; вчинення окремих додаткових процесуальних дій: складання кваліфікаційного іспиту і отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Це означає, що особа може стати нотаріусом тоді, коли вона відповідає всім наведеним вище вимогам, Вважаємо, що такі вимоги є дещо надмірними та ускладненими для осіб, які претендують на здійснення нотаріальної діяльності. Також це говорить про особливий правовий статус нотаріуса та його особливий характер професійної діяльності;

б) наявності відповідного документа – свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Так, після успішного складання іспиту особа отримує свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю за процедурою, передбаченою Порядком видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженим наказом Міністерства юстиції України 11.07.2012 № 1043/5. Ми не будемо зараз заглиблюватися в саму процедуру отримання цього свідоцтва, а лише наголосимо на тому, що наявність такого свідоцтва є підтвердженням правової можливості для конкретної особи займатися нотаріальною діяльністю. Проте набуття такої юридичної можливості не дорівнює набуттю статусу нотаріуса [86, с. 116]. Маючи свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю, особа лише може реалізувати своє право на набуття статусу нотаріуса. Для ДН

набуття такого статусу пов'язано із моментом його призначення на посаду розпорядчим рішенням територіального управління юстиції відповідно до штатного розпису. Що стосується приватного нотаріуса, то його призначення здійснюється згідно із затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 22.03.2011 за № 871/5 Положенням про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення ПН і реєстрації нотаріальної діяльності нотаріуса у відповідному нотаріальному окрузі [74];

в) особливого характеру правовідносин при виконанні трудової функції нотаріуса. Особливий характер праці виражається у здійсненні особливої, не притаманної іншим органам роботи, – нотаріальної діяльності, а також контрольної функції за дотриманням правил у цивільних відносинах. Зокрема про таку діяльність нотаріуса, як здійснення контрольної функції за дотриманням правил у цивільних відносинах, говорить Л.В. Данюк, яка зазначає, що нотаріальний контроль має попередній характер, адже здійснюється тоді, коли відсутній спір про право, на відміну від судового, який є наступним кроком, що здійснюється вже після виникнення спірного правовідношення [87]. Розуміння нотаріальної діяльності було нами розглянуто у попередньому підрозділі дисертації;

г) заборони на здійснення певних видів діяльності поряд із нотаріальною діяльністю. Так, відповідно до статті 3 Закону України № 3425-ХІІ від 02.09.1993 «нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності» [1]. Отже, нотаріус на виконання вказаної вимоги законодавця не може перебувати в штаті інших державних, приватних і громадських організацій, не може бути підприємцем і взагалі не може виконувати іншу оплачувану роботу.

До заборон у сфері роботи нотаріуса також можемо віднести й заборону на вчинення нотаріальних дій стосовно окремих категорій осіб, які пов'язані з ним сімейними чи іншими зв'язками. Про це зазначено у статті 9 Закону України «Про нотаріат», якою чітко закріплено «заборону на вчинення нотаріальних дій нотаріусами на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної НК, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом, або працівників даного виконавчого комітету» [1];

г) чіткого дотримання процесуальної процедури вчинення нотаріальних дій. Як зазначає з цього приводу О.Г. Дергільова, нотаріус як представник держави та виконувач державної функції є певним свідком угоди, що укладається у добровільному порядку і не порушує права не тільки осіб, які беруть участь у нотаріальній дії, а й третіх осіб тощо. Нотаріус як свідок вимагає від учасників нотаріального процесу додержання певних умов для того, щоб їх дії набули юридичної вірогідності [88, с. 43];

д) необхідності підтвердження своєї кваліфікації у визначених законом випадках. Зокрема, якщо нотаріус не здав кваліфікаційний іспит, повторна задача допускається не раніше як через рік. Також якщо особа протягом трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю не здійснювала приватну нотаріальну діяльність і не працювала нотаріусом, вона повинна підтвердити свою кваліфікацію шляхом складання нового кваліфікаційного іспиту в порядку, встановленому Міністерством юстиції України;

е) особливого порядку припинення повноважень нотаріуса, що полягає в чітко закріпленій процедурі анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Перелік підстав для анулювання вказаного свідоцтва є досить широкий, його закріплено в окремій нормі профільного закону. Варто наголосити й на тому, що перелік підстав для анулювання свідоцтва є особливим, а підстави не схожі з підставами припинення

повноважень державних службовців, прокурорів, суддів та інших суб'єктів вади. Особливим є й суб'єкт, до повноважень якого віднесено анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. Ним виступає Міністерство юстиції України;

3) особливу сферу територіального поширення нотаріальної діяльності нотаріуса, тобто особливий характер визначення робочого місця нотаріуса. У даному аспекті мова йтиме не про його оснащення, а саме про сферу поширення повноважень нотаріусів. Так, сфера дії конкретного нотаріуса чітко визначена певною територією – нотаріальним округом. Відповідно до статті 13¹ Закону України № 3425-ХІІ «нотаріальний округ – територіальна одиниця, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність, і в межах якого знаходиться ДНК, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса». Вказаною статтею передбачено й особливий підхід до визначення нотаріальних округів. У ній, зокрема, вказано, що «у містах з районним поділом округом діяльності нотаріуса є вся територія міста. У разі зміни адміністративно-територіального поділу України, в результаті якого розташування робочого місця (контори) ПН увійшло до іншого нотаріального округу, нотаріальна діяльність відповідних нотаріусів повинна бути зареєстрована в цьому нотаріальному окрузі» [1]. Має місце й заборона для нотаріуса на здійснення нотаріальних дій за межами свого нотаріального округу. Але із наведеного вище є певні винятки. Нотаріус може здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу у таких випадках: а) при заміщенні іншого нотаріуса; б) за зверненням спадкоємця для завершення спадкування в іншому територіальному окрузі; в) якщо спадкова справа була зареєстрована у Спадковому реєстрі до початку тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, але не закінчена. Отже, нотаріус має здійснювати свої нотаріальні дії виключно у межах свого нотаріального округу, а вихід за його межі – тільки у визначених законом випадках;

4) місце роботи нотаріуса, зокрема й технічну оснащеність місця роботи або виконуваної трудової функції. Так, до роботи нотаріуса передбачено ряд важливих вимог, які мають забезпечувати нормальне функціонування нотаріального процесу. Вказані вимоги стосуються не тільки наявності певного приміщення для виконання нотаріусом трудових функцій, а й можливості перебування інших осіб у кабінеті (площа кабінету, товщина його стін тощо). Так, Положенням про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, що затверджене наказом Міністерства юстиції України 23.03.2011 № 888/5 чітко закріплені наступні аспекти організації робочого місця приватного нотаріуса: «а) у приміщенні не можуть перебувати, здійснювати професійну діяльність особи, діяльність яких не пов'язана з учиненням нотаріальних дій чи наданням додаткових послуг правового чи технічного характеру, пов'язаних з ними, крім осіб, які за договорами (угодами, контрактами) з приватним нотаріусом виконують роботи із забезпечення діяльності ПН (установлення та обслуговування оргтехніки, охоронного обладнання тощо); б) у випадку співпраці з іншим нотаріусом – не вправі працювати в одній кімнаті з особами, які працюють з приватним нотаріусом на підставі цивільно-правових, трудових договорів (помічники) та з особами, діяльність яких не пов'язана з учиненням нотаріальних дій; в) непрозорість стін робочого кабінету, що зроблені із металопластикових або інших конструкцій; г) наявність тільки одного приміщення для розміщення робочого місця (контори) виключно у межах свого нотаріального округу. г) вільний доступ до приміщення приватного нотаріуса; д) недопущення розміщення офісу у підвальних приміщеннях, кіосках чи інших тимчасових спорудах; е) розмір офісу – не менше 10 кв. м. тощо» [89];

5) віднесення нотаріуса до державної чи приватної сфери. Державні нотаріуси отримують бюджетне фінансування, а отже, не можуть самостійно визначати напрямки використання виділених на них коштів чи спрямувати їх на заробітну плату, матеріально-технічне забезпечення, удосконалення умов

праці, проведення ремонтних робіт тощо. Фактично вони позбавлені можливості самотійно приймати рішення щодо удосконалення своєї трудової діяльності та вирішувати питання про підвищення рівня свого соціального захисту. У цих аспектах їх доля повністю вирішується державою та залежить від рівня фінансування конкретних напрямків нотаріальної діяльності. Крім того, можна диференціювати технічне забезпечення нотаріусів з іншими державними службовцями, посадовими особами, суддями, прокурорами тощо, яке в цілому рівним та однаковим назвати не можна, що обумовлено як потребами працівників, характером виконуваних ними функцій, так і чисельністю працівників.

Що ж стосується роботи приватних нотаріусів, то питання забезпечення їх трудової діяльності в повній мірі покладається на них самих, а тому приватні нотаріуси самотійно приймають рішення про першочергові напрямки їх трудової діяльності. Тобто вони самотійно вирішують питання про використання коштів, самотійно визначають потреби і задовольняють їх за рахунок коштів, зароблених власною працею. Окремо варто наголосити на тому, що спеціальним актом – наказом Міністерства юстиції України 23.03.2011 № 888/5 – прийнято Положення про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, яким «встановлено єдиний підхід до організації нотаріальної діяльності для покращення якості обслуговування населення, вільного доступу до приміщення, що є робочим місцем ПН (контори), неухильного забезпечення дотримання нотаріальної таємниці при вчиненні нотаріальних дій, суворої схоронності нотаріальних документів, печатки та штампів приватного нотаріуса, спеціальних бланків нотаріальних документів та архіву нотаріуса» [89]. Водночас приватні нотаріуси, які мають найманих працівників, покликані дотримуватись встановленого державою мінімуму трудових прав, а також самотійно приймати рішення та вчиняти дії, які б покращувати становище працівників у порівнянні з трудовим законодавством за власним сприянням та власним коштом. Таким чином, можемо говорити

про те, що різниця в технічному оснащенні може розглядатися як об'єктивний критерій диференціації праці нотаріуса;

б) особливий порядок захисту нотаріуса. Закріплено положення про заборону нотаріусу надавати свідчення в якості свідка щодо відомостей, які становлять нотаріальну таємницю, крім випадків, коли цього вимагають особи, за дорученням яких або щодо яких вчинялися нотаріальні дії. На законодавчому рівні встановлено й заборону на втручання в діяльність нотаріуса з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій тощо;

в) встановлення особливого порядку притягнення нотаріуса до юридичної відповідальності. У юридичній літературі відповідальність нотаріуса прийнято позначати терміном «професійна відповідальність нотаріуса». Крім того, характерною рисою праці ПН є необхідність укладення договору про страхування цивільно-правової відповідальності для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії та/або іншої дії, покладеної на нотаріуса відповідно до закону. Укладення вказаного договору здійснюється до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю. Okремо вкажемо й на відсутність взаємних зобов'язань нотаріуса і держави. Так, нормами статті 28 Закону України № 3425-ХІІ закріплено положення про те, що держава не несе відповідальності за шкоду, заподіяну неправомірними діями ПН при здійсненні ним нотаріальної діяльності, функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно, а ПН не несе відповідальності по зобов'язаннях держави [1]. Детально цей критерій диференціації правового регулювання праці нотаріусів буде розглянуто у наступному розділі дисертації.

Окреслюючи суб'єктивні критерії правового регулювання праці нотаріусів, варто наголосити на їх ключовому значенні у питанні праці нотаріуса, хоча про це прямо не зазначено в жодному законі чи акті, який регулює діяльність нотаріусів. Це, на нашу думку, пов'язано із тим, що нотаріус виконує соціальні функції та працює із особами, які часто є

соціально незахищеними. У вказаному підрозділі ми досить коротко охарактеризуємо основні суб'єктивні критерії правового регулювання праці нотаріусів. Отже, до таких критеріїв варто віднести:

1) високий рівень загальних здібностей особи, які складають основу роботи нотаріуса та в цілому впливають на розуміння нотаріальної діяльності як особливої, висококваліфікованої та інтелектуальної діяльності. Даючи характеристику здібностей, які мають бути притаманні нотаріусам, В.В. Комаров та В.В. Баранкова вказують на важливість існування наступних здібностей в особі: інтелектуальних, світоглядних та психологічних. Вчені вважають, що наявність таких здібностей у нотаріуса – це важливий чинник, яких суттєво впливає на якість надання нотаріальних послуг та вчинення нотаріусом своєї безпосередньої діяльності [90, с. 52];

2) високий рівень особистих якостей особи. В аспекті дослідження особистісних якостей нотаріуса здійснимо їх розгляд у наступних блоках: а) у пошуковій сфері нотаріальної діяльності: чесність, порядність, гуманне відношення до людини, простота і скромність, спостережливість, уважність, вміння швидко відновлювати працездатність; б) у сфері конструктивної діяльності: ерудованість, широкий кругозір, ділова хватка, об'єктивність, глибина мислення, творчість, проникливість; в) у сфері документального забезпечення: розвиненість писемної мови у формулюванні власної точки зору через використання словосполучень, речень та інших елементів синтаксису, здібності швидко узагальнювати інформацію на папері, вміння давати письмовий опис юридичного явища, грамотність у формулюванні власних висловлювань, прагнення до самовдосконалення; г) у комунікативній сфері: доброзичливість і чуйність; дотримання професійної таємниці, пунктуальність та відповідальність у виконанні наданих обіцянок та з прийняття на себе обов'язку захищати права та інтереси клієнта, високі моральні якості, такі як принциповість, переконаність, чуйність, уважність до людей у процесі спілкування з ними, тактовність, гнучкість, наявність

розвиненої інтуїції, енергійність у веденні діалогу, висловлюванні реплік, доведенні власної позиції і точки зору [91, с. 124-126];

3) високий рівень професійності, кваліфікованості нотаріуса. Питання професійності – це беззаперечно виключна прерогатива роботи нотаріуса над собою, бажання вдосконалюватися та рости професійно, розуміти всі, навіть найменші аспекти нотаріальної діяльності. Професійність також охоплює розуміння нотаріуса як особи, що здатна діяти швидко, професійно, беззаперечно та якісно. На нашу думку, досить вдале розуміння професійності нотаріуса висловлює І.В. Невзорова, яка наголошує на такій його рисі, як високий рівень професійної підготовки, фундаментальне знання чинного законодавства, практики його застосування. Компетентне та добросовісне надання професійної допомоги є можливим виключно за рахунок знань відповідних норм права, наявності необхідного досвіду їхнього застосування. Нотаріус має постійно працювати над вдосконаленням своїх знань і професійної майстерності, володіти достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві [92, с. 34];

4) необхідність постійного підвищення нотаріусом своєї професійної кваліфікації. Аналізуючи статтю профільного закону, якою закріплено основні обов'язки нотаріуса, зазначимо, що на законодавчому рівні на нотаріуса покладено обов'язок постійно підвищувати свій професійний рівень. Окремо варто зауважити, що нотаріус також зобов'язаний проходити підвищення кваліфікації. Цей обов'язок він має виконувати у випадку неодноразового порушення правил нотаріального діловодства при вчиненні нотаріальних дій. Крім того, суттєвого значення набувають спеціальні програми підготовки нотаріусів, які мають вузьку спеціалізацію, курси з психології, медіації тощо.

У процесі постійного підвищення професійної кваліфікації нотаріусу варто вміти працювати із різноманітними новітніми технологіями, науковими платформами, користуватися послугами та проходити навчання дистанційно тощо. Не менш актуального значення для нотаріуса набуває зайняття

самоосвітою з метою самостійного навчання, опрацювання відповідного матеріалу, пошуку інформації, аналізу законодавства та вивчення змін до законодавчих і нормативно-правових актів тощо;

5) особливі вимоги до етики нотаріуса у процесі здійснення ним нотаріальної діяльності. В Україні було затверджено Правила професійної етики нотаріусів України, які «визначають основні принципи та вимоги до професійної етики нотаріуса, морально-етичні стандарти поведінки, якими нотаріус повинен керуватися у відносинах з державними органами, фізичними та юридичними особами, іншими нотаріусами, Нотаріальною палатою України при здійсненні ним своїх професійних обов'язків» [51]. Основними принципами професійної етики нотаріуса в Україні названо: а) публічність; б) незалежність; в) законність; г) доступність; г) безпосередність; д) неупередженість; е) конфіденційність; є) сумлінність; ж) чесність; з) повагу до професії; і) професійну самостійність. Загалом варто наголосити на тому, що прийняття спеціального кодексу, який регулює питання етики нотаріуса та його етичної поведінки, свідчить про ключове значення розвитку етичних норм у процесі нотаріальної діяльності, їх важливість у процесі виконання нотаріусом своїх трудових функцій;

б) особливий характер взаємовідносин нотаріуса зі своїми клієнтами. Він полягає в дотриманні поваги до недоторканності особистого життя свого клієнта. Найперше, на що, на нашу думку, варто звернути увагу є те, що професійна діяльність нотаріуса має бути спрямована саме на захист свого клієнта, його прав, свобод та законний інтересів. У взаємовідносинах із клієнтами має діяти принцип переваги інтересів фізичних та юридичних осіб. Так, у межах дотримання принципу законності нотаріус у своїй професійній діяльності зобов'язаний виходити з переваги інтересів фізичних та юридичних осіб перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників [93, с. 243]. Особливого значення у процесі окреслення особистих якостей нотаріуса та при його взаємодії з іншими особами має бути приділено такій якості, як справедливість. Саме

справедливість покладена в основу роботи нотаріуса. Ю.В. Желховська про розуміння справедливості у роботі нотаріуса висловлюється наступним чином: «Характерною ознакою відданості нотаріуса своїй справі повинне бути загострене почуття справедливості. Це передусім означає небайдужість до проблем інших людей, оскільки, на відміну від інших фізичних осіб, нотаріус як правоохоронець та правозахисник спроможний активно й ефективно допомагати фізичним та юридичним особам в охороні і захисті їхніх прав та інтересів» [94, с. 196];

7) необхідність дотримання збереження конфіденційної інформації та нотаріальної таємниці. Нотаріальна таємниця – сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, зокрема, про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо. Це означає, що державні та приватні нотаріуси не можуть розголошувати відомості, що стали їм відомі у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій. Нотаріус має чітко розуміти межі, якими визначається нотаріальна таємниця, оскільки недотримання нотаріальної таємниці та розголошення відомостей передбачають настання для нотаріуса особистої відповідальності, є однією із підстав однією з підстав для анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, а також можливості відшкодування завданої матеріальної шкоди;

8) стан здоров'я нотаріусів. Загалом про вказаний критерій при визначенні вимог до нотаріуса не говориться, проте все ж вважаємо, що він має значення. Нотаріус має бути фізично здатним виконувати свої трудові функції. Серед вимог, які визначені законодавством для нотаріуса, немає згадки про відповідний стан здоров'я кандидата на посаду нотаріуса, проте, незважаючи на це, ми вже ж розуміємо те, що нотаріус має бути фізично здатним виконувати свої трудові функції, розуміти та усвідомлювати значення своїх дій. Але якщо ж здійснювати аналіз норм, які визначають аспекти анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, то варто зазначити, що серед підстав для анулювання свідоцтва

про право на зайняття нотаріальною діяльністю названо невідповідність нотаріуса займаній посаді внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності. Втім ні вказана стаття, ні інші норми профільного закону не розкривають поняття «невідповідність нотаріуса займаній посаді через стан здоров'я». Все ж ми можемо висловити припущення, що йдеться саме про наявність певних фізичних вад у нотаріуса, які перешкоджають у повній мірі реалізовувати нотаріальну діяльність. Але ми не можемо виключати й певний психологічний та психосоматичний аспект. Окрему увагу варто приділити й питанню підтвердження наявності не тільки фізичних, а й психічних вад у нотаріуса та встановлення причинного взаємозв'язку між такими вадами та можливістю виконання трудових функцій. Цілком очевидно, що неможливість виконання трудових функцій має бути підтверджена відповідним медичним висновком, який видається медичною установою. Факту отримання такого медичного висновку повинне передувати відповідне звернення особи до медичного закладу. І якщо у випадку проблем з фізичним станом здоров'я це видається більш реальним, то при певних захворюваннях психологічного чи психічного характеру можуть бути проблеми. Не кожна людина може самостійно виявити ті чи інші проблеми психічного здоров'я та своєчасно звернутися за необхідною медичною допомогою. Тому ми вважаємо, що окрему увагу необхідно звернути саме на психічне здоров'я працівників, а тому цьому питанню має бути приділено більше уваги.

Як висновок, зазначимо, що праця нотаріусів визначається рядом суттєвих об'єктивних та суб'єктивних критеріїв, які характеризують працю нотаріуса як особливу, нетипову, але в той же час значиму та необхідну. Досліджені нами критерії диференціації праці нотаріуса називають та розкривають ті ознаки, які відрізняють працю нотаріусів від праці інших осіб, вказують на їх особливості та переконують у необхідності віднесення цього виду діяльності саме до соціальної сфери, а нотаріусів до осіб, які надають саме соціальні послуги та виконують соціальні завдання від імені

держави. Проте наголосимо на тому, що розгляд об'єктивних та суб'єктивних критеріїв диференціації праці нотаріусів варто здійснювати тільки комплексно та у тісному взаємозв'язку, оскільки вони доповнюють один одного, а розкриття одного є можливим виключно за рахунок розкриття іншого і навпаки.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРАЦІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ

2.1 Єдність та диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів

Кадрове забезпечення є одним із перших та найбільш важливих кроків для ефективного функціонування будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи організації незалежно від форми власності та організаційної діяльності, оскільки від кадрового підбору в більшості випадків залежить успішність функціонування органу та виконання тих завдань, які для нього визначені. Формування високопрофесійних кадрів – це досить важкий та відповідальний процес, який супроводжується детальним аналізом кожного кандидата щодо конкретної освіти, професійних якостей, кваліфікації, досвіду та навичок роботи. Ефективність роботи органу часто залежить від ефективності кадрового підбору та кадрового забезпечення в цілому, оскільки цей взаємозв'язок є досить тісним та взаємообумовленим. Погодимося із думкою О.М. Вольської, яка зазначає, що «кадрове забезпечення є важливою складовою соціально-економічного розвитку держави, тому що активізація і професіоналізм управлінських кадрів в системі державної влади, активне використання кадрового потенціалу позитивно вплине на розвиток соціальної та економічної сфери. Для досягнення цих важливих цілей держава формує кадрову політику в органах державної влади на макрорівні, а так само на мезорівні, в основному в органах місцевого самоврядування. Симбіоз цих рівнів і призведе до ефективної реалізації функцій держави» [1, с. 187]. Формування кадрової політики того чи іншого органу державної влади здійснюється, виходячи із тих завдань та функцій, які притаманні відповідному органу влади, проте все ж відзначимо, що основи такої

кадрової політики формуються в більшості на єдиних засадах та принципах. Також доцільною є й думка Т.Є. Кагановської, яка наголошує на тому, що від правильного та ефективно сформованого кадрового складу органу державної влади залежить не лише його ефективність, а й функціонування держави в цілому, дотримання прав та свобод громадян, регіональний розвиток тощо [96, с. 88]. Варто відзначити, що кадрове забезпечення нотаріусів характеризується особливим порядком підбору кадрів в аспекті як професійності, так і людяності та моральності.

Отже, розгляд кадрового забезпечення праці нотаріусів варто розпочати із аналізу кадрового забезпечення та кадрової політики у вказаній сфері. Термін «забезпечення» означає задоволення когось, чогось у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чогось [97]. Загалом у науковій літературі під кадровою політикою прийнято розуміти «систему правил і норм, прагнень і обмежень у взаємовідносинах персоналу і організації в цілому, за якими діють працівники у внутрішньому і зовнішньому середовищі» [98, с. 232]. К.Б. Левченко пропонує кадрове забезпечення розглядати як процес кадрового добору, що ґрунтується на принципах системності та наукового забезпечення [99, с. 109]. В.С. Венедіктов зазначає, що кадрове забезпечення можна розглядати у двох розуміннях – в широкому та вузькому. На його думку, кадрове забезпечення в широкому розумінні – «це діяльність, що спрямована на забезпечення органів державної влади персоналом з необхідним рівнем кваліфікації, професійних та особистих якостей, здатним вирішувати поставлені завдання. А кадрове забезпечення у вузькому розумінні – це нормативно закріплена та цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених посадових осіб або державних органів щодо процесів професійної орієнтації, прогнозування і планування кадрових потреб, відбору, підготовки, розстановки та вивільнення персоналу» [100, с. 5]. О.А. Шаповал вказує на те, що кадрова політика є збалансованою кадровою роботою, спрямованою на досягнення цілей і завдань організації, яка реалізовується через формування

високопродуктивного, згуртованого кадрового потенціалу, здатного своєчасно реагувати на мінливі вимоги ринку, та розроблення програми реалізації поставлених цілей з урахуванням мікро- і макрооточення [101, с. 713]. В основу кадрового забезпечення, як стверджує А.М. Кочко, закладений весь комплекс робіт з підбору, розстановки, переміщення, навчання, виховання та вивільнення кадрів. Кадрове забезпечення включає в себе два основних напрями: 1) діяльність із удосконалення структури системи; 2) організаційну роботу з персоналом [102, с. 367]. Ми погоджуємося із тим, що робота щодо здійснення кадрового забезпечення будь-якого органу, зокрема й нотаріату, є досить важливою частиною політики держави у процесі формування високопрофесійного складу державного органу. Така політика має бути не тільки цілеспрямованою, а й прозорою, ефективною, спрямованою на отримання реального результату щодо формування професійного кадрового забезпечення.

Досліджуючи питання кадрового забезпечення, Н.Л. Гавкалова та Мосумова Айнура Кярам Кізі зазначають, що «процес забезпечення будь-якої державної установи кадрами здійснюється за допомогою певних способів, які слід іменувати формами здійснення кадрового забезпечення. Так, під формами кадрового забезпечення слід розуміти процес реалізації політики, що включає в себе планування, відбір, найм, розподіл трудових кадрів, навчання і підготовку персоналу, просування по службі, методи стимулювання праці, умови праці, формальні і неформальні зв'язки, консультування та переговори, подолання конфліктних ситуацій у колективі» [103, с. 3]. З наведеного вище можемо зробити висновок про те, що кадрове забезпечення – це досить тривалий та складний процес, який складається з великої кількості добре спланованих та узгоджених дій, які здійснюються виключно відповідно до норм законів чи інших нормативно-правових актів. Основною його метою є формування високопрофесійного корпусу нотаріусів, які здатні в повному обсязі забезпечувати населення якісними нотаріальними послугами.

Отже, під поняттям «кадрове забезпечення нотаріусів» варто розуміти «особливий напрямок державної кадрової політики у системі органів нотаріату, яка включає в себе напрямки реалізації державної політики щодо формування високопрофесійних кадрів у системі нотаріату, здатних забезпечувати населення якісними нотаріальними послугами, характеризується особливими суб'єктом (державний та приватний нотаріус) і об'єктом (надання нотаріальних послуг) у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (нотаріального округу). Основною метою кадрового забезпечення нотаріусів є забезпечення сталості функціонування системи нотаріату, безперервності, стабільності та ефективності надання нотаріальних послуг, а також посилення соціального захисту населення, дотримання його прав та гарантій, що забезпечується у позасудовому порядку саме органами нотаріату, сталості розвитку права у державі та суспільстві, підтримання належного рівня правопорядку, що також забезпечується органами нотаріату» [104, с. 165].

Переходячи до безпосереднього розгляду питання єдності та диференціації кадрового забезпечення нотаріусів, відзначимо, що кадрове забезпечення праці нотаріусів базується на загальному трудовому законодавстві, проте із певними особливостями регулювання їх праці, деталізація яких здійснюється у відповідних підзаконних нормативно-правових актах, прийнятих у сфері нотаріальної діяльності. Крім того, при дослідженні кадрового забезпечення нотаріусів варто, на нашу думку, враховувати й те, що нотаріуси на сьогодні можуть працювати як в державних нотаріальних конторах, так і вести приватну нотаріальну діяльність. Безумовно здійснювати співвідношення приватної нотаріальної діяльності та нотаріальної діяльності у державних нотаріальних конторах не є доцільним, оскільки питання, які стосуються кадрового забезпечення є відмінними, що й визначає аспекти диференціації процесу формування кадрового забезпечення цього органу.

Як і в попередніх підрозділах дисертації, ми наголошуємо на тому, що межа між єдністю та диференціацією у правовому регулюванні праці нотаріусів є досить тонкою, а тому не можна говорити, що вона проявляється виключно в тих чи інших правовідносинах, має той чи інший яскраво виражений характер. Відзначимо, що єдність та диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів передбачає регулювання кадрових процесів в органах нотаріату, що здійснюється загальними та спеціальними нормами трудового права. Метою такого правового регулювання є забезпечення належної реалізації нотаріального процесу, нотаріальної діяльності, а також дотримання, прав, свобод та законних інтересів нотаріусів, здійснення їх захисту та притягнення до відповідальності.

Основним органом, уповноваженим на реалізацію державної кадрової політики у сфері нотаріату, є Міністерство юстиції України та його територіальні підрозділи. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України від 02.07.2014 № 228, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України, основними завданнями Міністерства юстиції України у сфері нотаріату є: «здійснення державного регулювання нотаріальної діяльності, зокрема встановлення умов допуску громадян та посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, передбачених законом (далі – уповноважені особи), до провадження нотаріальної діяльності, здійснення контролю, керівництво державними нотаріальними конторами, здійснення перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, видання та анулювання в установленому законом порядку свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, видання уповноваженим особам свідоцтва про право на вчинення нотаріальних дій щодо оформлення спадкових прав, встановлення порядку виготовлення та знищення печатки приватного нотаріуса, вимог до робочого місця (контори) ПН та уповноважених осіб; затвердження положення про державний нотаріальний архів, порядку

проходження стажування уповноваженими особами, порядку проведення перевірки організації нотаріальної діяльності державних, приватних нотаріусів та уповноважених осіб, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства, порядку підвищення кваліфікації працівників органів нотаріату, нотаріусів, помічників нотаріусів та уповноважених осіб, установлення правил професійної етики нотаріусів, здійснення аналітично-методичного забезпечення нотаріальної діяльності, узагальнення та регулювання нотаріальної практики, підготовка для нотаріусів та уповноважених осіб роз'яснень з питань, що належать до компетенції Міністерства» [105]. Повноваження Міністерства юстиції України у сфері нотаріату є досить широкими, цей орган визначає основні положення щодо організації праці як державних, так і приватних нотаріусів та засади трудової діяльності у нотаріальному процесі в цілому.

Дослідуючи питання ЄДПН, відзначимо таку тенденцію: єдність кадрового забезпечення в основному виражається у більш теоретичних питаннях кадрового забезпечення праці нотаріусів, а саме: щодо норм правового регулювання їх праці, встановлення принципів кадрового забезпечення та трудової діяльності, дотримання гарантій їх діяльності, єдності у питаннях юридичної відповідальності тощо. Диференціація кадрового забезпечення має більш практичний вираз та стосується більш практичних питань щодо допуску до професії нотаріуса, складання ними кваліфікаційного іспиту, проходження стажування, підвищення кваліфікації тощо.

Отже, ми вважаємо, що найбільш яскраво єдність кадрового забезпечення праці нотаріусів виражається в наступному:

1) єдності трудового законодавства у вказаній сфері. Основними правовими актами щодо регулювання кадрового забезпечення та регулювання трудових правовідносин є беззаперечно Конституція України та Кодекс законів про працю України. У попередньому розділі дисертації ми

розглядали особу нотаріуса як суб'єкта трудового права та визначили його як фізичну особу, яка відповідно до Закону України № 3425-ХІІ уповноважена на здійснення специфічної трудової діяльності – нотаріальної діяльності, наділена відповідним спеціальним правовим статусом, характеризується найманим характером праці або працею суміжних із трудовим правом правовідносин та діяльність якої регулюється нормами спеціального законодавства, а в окремих випадках – нормами Кодексу законів про працю України та принципами трудового законодавства. Така особа має всі притаманні суб'єкту трудового права ознаки та особливості, а отже, на нотаріуса поширюються норми загального трудового законодавства.

Проте, ведучи мову про єдність правового регулювання праці нотаріусів, не можна обмежуватися виключно нормами Кодексу законів про працю України, оскільки загальні питання оплати праці, відпусток, охорони праці, окремі аспекти юридичної відповідальності працівників деталізовано у окремих актах. Тому в контексті дослідження єдності правового регулювання у трудовому праві варто згадати закони України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР [38], «Про відпустки» від 15.11.1996 № 504/96-ВР [39], «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694- ХІІ [40] тощо. Саме на основі цих законів встановлюються додаткові пільги, додаткові гарантії, можуть вчинятися додаткові заходи захисту трудових та соціальних прав нотаріусів, які визначають їх особливий характер, тобто вони диференціюють загальну норму [30, с. 63];

2) єдності принципів, на основі яких здійснюється кадрове забезпечення нотаріусів стосовно інших державних службовців. Під принципами кадрового забезпечення П.В. Євдокімов пропонує розуміти «обумовлені рівнем соціального, економічного, технічного, політичного розвитку суспільства та держави, закріплені в законі базові положення, які відображають сутність та значення кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації, характеризують його зміст і структуру, а також визначають форми та методи діяльності з кадрового забезпечення, які

виступають засобом забезпечення функціонування держави та її органів задля сприяння забезпеченню прав, свобод та законних інтересів особи в державі [106, с. 41]. О.А. Воронько вважає, що основними принципами добору, розстановки та виховання кадрів є: «дотримання принципів демократичного врядування у кадровій роботі, суть яких полягає у доборі за діловими, політичними, й морально-етичними якостями; постійна увага до розвитку кадрів, їхнього професійного навчання та перспективи; піклування про функціонування ефективної системи кадрового резерву; спадкоємність у роботі – співпраця досвідчених і молодих перспективних працівників; оцінка їхньої діяльності за досягнутими результатами та методами роботи; постійна перевірка кадрів на практиці» [107, с. 14]. Основними принципами кадрової політики в літературі називають: професіоналізм; соціальну справедливість, комплексність та послідовність її проведення; дотримання принципу гендерної рівності; відповідальність держави; взаємоповага у відносинах між особою та державою, працівником та роботодавцем; партнерство держави і недержавного сектора; безперервність навчання [108, с. 7]. У цілому можемо констатувати, що на формування кадрової політики у сфері нотаріату поширюються загальні принципи кадрового забезпечення. Тобто основою кадрового забезпечення нотаріусів визначено нормативні приписи, які покладені в основу організаційної та функціональної структури управління кадрами, наявність відповідних органів та осіб, уповноважених на формування кадрової політики, здійснення організаційно-розпорядчих функцій та повноважень у вказаній сфері.

Ми не будемо в контексті нашого дослідження детально розглядати кожний принцип, який є загальним та універсальним стосовно кадрового забезпечення в цілому та може бути покладений в основу формування кадрової політики у сфері нотаріату. Єдиний принцип, який ми все ж досить коротко охарактеризуємо, – це принцип дотримання прав, свобод та законних інтересів нотаріусів як учасників нотаріального процесу. При цьому проведемо одну паралель між державними нотаріусами та державними

службовцями, які мають право на захист та повагу своєї гідності, дотримання прав, свобод та законних інтересів, та іншу паралель між приватними нотаріусами та приватним сектором, де має бути забезпечено безперешкодність розвитку професійної діяльності особи, забезпечено професійно-трудова та інтелектуальну самореалізацію особистості.

Проте, розглядаючи принципи формування кадрової політики, все ж наголосимо на тому, що при здійсненні кадрового забезпечення враховується територіальність, тобто кадрове забезпечення здійснюється із врахуванням конкретного нотаріального округу, про що ми більш детально будемо говорити нижче;

3) постійності кадрового забезпечення нотаріальної діяльності. Це означає, що робота у сфері кадрової політики нотаріусів не може бути хаотичною та періодичною. Вона повинна прив'язуватись до конкретної дати чи конкретної події, оскільки без цього порушиться нормальне функціонування системи кадрового забезпечення високопрофесійними кадрами системи нотаріату. Як говорить О.В. Арзамасова, «такі характеристики поняття «кадровий потенціал», як постійність і кваліфікація, вказують на його стратегічну орієнтацію, оскільки стратегія найчастіше спирається на постійність та кваліфікацію кадрів. Іншою відзначеною дослідниками відмінністю даного терміна є його орієнтованість на мікроекономіку» [109, с. 104]. І якщо на формування постійності кадрового забезпечення приватними нотаріусами держава не має суттєвого впливу, то питання кадрової політики у сфері державного нотаріату перебуває у виключній компетенції Міністерства юстиції України, а отже, держава в особі її органів має здійснювати постійну кадрову політику у вказаній сфері, слідкувати за кадровим забезпеченням державних нотаріальних контор, одноособовими вакансіями у відповідних нотаріальних округах, своєчасно заповнювати вакантні посади ДН та вчиняти інші важливі дії й заходи з метою своєчасного формування державної кадрової політики та кадрового забезпечення у сфері нотаріату.

Варто наголосити й на тому, що постійність кадрового забезпечення набула особливого значення саме в період повномасштабного вторгнення росії на територію України, коли значна кількість чоловіків, зокрема й нотаріусів, вступили до лав Збройних Сил України та стали на захист нашої держави;

4) єдності нормативного та правового забезпечення нотаріальної діяльності в цілому. Під нормативним забезпеченням нотаріальної діяльності С.І. Розсоха розуміє частину механізму адміністративно-правового регулювання, відповідно до якого нормативними актами регулюється право на зайняття нотаріальною діяльністю, суб'єкти видачі права на зайняття нотаріальною діяльністю, які здійснюють свої повноваження щодо реалізації права на зайняття нотаріальною діяльністю, та визначається порядок отримання права на зайняття нотаріальною діяльністю [110, с. 153]. Це означає, що процес нотаріальної діяльності здійснюється відповідно до прийнятих законів та інших нормативно-правових актів, які чітко визначають питання здійснення добору до професії нотаріуса, організації його роботи, підвищення рівня кваліфікації тощо. На сьогодні хоча й мають місце певні відмінності у здійсненні професійної діяльності між державним та приватним нотаріусом, проте в цілому нормативно-правова база їх кадрового забезпечення є єдиною та цілісною;

5) єдності доступу до здійснення професійної нотаріальної діяльності, а саме доступу до професії на підставі відповідного добору. Тобто єдність у вказаному розумінні ми пов'язуємо саме з тим, що доступ до професії нотаріуса здійснюється на підставі певного конкурсного добору та відповідної процедури. Сам же конкурсний добір, його організація, проведення, оголошення результатів та їх офіційне оформлення і ряд інших організаційних дій у сфері доступу до професії нотаріуса деталізується у відповідних підзаконних нормативно-правових актах;

6) єдності гарантії діяльності нотаріусів. У процесі будь-якої роботи на законодавчому рівні встановлюються певні чіткі гарантії праці працівників.

Не є винятком і нотаріуси. Однією із перших гарантій, яку варто назвати, є гарантія, яка чітко закріплена статтею 43 Конституції України – гарантія забезпечення особі можливості реалізувати право на працю, тобто рівні можливості на отримання та вибір громадянином професії та роду трудової діяльності (загальні гарантії) [42]. Ця гарантія передбачає чітке закріплення права людини на реалізацію основного положення Конституції, згідно з яким людина, її права та інтереси є вищою соціальною цінністю держави. Щодо нотаріальної діяльності, то вона створює умови та гарантує таке право шляхом забезпечення громадянам рівних умов доступу до зайняття нотаріальною діяльністю, та її організації і здійснення (спеціальні гарантії). Зокрема закріплено право на складання кваліфікаційного іспиту, право повторного складання кваліфікаційного іспиту через чітко визначений законом проміжок часу, право на оскарження результатів кваліфікаційного іспиту, право на оскарження відмови Міністерства юстиції України у видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю до суду тощо.

Іншими гарантіями у сфері кадрового забезпечення нотаріусів варто назвати наступні: гарантію оплати їх праці, гарантію дотримання права на відпочинок, гарантію реалізації професійних здібностей, гарантію соціального захисту, соціального та пенсійного забезпечення, гарантію навчання, підвищення рівня кваліфікації та професійності тощо;

7) єдності професійного розвитку нотаріусів. Відзначимо, що кадрове забезпечення роботи будь-якого державного органу чи приватного сектора є ефективним тоді, коли питанню підвищення рівня розвитку та професійності кадрів приділена належна увага. Загалом підвищенню рівня професійності, кваліфікації, перепідготовки, самовдосконаленню приділяється досить багато уваги, оскільки особа, яка забезпечує свій професійний розвиток, є більш мобільною та сучасною, а отже, їй здатною вирішити поставлені перед нею завдання швидше, раціональніше та ефективніше. Про роль та значення підвищення професійного рівня на прикладі державних службовців як однієї зі складових формування кадрового забезпечення у своїх наукових працях

говорив В.М. Олуйко. Як стверджував вчений, «стабільність кадрового складу державної служби досягається шляхом підвищення професійного рівня персоналу за допомогою навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації, стимулювання потреби у самоосвіті та самовдосконаленні. Професійний розвиток державних службовців – це складний механізм формування, відтворення кадрового корпусу органів влади та управління, що володіє професійними, діловими і моральними рисами, здатністю діяти в інтересах суспільства, громадян та держави. Якісне виконання посадових обов'язків на державній службі вимагає високого рівня освіти, ґрунтовних професійних і спеціальних знань, певних психофізіологічних характеристик, наявності високих моральних принципів та установок поведінки» [111, с. 350-351]. На нотаріусів, як державних, так і приватних, покладено обов'язок постійно підвищувати свій професійний рівень, а у випадках, передбачених пунктом 3 частини першої статті 29-1 цього Закону, проходити підвищення кваліфікації (стаття 5 Закону № 3425-ХІІ);

8) встановленні заборон для зайняття нотаріальною діяльністю. Нотаріус не може займатися підприємницькою або адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або на службі в органах місцевого самоврядування, перебувати у штаті інших юридичних осіб, входити самостійно, через представника або підставних осіб до складу правління чи інших виконавчих органів господарських організацій, кредитно-фінансових установ, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої, у вільний від роботи час. Такі вимоги визначені для державних службовців та представників більшості юридичних професій в Україні;

9) відповідальності нотаріусів. Нотаріус, як і будь-яка інша особа, має нести відповідальність за свої дії та бездіяльність, а тому кадрове забезпечення та кадрова політика передбачає й встановлення визначеної законом юридичної відповідальності нотаріуса. Питання дисциплінарної та

матеріальної відповідальності нотаріуса розглянемо більш детально в наступному підрозділі дисертації.

Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів виражається, як ми вже говорили вище, у особливому порядку здійснення власне кадрового підбору осіб для роботи нотаріусами. Загалом під поняттям професійного підбору кадрів у науковій літературі розуміють комплектування органів нотаріату висококваліфікованими, високопрофесійними та високоморальними кадрами, що здійснюється відповідно до визначених процедур виявлення, вивчення та оцінки професійних і особистих якостей та здібностей кандидатів з метою ефективного надання нотаріальних послуг у майбутньому [112, с. 13]. Процес професійного підбору кадрів здійснюється, на нашу думку, за наступними етапами:

- 1) чітке визначення кола суб'єктів, які за своїм адміністративно-правовим статусом можуть реалізувати своє право на отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Так відповідно до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5 «свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю (далі – свідоцтво) може бути видане громадянину України, який має повну вищу юридичну освіту зі ступенем не нижче магістра, володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом ДНК – не менш як три роки або у передбаченому Законом України № 3425-ХІІ випадку успішно пройшов стажування протягом одного року в ДНК або у ПН та склав кваліфікаційний іспит» [113]. Тобто професія нотаріуса належить до «юридичних професій, де наявність юридичної освіти та кваліфікаційного ступеня не нижче магістра є ключовою вимогою для отримання доступу до професії. Проте поряд із наявністю освіти та

кваліфікаційного рівня для отримання права на зайняття нотаріальної діяльності встановлено й ряд інших досить суттєвих умов, серед яких як загальні для службовців умови (володіння державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»), так і спеціальні (наявність відповідного стажу роботи, визначеного в кількості років, проходження стажування та складання кваліфікаційного іспиту)» [114, с. 154];

2) професійний добір здійснюється у чіткій відповідності з прийнятими у сфері нотаріальної діяльності нормативно-правовими актами, які деталізують аспекти не тільки допуску до професії нотаріуса, а й чітко регламентують здійснення кадрового добору до системи нотаріату. Так, рішення про допуск або відмову в допуску до складання кваліфікаційного іспиту для осіб, які бажають скласти кваліфікаційний іспит на право на зайняття нотаріальною діяльністю, приймається Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату згідно зі спеціально прийнятим у цій сфері нормативно-правовим актом – Порядком допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату, затвердженим наказом Міністерства юстиції України 28.07.2011 № 1905/5, яким визначено «процес складання особами кваліфікаційного іспиту на право на зайняття нотаріальною діяльністю (далі – кваліфікаційний іспит) у Вищій кваліфікаційній комісії нотаріату та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату» [48]. Цим актом закріплено, що до складання кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які: «1) мають вищу юридичну освіту зі ступенем не нижче магістра; 2) володіють державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; 3) мають стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом ДНК – не менш як три роки або у передбаченому Законом України № 3425-ХІІ випадку успішно пройшли стажування в ДНК або у приватного нотаріуса; 4) мають

намір скласти кваліфікаційний іспит для підтвердження кваліфікації; 5) не мають судимості» [48].

Варто наголосити й на тому, що відповідно до наведеного вище Порядку «для складання кваліфікаційного іспиту використовується електронна система для проведення електронного анонімного тестування. Кваліфікаційний іспит проводиться в окремому приміщенні, в якому розміщуються автоматизовані робочі місця осіб, допущених до складання кваліфікаційного іспиту. Кваліфікаційний іспит є публічним, тому на засіданні Комісії можуть бути присутніми представники засобів масової інформації». Формою проведення кваліфікаційного іспиту є електронне анонімне тестування, яке складається з теоретичної та практичної частин. Формування екзаменаційних завдань здійснюється системою для кожної особи індивідуально шляхом генерування у довільній формі переліку тестових питань та завдань. Також зазначено, що «ситуаційні завдання та практичні завдання практичної частини електронного анонімного тестування, варіанти відповідей на тестові питання теоретичної частини та ситуаційні завдання, практичні завдання практичної частини електронного анонімного тестування оприлюдненню не підлягають» [48]. Отже, проведення кваліфікаційного іспиту характеризується рівними для всіх осіб умовами щодо доступу до інформації стосовно процедури проведення іспиту; кваліфікаційний іспит проводиться за затвердженим графіком, у якому зазначається дата та час його складання допущеними особами (з 08:00 до 22:00 години); встановлюється особливе місце проведення кваліфікаційного іспиту – окреме приміщення, в якому розміщуються автоматизовані робочі місця та відсутній доступ до інформаційних ресурсів мережі Інтернет; передбачений особливий порядок залишення місця проведення іспиту – до закінчення іспиту виключно в супроводі члена Комісії: іспит проходить за встановленою формою – у формі електронного анонімного тестування; час проведення – чотири години тридцять хвилин; кількістю теоретичних питань – сто питань за годину часу; передбачений особливий порядок

допуску до практичної частини – набрання не мене 80 балів за результатами теоретичного тесту ; встановлені інші умови: публічність та об'єктивність, а також особливий порядок оприлюднення результатів електронного анонімного тестування тощо;

3) встановлення особливих умов для отримання права на складання кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Такими особливими умовами, на нашу думку, варто назвати «проходження стажування в ДНК або у ПН з метою отримання подальшого доступу до нотаріальної діяльності у самостійному порядку. Це, як ми вважаємо, свідчить про особливість кадрового забезпечення роботи нотаріусом, особливий підхід до формування високопрофесійного корпусу нотаріусів в Україні. Основне завдання стажування осіб, які мають намір займатися нотаріальною практикою, полягає у наступному: «а) вивченні специфіки роботи, набутті практичних навичок і освоєнні досвіду організації праці нотаріуса; б) вивченні принципів роботи нотаріуса, роботи нотаріусів у складі відповідної НК та принципів організації роботи нотаріуса, що здійснює нотаріальну діяльність одноособово; в) вивченні аспектів практичного застосування професійних знань, отриманих у результаті теоретичної підготовки особи, необхідних для зайняття нотаріальною діяльністю самостійно; г) поступовому набутті знань щодо здійснення професійної підготовки необхідних нотаріальних документів, оформлення різноманітних документів, вивчення визначених на законодавчому рівні вимог до документів, ознайомлення з аспектами їх формування та зберігання, вивчення документообігу у сфері нотаріальної діяльності загалом тощо; г) розвитку тих моральних якостей, які є необхідними для роботи нотаріусом: морально-етичних, особистісних, професійних; д) накопиченню відповідного професійного та особистого досвіду для подальшої роботи у сфері нотаріату; е) вивченні принципів взаємовідносин нотаріуса з особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, зокрема й принципів побудови захисту їх прав, свобод та законних інтересів тощо» [114, с. 158].

Фактично етап проходження стажування особи, яка претендує в подальшому займатися нотаріальною діяльністю, побудований на основі формування не тільки професійних, моральних та ділових якостей особи, а й відповідної юридичної практики у цій сфері. Юридична практика на етапі стажування передбачає наступні дії стажиста: а) надання консультацій і роз'яснень у сфері нотаріальної діяльності та щодо вчинення окремих нотаріальних дій, збору документів для оформлення спадщини, права власності тощо; б) складання проєктів відповідних нотаріальних документів, заяв, договорів, запитів процесуальних та інших правових документів у сфері нотаріальної діяльності; в) здійснення спостереження за реалізацією представництва нотаріату у судових, правоохоронних та інших органах влади, органах місцевого самоврядування, казначействі тощо; г) збирання відомостей про певні факти, вивчення практичного досвіду встановлення достовірності поданих до нотаріуса документів; г) організацію взаємовідносин нотаріуса з різними фізичними та юридичними особами, підприємствами установами та організаціями різних форм власності та юридичної належності; д) вивчення практики роботи з відповідними засобами технічного забезпечення нотаріальної діяльності, роботи з відповідними реєстрами, що є необхідними для перевірки певної інформації та здійснення інших нотаріальних дій, зокрема. й у питаннях внесення відповідних відомостей до них, формування витягів тощо;

4) підставою для призначення на посаду ДН або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Видача такого свідоцтва здійснюється виключно після успішного проходження кваліфікаційного іспиту. Відповідно до Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5, «свідоцтво видається Міністерством юстиції України на підставі рішення Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату при Міністерстві юстиції України. Свідоцтво видається на підставі направлення визначеного цим

Порядком пакету документів, згідно з поданою заявою особисто заявнику або його представнику за довіреністю або надсилається заявнику рекомендованим листом протягом трьох робочих днів з дня реєстрації наказу про видачу свідоцтва. Про надіслання або видачу свідоцтва у графу 7 Журналу заноситься відповідний запис. Підставами для невидачі свідоцтва про здійснення нотаріальної діяльності є наступні: а) втрата особою громадянства України; б) набрання законної сили обвинувальним вироком суду; в) набрання законної сили рішенням суду про визнання особи недієздатною, обмеження її цивільної дієздатності або винесення ухвали про застосування до неї примусових заходів медичного характеру» [113]. Отже, для призначення на посаду ДН або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності, окрім успішного проходження кваліфікаційного іспиту, необхідним є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, видача якого здійснюється Міністерство юстиції України у визначеному порядку;

5) кадрове забезпечення нотаріусів здійснюється відповідно до конкретного нотаріального округу. С.Я. Фурса та Є.І. Фурса визначають територіальну компетенцію нотаріусів як розмежування кола дій між нотаріусами та іншими посадовими особами, уповноваженими на вчинення нотаріальних дій, з урахуванням території їх діяльності або з урахуванням винятків, які передбачені у Законі щодо місця вчинення конкретної нотаріальної дії [115, с. 347].

Згідно зі статтею 13¹ під нотаріальним округом розуміють територіальну одиницю, в межах якої нотаріус здійснює нотаріальну діяльність і знаходиться ДНК, в якій працює державний нотаріус, або робоче місце (контора) приватного нотаріуса. Нотаріус не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком тих випадків, які чітко окреслені у вказаній статті [1]. М.М. Дякович вважає, що встановлення законом нотаріального округу, тобто меж нотаріальної діяльності нотаріуса, дає можливість не тільки рівномірно розподіляти

навантаження нотаріусів, але й ефективно здійснювати керівництво державними нотаріальними конторами та контроль за їх нотаріальною діяльністю, узагальнювати нотаріальну практику, вести нотаріальну статистику, впорядковувати архіви, забезпечувати ти ефективну охорону прав та інтересів осіб, які звертаються до нотаріуса [116, с. 72];

б) диференціація праці державного та ПН і забезпечення їх діяльності, зокрема й «через здійснення кадрового добору для роботи в нотаріальних конторах. Тобто в даному випадку мова йде про «здійснення добору саме найманих працівників для роботи в НК. Так, ПН самостійно формує штат своїх працівників шляхом укладення з такими особами цивільно-правових чи трудових договорів. Із помічником ПН укладається саме трудовий договір, і в цьому аспекті ПН виступає в якості роботодавця. При необхідності та нагальності ПН може укладати й цивільно-правові договори, якщо йому необхідно виконати певну роботу за певний час (наприклад, прошити документи у справі, систематизувати справи, упорядкувати архів тощо). Це значить, що при здійсненні разової, тобто не систематичної роботи, можуть укладатися цивільно-правові угоди, а якщо виникає необхідність у здійсненні постійної роботи, ПН повинен укласти із таким працівником саме трудовий договір з підляганням найнятого працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку. Зазначений помічник нотаріуса також має відповідати всім кваліфікаційним вимогам, які до нього висуваються на рівні законодавства, а саме: «мати вищу юридичну освіту не нижче першого рівня (бакалавра), володіти державною мовою, мати стаж роботи у сфері права не менш як три роки. Не може бути помічником нотаріуса особа, яка має судимість, обмежена у дієздатності або визнана недієздатною за рішенням суду. Крім того, помічник нотаріуса, як і сам нотаріус, не має права займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої

діяльності». Отже, добір персоналу для роботи в нотаріаті також пов'язується з певними вимогами щодо особистості таких працівників, рівня їх освіти, наявності українського громадянства, володіння державною мовою, відповідним стажем роботи саме в галузі права та відсутністю судимості. Враховується також ряд особистісних якостей помічника та його знатність до професійного виконання покладених на нього обов'язків [114, с. 155].

Досліджуючи сутність кадрового забезпечення роботи ПН, погодимося із думкою І.Г. Саяпіної, яка наголошує на тому, що «належне забезпечення прав найманих працівників – обов'язок кожного роботодавця. Законодавством України передбачено посилений режим охорони праці та забезпечення прав найманих працівників на підприємствах, в установах і організаціях усіх форм власності, а також державний нагляд (статті 259-260 КЗпП). Їх дотримання суворо контролюється відповідними державними органами» [117, с. 41];

7) встановлений особливий порядок підтвердження кваліфікації особою, яка не здійснювала приватну нотаріальну діяльність протягом трьох років після отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю або не працювала державним нотаріусом державної НК, державним нотаріусом державного нотаріального архіву, консультантом ДНК чи помічником приватного нотаріуса, не була посадовою особою, яка здійснює керівництво та контроль за діяльністю нотаріату, не працювала на виборній або іншій посаді в Нотаріальній палаті України протягом трьох років до подання заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності чи призначення на посаду ДН ДНК (далі – особа, що складає кваліфікаційний іспит для підтвердження кваліфікації). На сьогодні такий порядок чітко регламентовано наказом Міністерства юстиції України від 28.07.2011 № 1905/5 «Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату» [48], яким передбачено, що таке

підтвердження здійснюється Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату на підставі результатів складеного кваліфікаційного іспиту;

8) при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів також варто окрему увагу звертати не тільки на професійні, а й на моральні вимоги до нотаріуса. Тобто при здійсненні формування та наповнення кадрового складу нотаріусів в Україні варто враховувати й певні деонтологічні вимоги до особи нотаріуса. Варто досить зважено та відповідально підходити до розуміння сутності професії нотаріуса, його професійних та моральних якостей. Відзначимо, що нотаріус має бути «морально стійким та морально витривалим, оскільки його професія передбачає не просте спілкування, а складну працю з людьми, які нещодавно втратили своїх близьких (при вчиненні нотаріальних дій щодо оформлення спадщини), з людьми, які часто не обізнані із певними юридичними термінами, юридичними процедурами та поняттями, тому їм потрібно все детально пояснювати, роз'яснювати, можливо повторювати декілька разів. Особа має бути відповідальною, сумлінно ставитись до своєї професії, бути уважною та мати бажання розвиватись і постійно вдосконалюватись, а також бути мобільною, оскільки робота нотаріуса передбачає вивчення значної кількості законодавчих та підзаконних актів, які постійно змінюються, до яких постійно вносяться зміни та доповнення, а також потрібно знати, які акти скасовуються» [114, с. 159-160]. Погодимося із позицією В.В. Комарова та В.В. Баранкової, які стверджують, що до нотаріуса встановлюються доволі високі вимоги і як до професійного юриста, і як до людини з точки зору її особистих якостей [90, с. 52].

Крім того, нотаріус має беззаперечно дотримуватися збереження нотаріальної таємниці. На жодного іншого державного службовця та жодну іншу особу, яка займається приватною діяльністю, на такому рівні не покладається обов'язок щодо дотримання таємниці, яка визнається як нотаріальна. «Збереження професійної таємниці є фундаментальним обов'язком нотаріуса. Її дотримання забезпечує довіру до нотаріуса

зацікавлених в юридичному оформленні осіб і одночасно є умовою такої довіри... Порухення нотаріальної таємниці є не лише порушенням законності, а й аморальним вчинком нотаріуса, бо особи, які звернулися до нотаріуса, часто відкривають йому найпотемніше, заповітне, впевнені в тому, що таємницю їхньої бесіди буде дотримано» [118, с. 84-85];

9) встановлення особливих особистісних вимог до кадрового забезпечення нотаріусів та так званого «дрескоду» нотаріуса у взаємовідносинах із фізичними та юридичними особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, а саме: встановлення певних вимог щодо моральності, доброчесності, порядності, людяності майбутнього нотаріуса, відсутності дискредитуючих судимостей за тяжкі злочини або злочини, пов'язані з шахрайством чи обманом. У майбутнього нотаріуса має бути бездоганним все: професійні дії, зовнішній вигляд, його поведінка повинна відповідати нормам суспільної моралі та професійним етичним стандартам не тільки у процесі професійної діяльності, а й у звичайному суспільному житті, взаємовідносини із колегами мають базуватися у дусі поваги і доброзичливого співробітництва. Нотаріус не може виявляти неповагу до особистості, гідності та прав відвідувачів, вчиняти стосовно них певних дій аморального чи іншого характеру. Відзначимо, що етична поведінка та й загалом етична складова діяльності майбутнього нотаріуса є досить складним та об'ємним питанням, а в контексті дослідження кадрового забезпечення нотаріусів нами названо лише частину найбільш вагомих особистісних вимог до нотаріуса без їх конкретизації та детального регламентування» [114, с. 160].

Підсумовуючи, пропонуємо зазначити, що в процесі дослідження кадрового забезпечення нотаріусів ми не можемо не звернути увагу й на певні проблеми безпосередньо у цій сфері та у нотаріати загалом. Погодимось із думкою Л.С. Лісогор та Н.В. Руденко, які говорять про «звуження демографічного базису відтворення кадрового потенціалу за рахунок відтоку значної частки населення працездатного віку (чоловіків у

період мобілізації, жінок, які перебувають за кордоном із дітьми) та осіб похилого віку й осіб з особливими потребами. Не менш серйозним викликом є погіршення якості кадрового потенціалу внаслідок скорочення сфери прикладання праці, зниження якості трудового життя. Це проявляється передусім через обмеження можливостей систематичного підвищення кваліфікації, оновлення навичок і знань унаслідок скорочення обсягів фінансування професійної підготовки та перепідготовки з боку роботодавців» [119, с. 21]. Дійсно, ці та ряд інших проблем на сьогодні є більш ніж актуальні для формування кадрового резерву та кадрового забезпечення нотаріату, а тому політика держави у вказаній сфері не може бути зупинена ні на мить. Формування кадрової політики у сфері нотаріату ні за яких обставин не можна зупиняти, навпаки, варто запроваджувати більш цілеспрямовані заходи для створення високопрофесійного та добросовісного корпусу нотаріусів в Україні. Важливу увагу варто приділяти також і заходам щодо професійного зростання нотаріусів, заохочення їх до самостійного професійного розвитку, а також вчиняти ряд інших важливих дій для залучення у сферу нотаріату професійних та відповідальних кадрів із високими професійними можливостями, прагненням до професійного розвитку та високими моральними цінностями.

2.2 Робочий час і час відпочинку нотаріусів

Нотаріус, як і будь-яка особа, що працює на певному підприємстві, в установі організації чи як самозайнята особа, має належним чином організовувати свою трудову діяльність, забезпечувати безперешкодний доступ громадян до нотаріусів, регламентацію їх роботи у визначений час тощо. Одним із способів належної організації нотаріальної діяльності, роботи нотаріуса як самозайнятої особи та нотаріальних контор є чітке визначення робочого часу нотаріусів, встановлення відповідного режиму праці, чітка

регламентація часу їх відпочинку. Тобто ми наголошуємо на тому, що нотаріус, як і більшість працівників, підлягає регламентації конкретного робочого часу, що є одним із проявів трудової дисципліни нотаріуса, а також запобігає його свавіллю щодо здійснення дій у процесі роботи. Крім того, встановлення конкретного робочого часу як для працівників у цілому, так і для нотаріусів зокрема є важливим та необхідним для збереження їх фізичного та психологічного здоров'я і благополуччя. Людина не може працювати постійно, без відповідного відпочинку та перерв, оскільки це беззаперечно зашкодить її здоров'ю, порушить нормальний психологічний баланс, необхідний для відновлення її як особистості.

Про важливість дотримання балансу між роботою та відпочинком говорила Н.Д. Гетьманцева, яка вказувала на те, що інститути робочого часу та часу відпочинку взаємодіють між собою. Регулювання робочого часу є однією з юридичних гарантій права громадян на відпочинок, тому норми робочого часу нерозривно пов'язані з нормами часу відпочинку [120, с. 128]. Подібна думка висловлена й Н.Б. Болотіною, які підкреслює, що «правове регулювання робочого часу має на меті, з одного боку, забезпечити виконання працівником міри праці, а з іншого – забезпечити охорону праці й право працівника на відпочинок» [73, с. 393]. Загалом ми можемо стверджувати, що тривала робота без надання відпочинку, необхідного для відновлення здатності працівника до продуктивної та якісної праці, негативно впливає на його здоров'я. Систематична понаднормова праця призводить до погіршення емоційного, психічного стану працівника, передчасної втрати здатності працювати, скорочення тривалості життя. А отже, має бути здійснене чітке регулювання робочого часу як державного нотаріуса, який має дотримуватися визначеного державою режиму робочого дня та часу відпочинку, так і приватного, який повинен самостійно визначати та дотримуватися тих нормативно-правових актів, які регулюють питання встановлення режиму праці та режиму відпочинку. У вказаному аспекті погодимося також із думкою Т.М. Юзьків, яка зазначає, що «праву

працівника на відпочинок кореспондує обов'язок інших суб'єктів не порушувати «розумної» тривалості робочого часу (обов'язок роботодавця встановлювати тривалість робочого часу не довшу, ніж передбачено в законодавстві» [121, с. 103]).

Питання правового регулювання часу відпочинку набуло досить високого рівня наукової уваги з боку дослідників у сфері трудового права. На сьогодні наукова доктрина нашої держави нараховує десятки праць, присвячених тим чи іншим аспектам правового регулювання часу відпочинку. Так, дослідженню правового регулювання робочого часу й часу відпочинку приділили увагу такі вчені: В.Д. Авескулов, Н.Б. Болотіна, В.С. Венедиктов, М.І. Іншин, Т.В. Красюк, Д.О. Остапець, С.М. Прилипко, В.О. Процевський, О.І. Процевський, Я.В. Свічкарьова, О.Г. Серета, А.М. Слюсар, О.М. Ярошенко та інші. Проте часто загальне правове регулювання робочого часу та часу відпочинку не можна в повному обсязі застосувати до нотаріусів, зокрема приватних нотаріусів, а тому аспекти правового регулювання робочого часу нотаріусів на сьогодні малодосліджені. Специфіка праці нотаріусів потребує приділення більшої уваги до регулювання їх робочого часу та часу відпочинку, а тому ці питання є досить актуальними та важливими. Окремо варто наголосити на тому, що порушення нотаріусом процедури вчинення нотаріальних дій є однією із підстав її скасування. Процедурний порядок вчинення нотаріальної дії не можна співвідносити виключно із наданням певного пакета документів відповідною особою, визнанням такої особи дієздатною, оплатою всіх необхідних платіжок тощо. Значну увагу приділено місцю та часу вчинення нотаріальних дій. І якщо місцем вчинення нотаріальних дій однозначно є відповідний територіальний округ, на території якого працює нотаріус, та його безпосереднє робоче місце (якщо інше не визначено законом), то питання робочого часу є більш складним.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду поняття «робочий час нотаріуса», пропонуємо визначитися спочатку із загальним термінологічним

поняттям «робочий час», яке міститься в законодавстві та науковій літературі. У Великій українській юридичній енциклопедії робочий час визначено як «період, протягом якого працівник зобов'язується виконувати роботу, обумовлену трудовим договором» [122, с. 578]. Погодимось із думкою В.Л. Костюк, що теоретико-правовий аналіз цих конституційних норм дозволяє вказати на таке: «а) робочий час трактується через призму гарантій права на відпочинок; б) законодавець встановлює загальні принципи гарантій робочого часу; в) законодавець встановлює загальні принципи поєднання робочого часу та часу відпочинку» [123, с. 44]. Отже, правові категорії робочого часу та часу відпочинку тісно пов'язані між собою та обумовлюють одна одну.

Загалом під поняттям робочого часу Д.О. Карпенко розуміє встановлений законом або на його основі час (неповний робочий час), коли працівник повинен бути на робочому місці й виконувати обумовлену трудову функцію [124, с. 333]. М.І. Гордієнко вважає, що «робочий час – це проміжок часу, тривалість та інші ознаки якого встановлено законодавством, колективним та трудовим договором, протягом якого працівник повинен виконувати свою трудову функцію з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку підприємства, установи, організації» [125, с. 6]. О.А. Мірошніченко розглядає робочий час як час, протягом якого працівник відповідно до трудового законодавства, колективного і трудового договору з підпорядкуванням правилам внутрішнього трудового розпорядку зобов'язаний виконувати свої трудові обов'язки в юридичної чи фізичної особи [126, с. 6]. Наведені вище наукові позиції вчених зводяться до того, що робочий час – це той час, протягом якого працівник має виконувати свою трудову функцію. Наведене визначення містить ключову ознаку розуміння робочого часу, яка тісно пов'язана із наявністю трудового зв'язку працівника та роботодавця.

Відповідно до ст. 2 Директиви 2003/88 ЄС «робочий час – це будь-який період, під час якого працівник працює, будучи у розпорядженні

роботодавця, та виконує свою діяльність або обов'язки відповідно до національного законодавства та/або практики». Під поняттям «час відпочинку» розуміють «будь-який період, який не є робочим часом». Зазначена Директива не містить, окрім робочого часу та часу відпочинку, будь-яких проміжних категорій часу [127].

Що стосується законодавчого чи нормативно-правового розуміння терміна «робочий час» саме в Україні, то відзначимо, що це питання наразі не врегульовано. Однією з істотних проблем чинного трудового законодавства є відсутність нормативно закріпленого, чіткого та однозначного визначення поняття «робочий час». Така законодавча невизначеність, на думку вченої, є неприпустимою, оскільки ускладнює розуміння того, яке саме визначення слід вважати найбільш коректним і яким нормативним джерелом необхідно керуватися при встановленні періодів, коли працівник виконує трудову функцію відповідно до трудового договору та правил внутрішнього трудового розпорядку, коли перебуває на відпочинку, а також коли з об'єктивних чи суб'єктивних причин фактично не працює, але за ним зберігається заробітна плата [128, с. 57-58]. Так, у Кодексі законів про працю України не визначено поняття «робочий час», що спричиняє ряд відповідних дискусій. Спробу вирішити проблему відсутності нормативного закріплення поняття «робочий час» було здійснено у проєкті Трудового кодексу України, у якому було запропоновано робочий час розглядати як «час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку та умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки» [129]. Отже, робочий час є досить важливою категорією трудового права, проте його нормативне регламентування та визначення є не тільки проблемним, а й недостатньо дослідженим та недостатньо визначеним.

Вивчаючи питання робочого часу нотаріуса, наголосимо на тому, що тривалість робочого часу розглядається як одна з обов'язкових умов трудових правовідносин, а отже, вона має бути належним чином

регламентована. Повідомлення про режим роботи нотаріуса є однією із характерних ознак його роботи, повинна бути доведена до населення, яке проживає на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Проте, незважаючи на важливість регламентації розуміння робочого часу та його чіткого визначення у правовідносинах, які стосуються роботи нотаріусів, це питання не врегульовано належним чином та йому не приділено достатньої уваги.

Іншим поняттям, суміжним із робочим часом, є час відпочинку. Право особи на відпочинок вважається одним із ключових конституційних прав особи та одним з найбільш визнаних міжнародних прав людини. На підтвердження вказаної тези пропоную навести норму статті 24 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, відповідно до якої кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку [130]. Національне законодавство, на наш погляд, досить зважено підходить до правового регулювання права на відпочинок робітників та службовців, проте ряд проблем правового регулювання стосовно окремих категорій осіб у державі все ще залишається невирішеним. Зокрема недосконалим є нормативно-правовому регулювання права на відпочинок нотаріусів.

Ми не будемо в контексті нашого дослідження заглиблюватися у вивчення термінологічного розуміння поняття «час відпочинку», а назвемо лише окремі наукові визначення вчених. Так, Д.О. Карпенко час відпочинку розглядає як частину календарного часу, коли працівник вільний від виконання трудової функції й має право використовувати його за власним розсудом [131, с.105]. В.Д. Авескулов часом відпочинку називає «передбачене законодавством, угодою, колективним чи трудовим договором вивільнення працівника від виконання трудових обов'язків, яке надають йому для відпочинку й відновлення працездатності. Залежно від періодичності надання часу відпочинку його може бути поділено на: а)

відпочинок протягом робочого дня (перерва для відпочинку й харчування), б) щоденний (міжзмінний) відпочинок, в) щотижневий безперервний відпочинок (вихідні дні), г) щорічний відпочинок (дні державних і релігійних свят, робота в які не проводиться, і щорічні відпустки)» [132, с. 11]. Якщо говорити більш предметно саме про відпочинок нотаріусів, варто наголосити на тому, що наразі в Україні відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, присвячений регулюванню відпусток нотаріусів, який би забезпечив детальну регламентацію кожного законодавчо визначеного виду відпусток. Діюче на сьогодні Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 22.03.2011 № 871/5 [74] не може в повній мірі забезпечити вирішення всіх проблемних питань правового регулювання права нотаріуса на відпустку. Так само Закон України «Про відпустки» № 504/96-ВР від 15.11.1996 [39] не містить жодної специфіки, пов'язаної з відпустками нотаріусів.

Основними особливостями регулювання робочого часу та часу відпочинку нотаріусів пропонуємо назвати наступні:

1) відсутність детальної правової регламентації робочого часу та часу відпочинку нотаріуса законодавчими актами. Загалом питання правового регулювання робочого часу на сьогодні потребують певного удосконалення, оскільки вказаний процес не є чітко визначеним. Досліджуючи проблеми регламентування норм робочого часу, погодимося із думкою, В.Л. Костюк та І.І. Яцкевич, які зазначають, що «з правового погляду, сучасний стан правової регламентації робочого часу видається дещо вразливим, ураховуючи таке: невідповідність правової регламентації робочого часу стану розвитку ринку праці; неефективність, недовірливість правового регулювання; відсутність належної мотивації продуктивності праці з урахуванням необхідності гарантування життя, здоров'я, працездатності кожного працівника; відсутність належних механізмів організації робочого часу, зокрема сучасних інноваційних робочих місць; недостатність правових

механізмів щодо використання інформаційних та інших технологій контролю робочого часу; відсутність якісних механізмів імплементації міжнародних соціальних стандартів щодо робочого часу; немає оптимального поєднання робочого часу, часу відпочинку та охорони праці; немає належних механізмів урахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю, інших соціально вразливих категорій осіб; недостатність ефективного нагляду та контролю за дотриманням законодавства у сфері праці; недостатність юрисдикційного захисту тощо» [123, с. 43]. У цілому погоджуємося із більшістю наведених вище проблем, які виникають при правовому регулюванні робочого часу працівників. Що стосується власне правового регулювання робочого часу нотаріусів, відзначимо, що правовими засадами створення і забезпечення режиму роботи нотаріусів є ряд загальних актів, серед яких: Конституція України (статті 27, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 56) [42]; Кодекс законів про працю України [15], закони України «Про державну службу» [19], «Про відпустки» [39], «Про оплату праці» [38], «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» [133], Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 2102-ІХ від 24.02.2022 (зі змінами) тощо [134].

Водночас варто відзначити, що правове регулювання робочого часу та часу відпочинку нотаріусів здійснюється й спеціальними актами, а отже, у вказаному правовому регулюванні можуть бути певні практичні проблеми. У профільному Законі України № 3425-ХІІ питання робочого часу нотаріуса майже не згадується, що, на нашу думку, є неправильним, оскільки робочий час не тільки є невід'ємною частиною організації праці нотаріуса, а й може суттєво впливати на законність вчинення нотаріальних дій. Окремі аспекти розуміння робочого часу нотаріуса ми можемо відстежувати у різних підзаконних нормативно-правових актах, які стосуються роботи нотаріусів та організації їх діяльності;

2) відповідність норм робочого часу та часу відпочинку нотаріусів, зокрема й ДН, міжнародним актам та міжнародним стандартам. У даному контексті йдеться про Конвенцію Міжнародної організації праці про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень, ратифіковану Україною 09.06.1956, але введену в дію тільки в 1993 році. Відповідно до ст. 1 Конвенції «кожен член МОП, який ратифікував її, заявляє про наступне: 1) про своє схвалення принципу сорокагодинного робочого тижня; 2) про вжиття заходів або сприяння заходам, які буде визнано за підхожі для досягнення цієї мети, і зобов'язується застосовувати цей принцип до різних категорій зайнятості згідно з детальними постановами, продиктованими окремими конвенціями, які цей член Організації може ратифікувати» [135].

У Рекомендації МОП щодо скорочення тривалості робочого часу визначено, що «усі години, відпрацьовані понад нормальну тривалість робочого часу, повинні вважатися понаднормовими, крім тих випадків, коли відповідно до усталеного звичаю ці години зараховуються при встановленні заробітної плати. Понаднормова робота повинна оплачуватися за ставкою або ставками, що перевищують ставку або ставки оплати роботи, яка виконується в межах нормальної тривалості робочого часу» [136]. Іншим документом є Європейська соціальна хартія (переглянута), в якій встановлено наступні норми: «Розуміння справедливих умов часу через призму встановлення розумної тривалості робочого дня та тижня і поступового скорочення робочого тижня настільки, наскільки це дозволяє підвищення продуктивності праці та інші відповідні фактори; забезпечення, щоб працівники були письмово поінформовані якнайшвидше і у будь-якому разі не пізніше ніж через два місяці після дати початку виконання ними своїх службових обов'язків про головні аспекти договору або трудових відносин; зарахування до нормованих робочих годин часу, витраченого працівником на вимогу його роботодавця на додаткову професійну підготовку без відриву від виробництва (стаття 10); облаштування або створення спеціальних робочих місць з урахуванням ступеня інвалідності (стаття 15); отримання своєчасно

консультації щодо запропонованих рішень, які можуть суттєво вплинути на інтереси працівників, особливо щодо тих рішень, які можуть серйозно впливати на наявність робочих місць на підприємстві (стаття 21); поглиблювати поінформованість, поширювати інформацію про сексуальні домагання на робочому місці (стаття 26) тощо» [137]. Досліджуючи міжнародні акти, відзначимо, що вони закріплюють відповідні стандарти у різних сферах нотаріальної діяльності та при визначенні правового статусу нотаріуса. Тому погодимося із думкою І.В. Невзорової, яка зазначає, що «представники юридичних професій створюють не просто бажаний, а допустимий і обов'язковий зразок поведінки юристів. Для юристів визначені відповідні стандарти їх професійної діяльності, які вважаються жорсткою системою орієнтирів юриста у процесі узгодження своїх професійних прав і обов'язків зі своїм статусом, основними завданнями і принципами діяльності» [138, с. 85-86]. Не є винятком у вказаному аспекті й розуміння тих міжнародних стандартів, які мають бути визначені стосовно робочого часу та часу відпочинку для нотаріусів;

3) чітка регламентація робочого часу і часу відпочинку нотаріуса та інформування населення про встановлення режиму його робочого часу. Варто відзначити, що дотримання нотаріусами встановленого режиму роботи розглядається як один із показників принципу сумлінності. На це, зокрема, чітко вказано у Правилах професійної етики нотаріусів України, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5. У розділі XI «Сумлінність» Правил зазначено, що при виконанні нотаріусом своїх професійних обов'язків не допускається: безпідставне порушення встановленого режиму роботи, вимог до приміщення і технічного оснащення робочого місця нотаріуса (НК) [51].

На сьогодні нормами законодавства чітко встановлена необхідність повідомлення осіб про режим роботи НК чи здійснення нотаріальної діяльності нотаріусом одноособово у доступному для розуміння форматі. Так, Положенням про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення

контролю за організацією нотаріальної діяльності, затвердженим наказом Міністерства юстиції України 23.03.2011 № 888/5, закріплено норму, згідно з якою «біля входу у приміщення повинна знаходитись інформаційна вивіска, яка ідентифікує робоче місце (контору) приватного нотаріуса. Вивіска має містити інформацію про найменування нотаріального округу, напис «НК», якщо ПН має контору (працюють два та більше приватних нотаріуси), або «НОТАРІУС», якщо ПН працює одноособово» [89]. Також досить часто там же вивіщується графік роботи нотаріуса, у якому вказуються робочі дні та дні відпочинку нотаріуса, години прийому громадян, години роботи з архівними документами, час обідньої перерви. Це говорить про те, що нотаріус має у доступному форматі надати достовірну інформацію не тільки про найменування нотаріуса, його належність до державного чи приватного нотаріату, а також здійснити ознайомлення з режимом його роботи, що є досить важливим для належної організації нотаріальної діяльності. Відповідно до пункту 9 Положення про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 23.03.2011 № 888/5, «до початку діяльності нотаріуса Головне територіальне управління юстиції в області проводить перевірку відповідності робочого місця нотаріуса вимогам закону та складає акт про сертифікацію робочого місця приватного нотаріуса, в якому обов'язковим пунктом зазначається про наявність інформаційної вивіски та графіка роботи і прийому громадян» [89].

Режим роботи нотаріуса також може бути встановлений у наказі нотаріуса (завідувача контори, архіву) про встановлення режиму роботи нотаріуса чи НК. Це означає, що нотаріус не може бути допущений до здійснення нотаріальної діяльності без регламентації відповідного режиму своєї роботи, інформація про який є доступною для звичайних людей, які можуть звернутися до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії. І це є одна із важливих вимог доступу нотаріуса до вчинення ним нотаріальної діяльності.

Крім інформування громадян про нотаріальну діяльність того чи іншого нотаріуса та графік роботи нотаріуса, режим робочого часу має передбачати наступні умови:

а) за загальним правилом, для нотаріусів встановлюється нормований робочий час. Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень (ст. 50 КЗпП України) [15]. Ця норма не може бути збільшена ні колективним, ні трудовим договорами, зокрема й контрактами. Проте на практиці ми можемо говорити про ненормований робочий день нотаріуса, який залежить від багатьох факторів, а найбільше від тієї кількості нотаріальних дій, які вчиняє конкретний нотаріус;

б) чітке встановлення часу початку та закінчення робочого дня. Погодимося із думкою А.О. Савченко, яка зауважує, що робочий час не може бути безмежним, він завжди коливається між фізичними й соціальними межами. З огляду на це нормальною визнається тривалість праці впродовж дня, тижня, яка не завдає шкоди нормальному існуванню та розвитку людини [139, с. 75]. Відповідно до Указу Президента України «Про запровадження на території України регіональних графіків початку робочого дня» від 01.07.1995 № 334/95: «на території України запроваджено графіки початку робочого дня підприємств, установ, організацій усіх форм власності та сфер діяльності, які працюють в однозмінному режимі, з додержанням встановленого порядку обчислення часу за другим міжнародним часовим поясом (київський час)» [140]. Цей Указ є орієнтиром для встановлення режиму робочого часу державних нотаріусів, правовий статус яких тяжіє до правового статусу державних службовців.

Робочий час та час відпочинку ДН та ПН за своїм початком та закінченням може відрізнятися. Розглянемо це більш детально. Отже, саме розуміння поняття «державний нотаріус» (той, що здійснює нотаріальну діяльність одноособово, так і той, що працює у відповідній ДНК) вже говорить про його тісний правовий зв'язок із державою, який проявляється у порядку заснування контори, фінансуванні її діяльності, оплаті праці

працівників тощо [26, с. 92]. А тому досить часто режим робочого часу та часу відпочинку ДН співпадає із режимом роботи більшості державних установ та характеризується визначеним для державних службовців часом щотижневого відпочину, що припадає на вихідний день – неділю. Це досить зручно, оскільки відповідно до своїх повноважень нотаріус має право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій, а це здійснюється у звичайні робочі дні, коли працюють інші підприємства, установи, організації, працює пошта в режимі відправки та отримання кореспонденції тощо. Нотаріус працює з оригіналами документів, а тому саме звичайний режим робочого часу дозволяє йому швидко отримати відповідні документи у межах звичайного робочого дня. Оплату нотаріальних дій також здійснюється в основному у період роботи банківських установ, що є зручним для режиму роботи нотаріуса у звичайні будні дні.

На сьогодні за допомогою пошукової мережі Інтернет можна знайти безліч пропозицій щодо можливості отримання послуг ПН у загальні вихідні дні – суботу та неділю. Встановлення робочого часу у суботу та неділю є досить зручним для тих осіб, які працюють у будні дні, оскільки вони саме у зазначені дні мають обмежений час і можливості для відвідування нотаріуса. У зв'язку з вищенаведеним ми можемо говорити про гнучкий режим роботи нотаріуса;

в) чітко регламентований час здійснення прийому громадян приватним нотаріусом. Так, відповідно до вимог законодавства час прийому громадян приватним нотаріусом повинен становити не менше п'яти годин на день і п'яти робочих днів на тиждень. Винятком є обставини, за яких нотаріус з незалежних від нього причин не може здійснювати такий прийом. Такі обставини повинні бути підтверджені документально. На сьогодні законодавець не визначає таких обставин, при яких нотаріус не може здійснювати прийом громадян, що може бути приводом для дискусій у вказаному напрямку. Відзначимо, що саме нормативне регламентування

робочого часу щодо здійснення приватним нотаріусам прийому громадян є визначальною рисою роботи приватного нотаріуса, оскільки така ознака не притаманна жодному іншому органу чи його посадовій особі;

г) можливість встановлення такого графіка роботи, при якому графік прийому фізичних осіб може бути відмінним від графіка роботи НК чи нотаріуса. Зокрема відповідні територіальні органи Міністерства юстиції України мають право визначати режим своєї роботи чи режим роботи НК шляхом встановлення не тільки відповідних графіків роботи, а й визначення окремих днів чи годин протягом робочого дня виконання певних конкретних завдань. Найбільш поширеною практикою є встановлення певних годин протягом робочого дня для роботи з архівними документами. Така практика більш поширена саме в державних нотаріальних конторах та в роботі державних нотаріусів. Втім варто наголосити на тому, що такі графіки в обов'язковому порядку мають включати в себе встановлення конкретних годин прийому громадян. Прийом фізичних осіб проводиться не менше п'яти годин на день і п'яти робочих днів на тиждень. Вимогою є те, що такий режим роботи має бути доведений до відома відвідувачів, тому у Положенні про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 23.03.2011 № 888/5 чітко вказано, що «при вході до приміщення також розміщуються графік роботи приватного нотаріуса (інформація щодо часу початку та закінчення робочого дня, часу обідньої перерви, вихідних днів) та графік прийому фізичних осіб, якщо він відмінний від графіка роботи» [89]. Також приватні нотаріуси можуть, як ми вже говорили вище, встановлювати режим прийому громадян у суботу та неділю, тобто у вихідні дні, що також має бути регламентовано у визначеному графіку роботи НК чи конкретного приватного нотаріуса;

г) робочий час нотаріуса досить часто прив'язується до розуміння поняття «робочий день» і вчинення тієї чи іншої нотаріальної або іншої дії, яку має вчинити нотаріус. Так, наприклад, відповідно до норм пункту 7 глави

3 «Установлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії» Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України від 22.02.2012 № 296/5 «нотаріус зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня після звернення до нього відповідної особи повідомити територіальний орган Міністерства юстиції України про фізичну або юридичну особу, до якої застосовано санкції, якій було відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, із зазначенням відомостей про: нотаріальну дію, вид санкції, а у разі застосування санкції у виді блокування активів – про актив, щодо якого звернулася така особа» [141];

4) продовження тривалості робочого часу у випадку службової чи іншої необхідності, зумовленої специфікою та особливостями роботи нотаріату. На сьогодні не має чітких критеріїв розуміння того, що є службовою необхідністю, яка б передбачала збільшення тривалості робочого дня нотаріуса. Проте ми реально розуміємо, що робота нотаріуса є досить складною, а тому для вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії часто нотаріус має вивчити та проаналізувати значну кількість поданих документів, детально вивчити і дослідити їх, а вже на підставі цього прийняти рішення про вчинення певної нотаріальної дії чи про відмову у її вчиненні. І така робота нотаріуса часто не вкладається у розуміння звичайного робочого дня чи робочого часу, а здійснюється у позаробочий час, у вихідні дні тощо;

5) складність здійснення фактичного обліку робочого часу нотаріуса. Відзначимо, що протягом робочого часу нотаріус має право вчиняти різноманітні дії: приймати відвідувачів, здійснювати їх консультування, отримувати інформацію з електронних реєстрів, до яких мають доступ нотаріуси, проводити різноманітні реєстраційні дії, вчиняти дії щодо посвідчення прав, фактів, надавати їм юридичної вірогідності; складати проекти документів, робити копії та виписки з документів, надавати консультації та роз'яснення з правових питань, що стосуються вчинення нотаріальних дій. Нотаріальна діяльність належить до категорії інтелектуальних професій, а отже, передбачає витрату значних

інтелектуальних ресурсів від особистості. Досліджуючи питання роботи працівників інтелектуальних професій, варто відзначити думку В.Д. Авескулова, який говорить про те, що «працю працівників інтелектуального спрямування неможливо підрахувати, оскільки невідомо, скільки часу потрібно судді для написання обвинувального вироку, викладачеві – для підготовки лекції для студентів, юристу – для підготовки тексту договору тощо. Односпайної відповіді на ці запитання бути не може, позаяк для різних працівників ці види робіт займатимуть різну кількість часу, так само як і швидше виконуватимуться легші завдання. Крім цього, такі роботи часто виконуються у неробочий час та/або удома, що унеможлиблює їх облік [142, с. 6-7]. Втім, незважаючи на складність обліку робочого часу, він є обов'язковим та потребує відповідного відображення у письмовій формі, тобто він повинен мати паперове вираження. Облік робочого часу зазвичай здійснюється у відповідному журналі обліку робочого часу/табелі робочого часу;

б) особливий порядок реалізації нотаріусом права на відпочинок. Ця особливість суттєво відрізняє нотаріуса від інших самозайнятих осіб у нашій державі. Аналізуючи законодавство, яке регулює право нотаріуса на відпочинок, відзначимо про відсутність такого поняття, як «відпустка приватного нотаріуса». Натомість у профільному законі та підзаконних нормативно-правових актах вживаються такі терміни, як «зупинення приватної нотаріальної діяльності» та «припинення приватної нотаріальної діяльності». Так, у ч. 2 ст. 29¹ Закону України № 3425-ХІІ вказано, що «ПН вправі зупинити нотаріальну діяльність за власним бажанням на строк, що не перевищує двох місяців протягом календарного року, або на більший строк за наявності поважних причин (вагітність, догляд за дитиною, хвороба тощо), подавши до територіального органу Міністерства юстиції України відповідну заяву». Також «про зупинення нотаріальної діяльності на строк більше трьох днів ПН зобов'язаний письмово повідомити відповідний територіальний орган Міністерства юстиції України із зазначенням причин та строку,

протягом якого він не здійснюватиме нотаріальну діяльність, не пізніше ніж за один робочий день до дати зупинення» [1]. Проте повідомлення територіального органу Міністерства юстиції України не є єдиною вимогою, яка висувається для зупинення нотаріальної діяльності ПН у випадку його відпустки. Відповідно до Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.03.2011 № 871/5, «у випадках, передбачених статтями 29, 29-1, 29-2 Закону України № 3425-XII (3425-12), приватним нотаріусом укладається договір про його заміщення. Одночасне заміщення більш як одного ПН не допускається» [74]. Фактично підставою для заміщення одного ПН іншим є укладання між ними відповідного договору про заміщення. У договорі приватні нотаріуси можуть обумовлювати порядок заміщення, межі відповідальності сторін, порядок доступу та використання документів нотаріального діловодства та архіву тимчасово відсутнього нотаріуса, а також умови оплати діяльності нотаріуса, що заміщає. Нотаріус, що відійшов від справ, не має права виконувати свої службові обов'язки в період, коли його заміщує інша особа.

На сьогодні проблемою все ще залишається питання врегулювання права нотаріуса на відпустку у зв'язку з вагітністю та пологами та по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Зокрема такі особи не можуть скористатися відпусткою по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, якщо паралельно не працюють по трудовому договору у іншій установі/підприємстві/організації. Ця проблема є досить актуальною та потребує ретельного дослідження і нормативно-правового врегулювання;

7) можливість зменшення тривалості робочого дня напередодні святкових та неробочих днів на 1 годину у мирний час. На сьогодні у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану вказана норма не застосовується. Вона стосується в більшості випадків саме державних нотаріусів, правовий статус яких тяжіє до правового статусу державного службовця. Проте чинним

законодавством не заборонено застосування вказаної норми й приватними нотаріусами, які регламентують свій робочий час самостійно;

8) створення умов для організації робочого часу та часу відпочинку у певних умовах таким чином, щоб задовольнити потреби відвідувачів та забезпечити певні умови роботи нотаріусів із дотриманням, наприклад, санітарно-епідемічних вимог. Така практика була досить поширеною у період розвитку пандемії коронавірусної інфекції. У цей час Нотаріальною палатою було розроблено ряд важливих рекомендацій для нотаріусів, які стосувалися організації їх робочого часу у період пандемії. Метою таких заходів було створення відповідних умов для захисту нотаріусів та відвідувачів нотаріальних контор від зараження коронавірусною хворобою.

Підсумовуючи, зазначимо, що розуміння робочого часу та часу відпочинку нотаріусів тяжіє до розуміння робочого часу та часу відпочинку державних службовців та звичайних працівників, які працюють на умовах відповідного трудового договору. Проте водночас спостерігаються й риси обліку робочого часу, які застосовуються до самозайнятих осіб, котрі здійснюють організацію своєї діяльності самостійно. Тому ми вважаємо, що у даному контексті можна говорити про певну схожість як розуміння робочого часу державних службовців, так і розуміння робочого часу самозайнятих осіб, але із чітким виділенням саме нотаріальної діяльності, яка визначається та надається державою у відповідному об'ємі та чітких законодавчих межах.

2.3 Охорона праці та інші умови праці нотаріусів

Досліджуючи питання праці нотаріусів, наголосимо на тому, що у порівнянні із більшістю інших категорій працівників юридичної сфери доступ до професії нотаріуса є досить складним та довготривалим. Це пов'язано із необхідністю отримання відповідної освіти, досвіду роботи у

галузі права, конкретних професійних умінь та навичок, що набуваються у процесі проходження стажування, а також (для приватних нотаріусів) створення фактично з нуля робочого місця, яке має бути не просто звичайним офісом, де б здійснювався прийом громадян, а відповідним сертифікованим у визначеному законом порядку робочим місцем приватного нотаріуса. З наведеного можемо зробити висновок про те, що у сфері здійснення доступу до професії нотаріуса держава здійснює формування певних принципів та вимог до охорони праці нотаріусів, створення особою, яка планує займатися нотаріальною діяльністю, умов для збереження нотаріальної таємниці, умов для схоронності нотаріальних документів, а отже, захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій.

Досить часто, окреслюючи питання охорони праці у будь-якому державному органі, ми говоримо про створення умов для охорони прав, свобод та законних інтересів саме тих осіб, які працюють у відповідному державному органі, а тому у вказаному аспекті розглядаємо їх соціальні права, умови для їх соціально-епідеміологічного благополуччя, здійснюємо розгляд гарантій, які їм надаються тощо. Таку думку, зокрема, висловлює Д.С. Овсянко, який охорону праці розглядає крізь призму правових і соціальних засобів, норм і заходів, які спрямовані на запобігання виникнення загроз для життя, здоров'я та працездатності працівників у процесі виконання своїх трудових обов'язків, а також встановлює відповідальність за їх порушення [143, с. 104-106]. Подібна думка висловлена й Д.О. Карпенком, який вказує на комплексний характер поняття «охорона праці» та виділяє три його основні аспекти: 1) соціальне значення, що включає в себе: а) охорону життя та здоров'я працівника; б) збереження працездатності; в) гуманізацію праці; 2) економічне значення: а) скорочення втрат робочого часу та економії фонду соціального страхування; б) зростання продуктивності праці працівників, а разом із цим і зростання виробництва та розвиток економіки країни; 3) правове значення, що виражається у наступному: а) праці за

здібностями; б) визначенні правового статусу працівника, включаючи право на охорону праці, його гарантії та захист; в) утвердженні охорони праці як важливого елемента трудових правовідносин працівника з роботодавцем (адміністрацією) у забезпеченні охорони праці на робочому місці [144, с. 188]. Отже, науковець поняття охорони праці зводить до охорони праці службовців, працівників, а тому охорону праці часто пов'язують і з охороною виробничого середовища особи, яке має бути сприятливим, належним, відповідним до виконання працівником своїх трудових повноважень, позитивно впливати на працездатність та здоров'я працівника, забезпечувати належні умови праці та стійкість працівника до різних психо-емоційних навантажень тощо. Тому погодимося із думкою П.О. Ізуїти, що соціальне значення охорони праці полягає у збереженні трудових ресурсів держави, працездатності і трудового довголіття людини, захисті її від шкідливих виробничих факторів і професійних захворювань [145, с. 37]. Відзначимо, що охорона праці нотаріуса тісно пов'язана з охоронною функцією трудового права. Як вважає В.А. Батлук, охорону праці можна розглядати як інститут трудового права, правовий принцип, елемент трудових правовідносин та систему законодавства [146, с. 14].

Досить широке розуміння поняття «охорона праці» на прикладі його складових пропонує В.Г. Грибан, який говорить про те, що «усі норми стосовно охорони праці, передбачені цим законодавчим актом, умовно поділяються на чотири групи: а) створення безпечних умов праці ще на стадії проєктування виробничих об'єктів, розробки нових технологій, ефективних засобів виробництва, засобів колективного та індивідуального захисту працюючих. Забороняється їх використовувати, якщо вони не забезпечують здорових та безпечних умов праці; б) гарантування безпеки працюючих у період самого процесу виробництва шляхом розроблення відповідних нормативних вимог, інструкцій; в) регламентація порядку видачі засобів індивідуального захисту і лікувально-профілактичного харчування, виділення і використання коштів на охорону праці, проведення за кошти

власника попереднього (при прийнятті на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників, що передбачено Законом України «Про охорону праці»; г) загальний та спеціальний нагляд та контроль за охороною праці, а також відповідальність за її порушення» [147, с. 12-13]. Вказане, на нашу думку, більш чітко окреслює розуміння охорони праці нотаріуса, оскільки стосується не тільки соціального захисту та дотримання відповідних гарантій нотаріуса як суб'єкта здійснення нотаріальних дій, а й суб'єктів нотаріального процесу, зокрема осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. Про багатоаспектність розуміння охорони праці у своїх наукових працях говорять Л.В. Романів та І.Б. Бабух, які вважають, що «у сучасній науці особливо підкреслюється багатоаспектність феномена охорони праці, який сприймається водночас як соціальне та економічне явище, яке важливе для забезпечення гармонійного розвитку кожного працівника, процвітання суспільства і держави. Проте нинішній рівень науково-технічного прогресу та соціально-економічні орієнтири розвитку сучасного суспільства не спроможні створити сприятливі умови для забезпечення добробуту людини, збереження її здоров'я» [148, с. 222-223].

Переходячи до безпосереднього розгляду охорони праці та інших умов праці нотаріуса, відзначимо, що законодавство України про охорону праці складається з конституційних гарантій прав громадян у цій сфері, спеціального Закону України «Про охорону праці», Кодексу законів про працю України, ряду інших законів, пов'язаних з охороною життя й здоров'я громадян у процесі їх трудової діяльності. Основним законом у сфері здійснення охорони праці є Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ. Ним визначено «основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, він регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і

встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні» [40]. Норми вказаного закону поширюються як на державних, так і на приватних нотаріусів. Питання охорони праці та інші умови праці нотаріусів також врегульовано й іншими підзаконними нормативно-правовими актами, які в цілому стосуються організації та забезпечення безпечних і належних умов праці нотаріусів. Втім все ж окремо наголосимо й на тому, що на сьогодні питання охорони праці нотаріусів є дещо розмитим та не розкритим у повному обсязі. Окремими нормами Закону України № 3425-XII [1] визначено певні аспекти охорона праці нотаріусів, проте деталізація все ж здійснена у відповідних підзаконних нормативно-правових актах як загального, так і локального характеру.

Важливо також забезпечити захист осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, забезпечити дотримання конфіденційності не тільки самого нотаріального процесу, а й (в окремих випадках) факту самого звернення до нотаріуса. Таким чином, з наведеного можемо зробити висновок про те, що охорона праці нотаріуса має навіть не дуальний, а ще більш широкий характер, що включає в себе: 1) охорону праці власне нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу; 2) охорону умов праці нотаріуса; 3) охорону нотаріальної таємниці; 4) охорону праці нотаріуса у період дії воєнного стану; 5) охорону нотаріуса від осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. Розглянемо більш детально охорону праці за виділеними нами вище критеріями, які дозволять більш чітко та послідовно вивчити питання охорони праці нотаріуса.

Першим критерієм є охорона праці власне нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу. Це особистісний критерій, суть якого зводиться до забезпечення охорони умов праці нотаріуса як суб'єкта виконання державно-владних повноважень. Погодимось із думкою В.О. Чорнобровка, що під поняттям «охорона праці» варто розуміти широку систему соціальних та правових норм, заходів та засобів, що спрямовані на захист прав та інтересів трудящих, збереження трудових ресурсів працюючих [149, с. 145]. Стосовно

нотаріусів охорона праці за вказаним критерієм може бути виражена у наступному:

1) у чіткій регламентації видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його дубліката. Про це ми більш детально говорили у попередньому підрозділі дисертації, де розкривали поняття кадрового забезпечення;

2) в обов'язку вчинення певних дій до початку безпосереднього виконання трудових функцій. Зокрема це більше стосується початку роботи ДН, з яким здійснюється укладення трудового договору. Так, відповідно до статі 29 Кодексу законів про працю України «до початку роботи при укладанні трудового договору власник або уповноважений ним орган зобов'язаний: роз'яснити працівникові його права й обов'язки та проінформувати під розписку про умови праці, а також ознайомити працівника із правилами внутрішнього трудового розпорядку й колективним договором; визначити працівникові робоче місце, забезпечити його необхідними для роботи засобами; проінструктувати працівника з техніки безпеки, виробничої санітарії, гігієни праці та пожежної безпеки» [15]. Подібні правовідносини врегульовані й статтею 5 Закону України «Про охорону праці», якою закріплено «обов'язок проінформувати працівника під розписку про умови праці, про наявність на його робочому місці ще неусунутих небезпечних і шкідливих виробничих факторів, можливі наслідки їх впливу на здоров'я, а також про права працівника на пільги і компенсації відповідно до законодавства і колективного договору за роботу в таких умовах» [40];

3) у забезпеченні особистої безпеки нотаріуса у визначених законом випадках. Враховуючи те, що на нотаріуса покладено обов'язок щодо здійснення правозахисної функції, особливо важливим стало питання забезпечення охорони праці нотаріусів у частині дотримання норм щодо охорони нотаріальної таємниці та здійснення безпосередньої правозахисної функції стосовно осіб, які звертаються до нотаріуса за вчиненням тих чи

інших нотаріальних дій. Тобто в даному випадку варто здійснювати розгляд охорони праці нотаріуса як суб'єкта забезпечення та реалізації правозахисної функції. Досліджуючи розуміння правозахисної функції, наведемо позицію Т.В. Федоренко, згідно з якою «правозахисна функція полягає у забезпеченні дотримання учасниками цивільно-правових відносин чинного законодавства. Реалізація цієї функції здійснюється шляхом вчинення широкого спектра дій: встановлення законності безпосередньо правочину, який сторони мають намір укласти; визначення правоздатності і дієздатності сторін, наявності необхідних повноважень у представників сторін правочину, наявності встановлених законом істотних умов договору, приналежності майна особі, яка розпоряджається нерухомістю; дотримання прав і законних інтересів третіх осіб, що не беруть участі у договорі; перевірка відсутності обмежень (обтяжень) прав особи, яка розпоряджається нерухомістю тощо» [150, с. 263];

4) у забезпеченні охорони праці, дотриманні принципів гігієни праці та санітарно-епідеміологічного благополуччя. У даному аспекті ми можемо провести паралель між державними нотаріусами та державними службовцями та висловити думку А.М. Вісловух щодо акценту на психофізіологічних та емоційних перенапруженнях особи-державного службовця. Тобто йдеться про те, що трудова діяльність працівників державної служби не обмежується тільки роботою на персональному комп'ютері, а й характеризується постійним широким контактом з різноманітними людьми різних соціальних станів, віку та різноспрямованих мотивацій до дій та прийняттям відповідальних рішень [151, с. 36];

5) у встановленні заборони на втручання в діяльність нотаріуса, зокрема, з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення неправомірних дій. Відповідно до статті 8 Закону України «Про нотаріат» «будь-яке втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій, у тому числі вимагання від нього, його

помічника, інших працівників, які знаходяться у трудових відносинах з нотаріусом, відомостей, що становлять нотаріальну таємницю, забороняється і тягне за собою відповідальність відповідно до законодавства» [1].

До охорони умов праці нотаріуса ми пропонуємо також віднести й визначені законодавством вимоги щодо безпечних та здорових умов праці як під час укладання трудової угоди, так і під час виконання трудових обов'язків, зокрема й закріплення обов'язків роботодавців щодо додержання вимог про охорону праці, здійснення контролю за додержанням вимог нормативних актів про охорону праці, співпраці із профспілковими органами з питань охорони праці. Безпечні і здорові умови праці З.Я. Козак визначає як сукупність факторів трудової діяльності, що виключає можливість впливу на працездатність працівника шкідливих і небезпечних факторів або обмежує такий вплив певним рівнем [152, с. 160]. Зазначено, що в контексті дослідження охорони праці ДН роботодавець має ознайомити нотаріуса з умовами роботи, правилами внутрішнього трудового розпорядку та умовами колективного договору (на його наявності), провести інструктаж з техніки безпеки, гігієни праці, пожежної безпеки та з інших наявних правил з охорони праці, створити належні санітарно-побутові умови праці. ПН має не тільки забезпечити наведене вище самостійно, а й вчинити такі ж дії стосовно працівників, з якими у нього укладено трудовий договір. Суттєвим є встановлення та дотримання правильного режиму праці і відпочинку, але детально про це ми вже говорити у попередньому підрозділі дисертації;

б) у забезпеченні охорони праці в питаннях реалізації кадрової безпеки нотаріуса. Кадрову безпеку в організації О.В. Сорока розглядає з різних позицій. Зокрема він трактує її як процес забезпечення поточної і потенційної захищеності персоналу організації від різноманітних загроз під час відбору та адаптації, розвитку та кар'єрного зростання, оцінки ділових і особистісних характеристик і оплати праці, а також при переміщенні і вивільненні з організації. Для персоналу в цьому випадку основним джерелом загроз є роботодавець, який грубо порушує права та гарантії працівників [153, с. 56].

У вказаному аспекті варто наголосити на тому, що норми щодо охорони праці мають поширюватися не тільки на власне нотаріуса, а й на його помічника, консультантів, інших працівників з якими укладено трудовий договір. Це є важливим, оскільки наведені вище особи також мають доступ до нотаріальних документів, бланків нотаріальних документів, отримують певну інформацію від фізичних та юридичних осіб, зокрема й конфіденційну, а також на таких осіб покладено обов'язок щодо збереження та дотримання нотаріальної таємниці. Варто відзначити, що помічник ПН має право на здійснення свого захисту та забезпечення належного рівня охорони своєї праці. На помічника ПН поширюються вимога закону щодо гарантій охорони праці при прийнятті його на роботу, забезпечення його належним робочим місцем, відповідною технікою, матеріальним забезпеченням, організацією умов для праці та відпочинку тощо. Тому щодо забезпечення охорони праці приватним нотаріусом погодимося із думкою Л.В. Романів та І.Б. Бабух, які зазначають, що «в умовах сьогодення система управління охороною праці має базуватися не тільки на заходах з боку держави, але й на зацікавленості суб'єктів трудових правовідносин у збереженні належного фізичного стану працівника, що нерозривно пов'язано з економічним і соціальним благополуччям роботодавця» [148, с. 227];

7) у чіткій регламентації підстав для припинення нотаріальної діяльності. Так, відповідно до статті 12 Закону України № 3425-ХІІ «свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю може бути анульовано Міністерством юстиції України за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, прийнятим на підставі подання Міністерства юстиції України, його територіальних органів, у випадках: а) втрати громадянства України або виїзду за межі України на постійне проживання; б) винесення щодо нотаріуса обвинувального вироку суду, який набрав чинності; в) винесення ухвали про застосування до нотаріуса примусових заходів медичного характеру, що набрала законної сили; г) закриття кримінального провадження щодо нотаріуса з nereабілітуючих

підстав; г) винесення рішення суду, що набрало законної сили, про обмеження дієздатності особи, яка виконує обов'язки нотаріуса, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою, оголошення її померлою; д) неодноразового порушення нотаріусом законодавства або грубого порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, фізичним та юридичним особам, при вчиненні нотаріальних дій та/або інших дій, покладених на нотаріуса відповідно до закону, за умови що такі порушення встановлені рішенням суду; е) невідповідності нотаріуса займаній посаді внаслідок стану здоров'я, що перешкоджає нотаріальній діяльності; є) порушення нотаріусом вимог, передбачених частиною четвертою статті 3, частиною першою статті 8 та статтею 9 цього Закону; ж) набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії; з) знищення чи втрати нотаріусом або з його вини архіву нотаріуса або окремих документів; и) неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики, затверджених Міністерством юстиції України. Також свідоцтво може бути анульованим за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, прийнятим на підставі подання Нотаріальної палати України, у разі неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики» [1].

Другим критерієм нами названо охорону умов праці нотаріуса. Охорона праці за вказаним критерієм є чи не найбільшою за своїми суспільними відносинами та однією з найбільш досліджуваних на сьогодні. Загалом під поняттям «умови праці» прийнято розміти сукупність факторів виробничого середовища і трудового процесу, які впливають на стан здоров'я і працездатність людини у процесі праці. Умови праці можуть бути оптимальними, допустимими, шкідливими, травмонебезпечними (екстремальними) [147, с. 14]. Одними з найбільш поширених у вказаній групі правовідносин є правовідносини щодо чіткого визначення робочого місця нотаріуса. Описуючи робоче місце, К.В. Кім характеризує його як «своєрідну ланку у великому механізмі державного органу, біополе

працівника, його замкнений простір, невід'ємний елемент організації діяльності державного службовця. Робоче місце – це простір для виконання посадових обов'язків, тому воно має бути раціонально організованим та оснащеним усім необхідним згідно з вимогами сучасних інформаційних технологій. Таким чином, важливо враховувати: площу під одне робоче місце, кількість усіх робочих місць, що може бути розташована в одному приміщенні, його оснащення службовою документацією, комп'ютерною технікою та іншими засобами автоматизованого виконання повноважень; сприятливі санітарно-гігієнічні умови праці (чисте повітря, достатнє освітлення, вологість повітря тощо); рівень посад фахівців, наявність чи відсутність підлеглих; склад та зміст виконуваних посадових обов'язків і функцій тощо» [154, с. 81].

Забезпечення організації робочого місця ДН покладено на Міністерство юстиції України як роботодавця державного нотаріуса, а отже, саме цей орган уповноважений вчиняти всі необхідні дії для організації належних умов праці нотаріуса та забезпечення його всіма засобами техніки, комп'ютерами, здійснення організації захисту інформації, захисту робочого місця, робочого кабінету та приміщення, де знаходиться ДНК чи державний нотаріус, який здійснює нотаріальну діяльність одноособово.

Дещо інша ситуація складається стосовно організації робочого місця приватного нотаріуса. Питання вимог до робочого місця ПН на сьогодні чітко врегульовано на підзаконному рівні, а саме в наказі Міністерства юстиції України, яким затверджено Положення про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності від 23.03.2011 № 888/5 [89]. Воно включає наступні аспекти:

- 1) робоче місце ПН має бути в зоні розташування нотаріального округу, у якому нотаріус уповноважений здійснювати свою професійну діяльність. До заяви про реєстрацію нотаріальної діяльності нотаріус має додати один із наступних документів: а) документ, що підтверджує право власності або право оренди приміщення для розташування робочого місця

(контори) приватного нотаріуса; б) договір про співпрацю з іншим приватним нотаріусом, який надає заявнику відповідне приміщення. Крім того, ПН має право мати лише одне приміщення для розміщення робочого місця (контори). Отже, нотаріальна діяльність здійснюється нотаріусом у межах свого нотаріального округу та за місцем знаходження приміщення державної НК, в якій працює державний нотаріус, або приміщення, яке є робочим місцем приватного нотаріуса. У правових висновках, викладених у постанові від 20 лютого 2013 року в справі № 6-2цс13, Верховний Суд України зазначив, що нотаріус не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів у випадках, передбачених законом [155].

Таким чином, на нотаріуса покладено обов'язок щодо вчинення нотаріальних дій виключно у межах свого нотаріального округу та забезпечення реалізації права особи на вчинення нотаріальних дій у межах визначеного нотаріального округу. Випадки вчинення нотаріусом нотаріальних дій поза межами свого нотаріального округу чітко визначено законом;

2) вимоги до робочого місця нотаріуса встановлюються Міністерством юстиції України. Тобто на сьогодні виключною прерогативою Міністерства юстиції України є визначення основних положень, умов та вимог до робочого місця нотаріуса, тому жоден інший орган не уповноважений на здійснення будь-яких дій щодо оцінювання робочого місця нотаріуса, здійснення його сертифікації чи відмови у здійсненні сертифікації робочого місця приватного нотаріуса;

3) проведення сертифікації робочого місця ПН в обов'язковому порядку. Робоче місце нотаріуса має бути сертифікованим, тобто потрібно здійснити перевірку приміщення на предмет відповідності робочого місця (контори) ПН умовам, передбаченим статтею 25 Законом України «Про нотаріат», та визнати його придатним для використання як робоче місце ПН з метою вчинення нотаріальних дій. «Сертифікація приміщення проводиться

уповноваженими працівниками територіальних органів Міністерства юстиції: а) при реєстрації приватної нотаріальної діяльності; б) у разі зміни адреси розташування робочого місця (контори) ПН (за винятком випадків, коли при реєстрації нотаріусом приватної нотаріальної діяльності у нотаріальному окрузі, утвореному при зміні адміністративно-територіального поділу України, в результаті якого розташування робочого місця (контори) ПН увійшло до такого нотаріального округу)» [89];

4) робоче місце ПН має бути доступним. Доступність нотаріальної діяльності полягає у зручному та доступному розташуванні робочого місця нотаріуса (НК) для можливих звернень заінтересованих осіб, а також в обов'язку нотаріуса вчинити нотаріальну дію за зверненням заінтересованої особи, крім випадків, коли вчинення такої дії суперечить положенням чинного законодавства з метою забезпечення охорони та захисту прав, свобод та інтересів особи [92, с. 34]. Пунктом 7.2.1 Положення про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності від 23.03.2011 № 888/5 закріплено, що «доступ до приміщення ПН має бути вільним для відвідувачів. Не допускається розміщення робочого місця (контори) ПН у підвальних приміщеннях, кіосках чи інших тимчасових спорудах» [89];

5) захист приміщення для забезпечення нотаріальної таємниці, що полягає у наступному: а) одноособовості приміщення нотаріуса, тобто у приміщенні поряд з нотаріусом не можуть перебувати особи, які здійснюють професійну діяльність, яка не пов'язана з учиненням нотаріальних дій чи наданням додаткових послуг правового або технічного характеру. Також це означає, що кабінет нотаріуса має бути окремим приміщенням чи окремою кімнатою у конкретному приміщенні; б) дотриманні вимог щодо несумісності праці одного нотаріуса, який займає приміщення на підставі договору про співпрацю з іншим нотаріусом в одній кімнаті, з особами, які працюють з приватним нотаріусом на підставі цивільно-правових,

трудоу договорів (помічники), та з особами, діяльність яких не пов'язана з учиненням нотаріальних дій.

Важливим аспектом має стати дотримання цифрової безпеки та цифрової гігієни нотаріального процесу. Зазначимо, що цифровізація робочого місця нотаріуса та вчинення дистанційних нотаріальних дій впливає на режим його робочого часу, охорону праці (кібербезпеку) та цифрову гігієну у рамках розвитку «Е-нотаріату». Доведено, що сучасний етап реформування нотаріату в Україні пов'язаний з активним впровадженням цифрових технологій та платформи «Е-нотаріат». Обґрунтовано, що цифровізація робочого місця нотаріуса та законодавче санкціонування дистанційного вчинення окремих нотаріальних дій суттєво трансформують інститут охорони його праці. Це зумовлює необхідність виокремлення нових елементів правового регулювання, зокрема: забезпечення цифрової гігієни нотаріусів, нормативного обмеження тривалості безперервної роботи з електронними реєстрами для запобігання професійному вигоранню, а також покладення на самозайнятих приватних нотаріусів додаткових обов'язків щодо організації кібербезпеки та захисту персональних даних у межах їхнього робочого часу. Трансформація праці нотаріуса під впливом діджиталізації вимагає адаптації загальних норм трудового права щодо організації робочого часу до специфіки електронного нотаріального процесу;

б) встановлення особливих вимог до конструкції приміщення, в якому знаходиться робоче місце приватного нотаріуса, а саме: а) непрозорість стін, які зроблені з металопластикових або інших конструкцій; б) забезпеченість можливості кожного приватного нотаріуса, який здійснює нотаріальну діяльність, одночасно та незалежно від іншого ПН здійснювати нотаріальну діяльність; в) площа окремого робочого кабінету ПН має бути не меншою 10 квадратних метрів. Наведені вище пункти спрямовані на дотримання принципу конфіденційності нотаріальної діяльності та дотримання принципу збереження нотаріальної таємниці. Ніхто

із сторонніх осіб не повинен спостерігати за ходом нотаріальної процедури. Цю вимогу нотаріус зобов'язаний виконувати незалежно від того, здійснює він нотаріальну дію в приміщенні контори чи за її межами. Як стверджує В.М. Парасюк, це найважливіший засіб забезпечення можливості людини реалізувати свою автономію, незалежність [156, с. 183];

7) захист приміщення від несанкціонованого проникнення, що передбачає: а) встановлення охоронної сигналізації; б) встановлення металевих вхідних дверей або їх захист металевим ролетом; в) обладнання вікон металевими ґратами або захисними ролетами незалежно від поверху, на якому розташоване приміщення; г) якщо стіни будинку скляні, на скло має бути нанесена броньована ударотривка плівка; г) наявність дверного замка на дверях робочого кабінету нотаріуса.

Вкажемо й на певні правові наслідки, які можуть наставати за порушення умов щодо охорони робочого місця нотаріуса та вчинення дій поза його визначеним робочим місцем. Відповідно до положень гл. 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 22 лютого 2012 року № 296/5, «нотаріальні дії вчиняються у приміщенні державної НК, у державному нотаріальному архіві, приміщенні, яке є робочим місцем (конторою) приватного нотаріуса. В окремих випадках, коли фізична особа не може з'явитися в зазначене приміщення, а також коли того вимагають особливості посвідчуваного правочину, такі нотаріальні дії можуть бути вчинені поза вказаними приміщеннями, але в межах нотаріального округу. Нотаріус не вправі здійснювати нотаріальну діяльність за межами свого нотаріального округу, за винятком заміщення інших нотаріусів у випадках, передбачених законодавством. Так, у разі вчинення нотаріальних дій не за місцем розташування НК або в приміщенні іншої НК (яка виконує обов'язки) можна ставити питання про визнання правочину, для якого встановлено певне місце посвідчення, недійсним» [141].

Організація робочого місця ПН передбачає й створення відповідних умов для забезпечення збереження штампів та печаток нотаріуса, а також облаштування архіву для збереження документів нотаріуса. Така організації зберігання передбачає: а) наявність металевої(их) шафи(ф) у робочому кабінеті ПН (в окремій кімнаті) або у відповідно обладнаній для цього кімнаті; б) заборона встановлювати таку шафу у місцях, де відвідувачі можуть безперешкодно до неї підійти; в) наявність встановленого дверного замка на дверях кімнати у тому випадку, коли архів та зберігання нотаріальних документів здійснюється в окремій кімнаті; г) встановлення вимог щодо придатності робочого місця нотаріуса до зберігання нотаріальних документів протягом всього строку здійснення нотаріальної діяльності; г) сейф для зберігання нотаріальних документів має бути розрахований на одного нотаріуса. У випадку одночасної роботи двох чи більше нотаріусів в одному приміщенні у кожного з них має бути своя власна металева шафа чи власна кімната для зберігання архіву; д) наявність окремого вогнестійкого сейфа для зберігання печаток, штампів та спеціальних бланків нотаріальних документів.

Окремо у рамках дослідження критеріїв охорони праці, які пов'язані із охороною праці нотаріусів, варто назвати й чітко визначений порядок використання та зберігання бланків документів, які є необхідними для вчинення нотаріальних дій. Доречно зазначити, що початком запровадження діджиталізації нотаріального процесу в державі варто вважати наказ Міністерства юстиції України від 12 серпня 1996 року № 21/5, на підставі якого з 01 жовтня 1996 року введено обов'язкові спеціальні бланки нотаріальних документів. Правовідносини щодо використання та зберігання бланків нотаріальних документів на сьогодні врегульовані у деяких підзаконних актах, серед яких, зокрема наказ Міністерства юстиції України від 14.07.2004 № 67/5, яким затверджено Положення про порядок постачання, зберігання, обліку та звітності витрачання спеціальних бланків документів інформаційної системи Міністерства юстиції України. Цим актом

визначено, що для обліку постачання й звітності витрачання бланків утворюється і ведеться Реєстр спеціальних бланків документів інформаційної системи Міністерства юстиції України. Держателем вказаного Реєстру є Міністерство юстиції України. Врегульовано питання порядку замовлення та постачання бланків, порядок видачі бланків. Особливу увагу варто приділити питанню саме зберігання бланків. Вказаним вище Положенням закріплено норму, згідно з якою «зберігання бланків повинно бути організовано таким чином, щоб була забезпечена повна схоронність їх від крадіжок, пожеж і пошкодження в усіх місцях збереження в процесі постачання і використання» [157]. За фактом втрати або крадіжки бланків призначається службове розслідування та в негайному порядку повідомляються уповноважені на це органи: ДП «Національні інформаційні системи» чи його філії; органи внутрішніх справ – для вжиття заходів з їх розшуку. Винні особи несуть визначену законом відповідальність.

Враховуючи те, що охорона праці тісно пов'язана із трудовими обов'язками нотаріусів та виконанням ними своїх професійних обов'язків, вважаємо, що доречним до питань дослідження охорони праці нотаріуса буде віднесення й питання забезпечення доступу нотаріусів до відповідних реєстрів, які є необхідними для належного виконання ними своїх трудових функцій. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 10 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [158] і п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [159] нотаріуси є державними реєстраторами у відповідних сферах. Загалом нотаріуси у процесі виконання ними своїх трудових функцій мають доступи до наступних реєстрів: Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів; Спадкового реєстру; Єдиного реєстру довіреностей; Державного реєстру актів цивільного стану громадян; Електронного реєстру апостилів; Державного реєстру обтяжень рухомого майна. На сьогодні з метою захисту як самих нотаріусів, так і права власності було здійснено заходи щодо обмеження доступу нотаріусів до

певних реєстрів у період дії воєнного стану, визначено окрему процедуру відновлення таких доступів. Крім того, на сьогодні передбачена й процедура обмеження доступу нотаріусів до відповідних реєстрів за різними підставами відповідно до норм законодавства, що також є одним із критеріїв охорони праці нотаріусів.

Суттєвим у питанні дослідження умов праці нотаріусів та здійснення їх охорони варто назвати й здійснення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, що визначено статтею 18 Закону України № 3425-ХІІ. Так, передбачено, що Міністерство юстиції України, його територіальні органи проводять перевірку організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів. Наказом Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5 закріплено Порядок проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Згідно із вказаним Порядком у сфері охорони праці перевіряється: «відповідність робочого місця вимогам, установленим чинним законодавством; пристосованість приміщення, де знаходиться робоче місце (контора) приватного нотаріуса, для роботи з технічним персоналом та забезпечення нотаріальної таємниці; наявність приміщення для очікування прийому фізичними особами; забезпечення доступу населення до приміщення, у якому знаходиться ДНК, державний нотаріальний архів, розміщено робоче місце приватного нотаріуса; захищеність від несанкціонованого проникнення в приміщення (наявність засобів захисту на вхідних дверях, дверях робочого кабінету нотаріуса, вікнах тощо); наявність засобів охоронної та пожежної сигналізації; наявність окремого входу з вулиці у приміщення; умови зберігання архіву нотаріуса; умови зберігання спеціальних бланків нотаріальних документів, документів нотаріального діловодства, печаток, штампів; наявність технічного обладнання

(комп'ютерної та іншої оргтехніки); наявність інформаційної вивіски та графіка прийому фізичних осіб при вході до приміщення, дотримання встановленого режиму роботи тощо» [160].

ПН може здійснювати нотаріальну діяльність лише за наявності акта про сертифікацію робочого місця або рішення суду, яке набрало законної сили, яким відповідний акт про відмову визнано незаконним. Погодимося із думкою, Н.В. Гриців щодо визначення «особливостей сертифікації як форми контролю у сфері нотаріату, а саме те, що вона проводиться: по-перше, у чітко передбачених випадках: а) під час реєстрації приватної нотаріальної діяльності; б) у разі зміни адреси розташування робочого місця (контори) приватного нотаріуса; по-друге, з чітко визначеного питання – відповідність робочого місця (контори) ПН таким вимогам: а) щодо забезпечення нотаріальної таємниці; б) щодо можливості кожного приватного нотаріуса, який здійснює нотаріальну діяльність, одночасно та незалежно від іншого ПН здійснювати нотаріальну діяльність; в) щодо захисту від несанкціонованого проникнення; г) щодо зберігання печаток, штампів, бланків нотаріальних документів та архіву нотаріуса; г) щодо кількості кімнат у приміщенні, де перебуває робоче місце (контора) приватного нотаріуса, пристосованості приміщення для роботи з технічним персоналом» [161, с. 225]. Здійснення також перевірки є досить важливим та необхідним, оскільки вимоги до робочого місця нотаріуса є досить суттєвими та необхідними, а належний рівень організації робочого місця нотаріуса має безпосередній вплив на процес здійснення нотаріальної діяльності, дотримання цілісності та ефективності здійснення нотаріальної діяльності, організації здійснення нотаріального процесу в цілому. Варто окремо наголосити й на тому, що організація робочого місця ПН здійснюється ним самостійно, як і організація збереження ним документів нотаріального процесу, а це потребує особливих дій та посиленого контролю у вказаній сфері. Окремо наголосимо й на тому, що ст. 18 Закону України «Про нотаріат» передбачено, що Мін'юст перевіряє лише «організацію роботи» державних нотаріусів, проте фактично відповідно

до Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства (наказ Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5) перевіряється також «дотримання порядку вчинення дій та діловодства» [160].

Наступним критерієм охорони праці нотаріусів варто назвати здійснення заходів з охорони праці та збереження нотаріальної таємниці. Вказаний аспект, на нашу думку, доцільно розглядати власне у сфері охорони праці нотаріуса, оскільки це інформаційні правовідносини, захист від несанкціонованого розповсюдження яких є прямим обов'язком суб'єкта у зв'язку з виконанням ним професійних функцій, а отже, вони та суб'єкти, які ними користуються, перебувають під відповідною правовою охороною. Правова ж охорона нотаріальної таємниці забезпечується не тільки шляхом встановлення відповідного правового забезпечення, а й шляхом створення відповідних умов, якими забезпечується можливість дотримання та збереження нотаріальної таємниці. Це й досягається певними заходами з охорони праці нотаріуса.

Наголосимо на тому, що особа, якій уперше надається право займатися нотаріальною діяльністю, в урочистій обстановці складає присягу, у якій, зокрема, зобов'язується зберігати професійну таємницю. На сьогодні збереження нотаріальної таємниці охороняється законом. Розголошення нотаріальної таємниці може розцінюватись як грубе порушення Закону України № 3425-ХІІ та призвести до анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

Слід наголосити на тому, що охорона праці у сфері збереження нотаріальної таємниці не зводиться виключно до створення належних умов щодо організації робочого місця нотаріуса з метою збереження нотаріальної таємниці та недопущення її розголошення, забезпечення нерозголошення

нотаріальної таємниці як самим нотаріусом за будь-яких обставин, так і особами, які перебувають з нотаріусом як у службових (для державного нотаріуса), так і трудових (для приватного нотаріуса) правовідносинах. Нотаріус зобов'язаний забезпечити такі умови зберігання документів, які знаходяться в його розпорядженні і містять відомості, що становлять нотаріальну таємницю, які унеможливають доступ до них сторонніх осіб без його відома.

Погодимось із думкою Н.М. Денисяка, який зазначає, що «нотаріальну таємницю необхідно розглядати з двох боків. З одного боку, це таємниця особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії (мотив звернення й сам факт звернення особи до нотаріуса, надані для дослідження документи, досягнутий після звернення до нотаріуса результат, відомості про особисте життя особи тощо). З іншого боку, це таємниця нотаріуса як фахівця (відомості про надані поради, консультації тощо). Важливими є обидві характеристики поняття таємниці вчинення нотаріальних дій, тому обидві повинні бути законодавчо закріпленими» [162, с. 64].

Варто відзначити, що до основних заходів з охорони нотаріальної таємниці варто віднести: 1) прийняття нотаріусом присяги; 2) встановлення особливого порядку доступу до нотаріальної таємниці; 3) встановлення особливого порядку здійснення обшуку, виїмки та огляду робочого місця (контори), що провадяться на підставі та в порядку, встановленому законом; 4) нотаріус як свідок не має права розкривати відомостей, що становлять нотаріальну таємницю. Допускається таке розголошення лише у випадку, коли особа, щодо якої вчинялися такі нотаріальні дії, надала дозвіл нотаріусу давати свідчення щодо такої інформації.

Крім того, нотаріус зобов'язаний забезпечити дотримання конфіденційності та нотаріальної таємниці його помічниками, консультантами державної НК, архіву, іншими працівниками. Як стверджують С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, нотаріус і його команда, по суті, – це одне ціле, тому вчені наголошують на тому, що вся команда, з якою працює

нотаріус, має зберігати професійну таємницю, а його помічник повинен усвідомлювати, що він є не лише виконавцем, а й спеціалістом високого гатунку, якому довірено працювати з надважливими речами – правом власності, майновими правами, персональною інформацією [163, с. 805]. Фактично наведене вище говорить про те, що нотаріус повністю відповідає за дії своєї команди, яка в цілому є обличчям НК і основним суб'єктом, який забезпечує чистоту високого звання нотаріуса.

Наступним критерієм охорони праці нотаріусів варто назвати здійснення охорони праці нотаріусів у період дії воєнного стану. Одним із заходів щодо охорони праці нотаріусів у перший день війни було припинення роботи практично всіх державних реєстрів, якими у своїй роботі керуються нотаріуси. Також у перші дні відкритих воєнних дій було прийнято важливу постанову Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» [49], якою встановлено особливості вчинення певних нотаріальних дій в умовах воєнного стану та протягом одного місяця з дня його припинення або скасування. Зокрема мало місце зупинення «незавершених нотаріальних дій за зверненням громадянина Російської Федерації. Такі дії зупиняються до прийняття та набрання чинності Законом України щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором» (у редакції станом на 28.02.2022). Також цією постановою було спрощено форму засвідчення справжності підписів на заявах про надання дозволу про виїзд дитини за кордон строком до трьох місяців – скасовано необхідність використання спеціальних бланків нотаріальних документів.

Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480 затверджено постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану», якою деталізовано аспекти вчинення незавершених нотаріальних дій за зверненням громадянина Російської Федерації та у разі

звернення за вчиненням нотаріальної дії громадянина Російської Федерації, у питаннях посвідчення довіреностей, у разі виникнення загрози неправомірного вилучення чи втрати спеціальних бланків нотаріальних документів, які не були витрачені, у разі виникнення загрози неправомірного вилучення чи втрати печатки приватного або державного нотаріуса, у питаннях передачі спеціальних бланків нотаріальних документів між нотаріусами тощо. Цим актом було встановлено ряд важливих заборон, деталізовано певні обов'язки нотаріусів щодо конкретних реєстраційних дій на певній території чи щодо конкретного майна [164]. Загалом відзначимо, що постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» неодноразово зазнавала змін та доповнень.

Наказом Міністерства юстиції від 01 квітня 2022 року № 1307/5 «Про затвердження Переліку адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України» було затверджено конкретний перелік адміністративно-територіальних одиниць, де запроваджувалися тимчасові обмеження, а саме припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України, в умовах воєнного стану [165] (вказаний наказ втратив свою чинність на підставі наказу Міністерства юстиції України від 27.12.2022 № 5840/5 «Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 01 квітня 2022 року № 1307/5» [166]).

Окремо наголосимо на тому, що наведені вище заходи були вчинені на рівні вищих органів державної влади, що є досить важливим у питаннях захисту нотаріуса як суб'єкта, що уповноважений на здійснення нотаріальної діяльності, оскільки це створило умови для формування єдиних нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами в перші дні війни, забезпечило однакове правозастосування щодо регулювання конкретних правовідносин та не допустило вчинення тих нотаріальних дій, які б на сьогодні визнавалися

такими, що вчинені з порушенням норм чинного законодавства. Зокрема мова йде про вчинення нотаріальних дій за зверненням громадян Російської Федерації. Проте питання власне фізичного соціального захисту нотаріусів все ж залишилось на рівні так званого «самостійного забезпечення та самостійного захисту». Враховуючи те, що воєнні дії на території нашої держави тривають ще з 2014 року, вважаємо, що питання розроблення конкретних заходів щодо особистого захисту нотаріусів у період воєнних дій, дотримання гарантій їх діяльності, збереження їх майна та збереження ввірених їм документів, бланків, печаток та штампів мало б бути вирішеним ще задовго до початку відкритої війни, тобто превентивно, а не по факту великого військового вторгнення росії до України.

Досліджуючи питання охорони праці, вважаємо за необхідне досить коротко, але окреслити й охорону нотаріуса від осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій. Така охорона має досить специфічний та притаманний виключно нотаріальній діяльності характер та особливості. Саме розуміння нотаріальної діяльності ставить за мету захист і охорону прав та інтересів громадян і організацій, захист їхніх майнових прав та гарантування подальшої реалізації інших суттєвих прав громадян. Крім того, нотаріус, вчиняючи нотаріальні дії, запобігає можливим правопорушенням, в тому числі й шляхом надання відповідних консультацій, роз'яснень тощо. Погодимось із думкою Т.В. Федоренко, яка пропонує виділення «трьох основних завдань, що їх виконує нотаріат. Перше завдання – захист і охорона власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Нотаріальні органи в основному виконують правоохоронну функцію, але нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав, як було зазначено вище, шляхом вчинення виконавчих написів. Друге завдання – зміцнення законності і правопорядку. Вчиняючи певну нотаріальну дію, нотаріус чи посадова особа підтверджує цим законність і достовірність вчинюваної нотаріальної дії та запобігає в майбутньому можливим порушенням прав та інтересів осіб, які звернулися до нотаріуса чи посадової особи. Третє завдання – запобігання

можливим правопорушенням. Так, скажімо, якщо нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулися заінтересовані особи, не відповідає законіві, нотаріус відмовить у її вчиненні, запобігши в такий спосіб правопорушенням і можливим негативним наслідкам для цих осіб» [150, с. 266]. І саме у вказаному останньому аспекті варто розглядати досліджуваний нами критерій, тобто нотаріус на законодавчому рівні наразі певним чином захищений від неправомірних дій осіб, які звертаються до нього за вчиненням нотаріальної діяльності. Так, по-перше, нотаріус має право витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій; по-друге, не приймати документи, які не відповідають вимогам, що визначені статтею Закону № 3425-ХІІ, або містять відомості, передбачені частиною третьою статті 47 Закону № 3425-ХІІ; по-третє, зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам тощо.

Одним із найбільш яскравих прикладів охорони нотаріуса від осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, є передбачена законодавча можливість нотаріуса відмовити у вчиненні нотаріальних дій за наявності для цього відповідних підстав. Відмова у вчиненні певної нотаріальної дії тісно пов'язана із реалізацією нотаріусом принципу законності. Зокрема така позиція висловлена В.В. Баранковою, яка говорить про те, що «виходячи з розуміння змісту законності як загальноправового принципу, все-таки правила принципу законності в нотаріальному процесі досліджуються, враховуючи специфіку змісту й завдань нотаріальної діяльності, у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, усі дії нотаріуса й інших посадових осіб мають підпорядковуватися відповідним законодавчим актам. По-друге, у межах нотаріального процесу дотримуватися законів мають й інші суб'єкти – учасники нотаріальної справи. На нотаріуса ж покладено обов'язок контролювати законність дій всіх інших суб'єктів нотаріального процесу. У випадку порушення ними вимог законності до них застосовується особлива правова санкція – відмова у вчиненні певної нотаріальної дії» [167, с. 28].

Учена Ірина Череватенко застосування права нотаріуса на відмову у вчиненні нотаріальної дії пов'язує із іншим принципом – принципом безпосередності. Аргументуючи таку думку, науковиця говорить про те, що «вчиняючи нотаріальну дію, нотаріус повинен безпосередньо (особисто) дослідити документи-докази (оригінали документів), встановити осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії з метою посвідчення їхнього безспірного права, та перевірити справжність їхніх підписів. Принцип безпосередності виявляється у правилах, відповідно до яких заяви та інші документи підписуються у присутності нотаріуса, котрий вчиняє певну нотаріальну дію. Неможливість виконання приписів принципу безпосередності створює перешкоди для вчинення будь-якої нотаріальної дії щодо посвідчення безспірних прав, оскільки у нотаріуса відсутня можливість встановити фактичний склад, що підтверджує наявність певного права» [168, с. 55]. Насправді можемо говорити про те, що порушення як наведених вище принципів, так й інших правових засад діяльності нотаріусів може спричинити виникнення та подальше застосування підстав для реалізації нотаріусом свого обов'язку на відмову у вчиненні нотаріальних дій.

Так, ст. 49 Закону № 3425-ХІІ передбачений перелік підстав для відмови у вчинення нотаріальних дій. Нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, відмовляє у вчиненні нотаріальної дії, якщо: «1) вчинення такої дії суперечить законодавству України; 2) не подано відомості (інформацію) та документи, необхідні для вчинення нотаріальної дії; 3) дія підлягає вчиненню іншим нотаріусом або посадовою особою, яка вчиняє нотаріальні дії; 4) є сумніви у тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, правові наслідки цієї дії або ця особа діє під впливом насильства; 5) з проханням про вчинення нотаріальної дії звернулась особа, яка в установленому порядку визнана недієздатною, або уповноважений представник не має необхідних повноважень; 6) правочин, що укладається від імені юридичної особи, суперечить цілям, зазначеним у їх статуті чи положенні, або виходить за межі

їх діяльності; 7) особа, яка звернулася з проханням про вчинення нотаріальної дії, не внесла плату за її вчинення; 8) особа, яка звернулася з проханням про вчинення нотаріальної дії, не внесла встановлені законодавством платежі, пов'язані з її вчиненням; 8¹) особа, яка звернулася з проханням про вчинення нотаріальної дії щодо відчуження належного їй майна, внесена до Єдиного реєстру боржників; 9) в інших випадках, передбачених законом» [1]. Вказаний перелік не є вичерпним, а отже, нотаріус за власним переконання здійснює оцінку тієї чи іншої ситуації, при якій останній має забезпечити відмову у вчиненні нотаріальної дії.

Підводячи підсумок, можемо зазначити, що охорона праці нотаріуса визначається відповідними нормативно-правовими актами у вказаній сфері. Охорона праці ДН забезпечується державою, оскільки державний нотаріат створюється та ліквідується Міністерством юстиції України, а отже, й повноваження щодо здійснення та оформлення такого захисту покладається саме на державу та її органи, зокрема Міністерство юстиції України. Що стосується праці приватного нотаріуса, то відзначимо, що правові основи здійснення охорони їх праці визначаються тими актами, які приймаються централізовано, тобто на рівні держави, та в цілому поширюються як на державних, так і на приватних нотаріусів, проте питаннями організації здійснення такого захисту ПН займаються у самостійному порядку.

2.4 Особливості дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів

Питання юридичної відповідальності нотаріусів у науковій літературі є проблемою, яка досить активно обговорюється, проте єдиної думки щодо розуміння як принципів, так і засад дисциплінарної відповідальності нотаріуса немає. Це обумовлено перш за все тим, що у сфері нотаріальної діяльності та роботи нотаріусів у цілому досить важко здійснити

розмежування суспільних відносин між видами юридичної відповідальності нотаріуса. Сфера нотаріальної діяльності є досить складною, нотаріальні дії також передбачають різну сферу відповідальності, а отже, й питання притягнення нотаріуса до юридичної відповідальності є досить завуальованим поняття. Підтверджуючи наведену вище тезу, згадаємо думку О.В. Білоскурської та Д.М. Федорчука, які говорять про те, що «в аспекті дослідження проблем юридичної відповідальності нотаріуса окремі питання ще не отримали свого належного ґрунтовного опрацювання. Основна увага науковців зосереджена здебільшого на теоретичних аспектах юридичної відповідальності нотаріуса в цілому або на деталізації юридичної відповідальності нотаріуса за порушення вимог законодавства у сфері фінансового моніторингу в Україні. Водночас потребують більш детального вивчення та аналізу питання, що торкаються особливостей юридичної відповідальності нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в Україні» [169, с. 265-266]. Проте дослідження юридичної відповідальності нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в Україні – це не єдина проблема, яка залишається недостатньо врегульованою та недостатньо дослідженою, хоча й має досить важливе значення, оскільки неупереджене дотримання нотаріусом нотаріальної таємниці є суттєвим показником його професійності, чесності та одним із критерії сумлінного виконання своєї професійної діяльності. Однією із нагальних проблем, зокрема дисциплінарної відповідальності нотаріуса, є нечіткість складу дисциплінарного правопорушення, а отже, й підстав для настання дисциплінарної відповідальності. І.В. Святецька також говорить про те, що «в Україні існує законодавча невизначеність інституту відповідальності нотаріуса, що свідчить про відсутність гарантій нотаріальної діяльності, є причиною порушень прав нотаріуса, а також громадян та юридичних осіб, які звернулись для вчиненням нотаріальних дій» [170, с. 57].

Переходячи до безпосереднього розгляду та дослідження дисциплінарної відповідальності нотаріуса, наголосимо на тому, що зазвичай

при здійсненні розгляду питання щодо відповідальності нотаріуса вживають такий термін, як «професійна відповідальність». Л.С. Ладіна професійну відповідальність ПН пропонує розглядати «як здатність звітувати за результати своєї професійної діяльності, одержувати на підставі такої звітності позитивні чи негативні оцінки своєї професійної діяльності та зазнавати заходів державного примусу, у тому числі у вигляді обмеження доступу до професії. Це специфічний вид юридичної відповідальності поєднує в собі елементи дисциплінарної та адміністративно-правової відповідальності, який є реакцією на порушення професійних зобов'язань приватним нотаріусом та полягає у покладені на нього обов'язку понести несприятливі наслідки, пов'язані з обмеженнями частково чи повністю здійснювати свою діяльність чи виконувати інші делеговані державою послуги» [171, с. 318]. О.А. Файєр під поняттям «професійна відповідальність» пропонує розуміти застосування до фізичної або юридичної особи, яка здійснює професійну діяльність на підставі ліцензії або дозволу уповноваженого органу на її здійснення, у випадку завдання нею шкоди третім особам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушеної майнової та/або особистої сфери третьої особи [172, с. 631].

Досліджуючи питання професійної відповідальності нотаріуса, В.А. Вдовічен та Л.І. Вдовічена пов'язують її із нормативною поведінкою нотаріуса. Так, вчені зазначають, що у законності та вірогідності правочину, який посвідчує нотаріус, не має бути жодних сумнівів, нотаріус має пересвідчитися у цьому, що складає його професійний обов'язок. Порушення ж цього обов'язку вказує на можливість притягнення нотаріуса до цивільної відповідальності через наявність в його діях складу цивільного правопорушення: протиправності (порушення обов'язку не припустити порушень закону), завдання шкоди особі, щодо якої вчинено правочин із порушенням закону, причинного зв'язку та вини (навіть у вигляді

необережності) нотаріуса. Вчені наголошують на тому, що проблема професійного обов'язку нотаріуса є однією із ключових у загальній структурі деонтологічних засад його діяльності. Її важливість зумовлена тим, що в діяльності нотаріуса майже немає контролюючої інстанції, крім його власної свідомості [173, с. 74-75]. Отже, фактично професійну відповідальність нотаріуса розглядають в площині моральності його поведінки та розуміння того, що варто діяти виключно у рамках закону та в чіткій правовій регламентації із правовими нормами, моральними засадами, професійністю, людяністю, свідомістю тощо.

Перш ніж здійснити детальний розгляд особливостей дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріуса, пропонуємо визначитися із термінологічним розумінням поняття «юридична відповідальність нотаріуса». Юридична відповідальність нотаріуса, як стверджує С.С. Мирза, є «ключовим елементом у регулюванні відносин за участі нотаріусів і має три основні характеристики: це форма державного примусу, яка може бути застосована до нотаріуса; її застосування ґрунтується виключно на вчиненні правопорушення в ході нотаріальної діяльності; зазначена відповідальність передбачає застосування конкретних негативних заходів до осіб або нотаріусів, які порушили правила при виконанні своїх професійних обов'язків» [174, с. 331]. Юридична відповідальність нотаріуса характеризується такими ознаками: «виражається як вид державного примусу, що застосовується до нотаріуса; її підставою є правопорушення, вчинене під час здійснення професійної діяльності; функціонує шляхом застосування певних негативних заходів до нотаріуса, який вчинив правопорушення під час виконання своїх обов'язків» [174, с. 332]. Отже, юридична відповідальність нотаріуса як суб'єкта публічно-правових правовідносин пов'язана із його професійною діяльністю та виконанням професійних обов'язків і настає в результаті недотримання нотаріальних правил, які визначені для роботи нотаріусом, а також за вчинення будь-яких дій, що суперечать гідності його звання чи правилам цього Кодексу.

Що стосується розуміння поняття «дисциплінарна відповідальність нотаріуса», то відзначимо, що вказана категорія є напевно чи не найскладнішою. Це пов'язано насамперед із тією діяльністю, яку уповноважений виконувати нотаріус у суспільстві. Єдності у розумінні дисциплінарної відповідальності на науковому рівні не досягнуто. На законодавчому та підзаконному рівні дисциплінарна відповідальність нотаріуса закріплена не в повному обсязі, на практичному – відсутня належна усталена практика притягнення нотаріусів до дисциплінарної відповідальності. У сукупності всі ці недоліки правового регулювання та практичної діяльності щодо застосування дисциплінарної відповідальності та накладення дисциплінарних стягнень спричиняють ряд проблем, вирішення яких є необхідним для формування нормального сприйняття нотаріуса як суб'єкта публічно-правових відносин.

Науковець В.В. Середа відзначав, що до найбільш характерних ознак дисциплінарної відповідальності слід віднести: підставу настання – вчинення дисциплінарного проступку; вид покарання – накладення дисциплінарного стягнення уповноваженим на те органом (посадовою особою) в порядку підлеглості, а межі «дисциплінарної влади» цього органу (посадової особи) чітко встановлено правовими нормами; можливість оскарження дисциплінарного стягнення до вищестоящого органу та до суду; норму, згідно з якою за один дисциплінарний проступок може бути накладено лише одне дисциплінарне стягнення [175, с. 19].

Отже, основними особливостями дисциплінарної відповідальності нотаріуса варто назвати наступні:

1) дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку. Досить широке розуміння поняття «дисциплінарний проступок» надають Л.С. Ладна та М.Ю. Веселов, які під поняттям дисциплінарний проступок ПН розуміють невиконання або порушення нотаріусом обов'язків, установлених законодавством, або перевищення своїх повноважень, а саме: учинення нотаріальних дій, які не відповідають законодавству; заняття

підприємницькою й іншою діяльністю, крім наукової, творчої та викладацької; надання посередницьких послуг під час нотаріального оформлення договорів; порушення таємниці вчинення нотаріальних дій як особисто нотаріусом, так і особами, які працюють у НК; учинення нотаріальної дії на своє ім'я і від свого імені, на ім'я або від імені своїх чоловіків, їхніх і своїх родичів (батьки, діти, онуки); порушення загальноприйнятих норм етики, грубе ставлення до клієнтів; учинення нотаріальних дій поза межами нотаріального округу; ненадання або несвоєчасне надання необхідної інформації або даних за запитом податкових, судових та слідчих органів тощо [176, с. 149]. Наведена вище думка вчених не тільки характеризує поняття дисциплінарного проступку, а й називає конкретні види порушень, які можуть розглядатися як дисциплінарний проступок;

2) нотаріус може нести дисциплінарну відповідальність у сфері державної реєстрації як державний реєстратор. Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» державними реєстраторами є державні службовці районних державних адміністрацій, посадові особи органів місцевого самоврядування, працівники акредитованих суб'єктів, нотаріуси, приватні та держані виконавці, на яких покладено обов'язок щодо державної реєстрації [159]. Дисциплінарну відповідальність нотаріуса за порушення законодавства у сфері державної реєстрації А.І. Шинкарчук розглядає як «можливість настання для останнього заходів негативного характеру у разі вчинення ним дисциплінарного проступку. Водночас дисциплінарним проступком нотаріуса слід вважати невиконання та/або неналежне виконання ним своїх обов'язків у сфері державної реєстрації, а також перевищення повноважень, яким його наділено відповідно до норм чинного законодавства України» [177, с. 52];

3) нотаріус несе дисциплінарну відповідальність не тільки перед особою, яка звернулась до нього за вчиненням нотаріальних дій чи

здійсненню державної реєстрації, а й перед суспільством в цілому. Таку думку, зокрема, у своїх наукових працях висловлює І.В. Святецька, яка говорить про те, що «за своєю суттю відповідальність нотаріуса виступає формою впливу держави на допущені порушення правових норм, посягання на соціальні інтереси суспільства, права особи. Нотаріус відповідає за правомірність своїх дій не тільки перед особами, які звернулися за нотаріальною допомогою, але й перед суспільством у цілому» [170, с. 56]. Ми погоджуємося із наведеним вище, оскільки нами неодноразово говорилося про те, що доступ до професії нотаріуса передбачає високі моральні якості особи, особливий рівень справедливості, людяності. Нотаріус – це один із найбільш яскравих прикладів службовця, який, не маючи відповідних управлінських функцій та повноважень, здійснює захист особи, забезпечує дотримання її прав, свобод та законних інтересів. Нотаріус – це взірець справедливості та законності, яка відображається у його діяльності стосовно конкретної людини. Водночас формування цілісного уявлення про нотаріуса як суб'єкта захисту особи здійснюється на основі сукупності його дій та повноважень у поєднанні із взаємовідносинами та ставленням до осіб, які звертаються до нотаріуса;

4) тісний зв'язок дисциплінарної відповідальності нотаріусів із адміністративно-правовими відносинами у суспільстві. Загалом можемо констатувати, що в певних випадках досить складно визначити, до якого виду відповідальності варто притягнути нотаріуса за порушення ним своїх посадових обов'язків та професійної діяльності. Зокрема така думка висловлена Л.С. Ладіною та М.Ю. Веселовим, які наголошують на тому, що «дисциплінарна відповідальність приватних нотаріусів за своїми ключовими ознаками має характер адміністративної й органічно вплітається в адміністративно-правові відносини, які виникають між контролюючим органом публічного адміністрування та приватними нотаріусами. Підтвердженням цьому є той факт, що оскарження таких дисциплінарних санкцій проводиться в межах адміністративного, а не цивільно-

процесуального судочинства. Проте формальна належність цих заходів до різних видів відповідальності не усуває можливості одночасного чи послідовного їх ужиття за ті самі проступки» [176, с. 149];

5) дисциплінарна відповідальність нотаріуса обумовлена існуванням його трудово-правового зв'язку із певною державною нотаріальною конторою, а отже, на нього поширюються положення норм загального трудового законодавства у сфері притягнення до дисциплінарної відповідальності, зокрема й щодо підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності, які визначені трудовими правовідносинами. Особливий зв'язок дисциплінарної відповідальності та трудового законодавства має місце щодо державного нотаріуса. В цілому можемо говорити про найманий характер праці державного нотаріуса, а отже, останній як найманий працівник має нести відповідальність за трудовим законодавством. У вказаному аспекті наголосимо на тому, що ДН перебуває у трудово-правовому зв'язку із відповідною державною нотаріальною конторою, тому він має дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку та трудового законодавства. С.В. Хімченко зазначає, що «державний нотаріус, як наймана особа, несе відповідальність за трудовим законодавством, а цивільна відповідальність за його дії виникає у державного органу – відповідного управління юстиції, в штаті якого він перебуває» [178, с. 83-84].

Таким чином, при окресленні дисциплінарної відповідальності державного та ПН мають місце розбіжності саме у розуміння об'єкта дисциплінарної відповідальності. Так, об'єктом дисциплінарної відповідальності ДН є відповідні трудові правовідносини та трудовий розпорядок, в той час як об'єктом дисциплінарного правопорушення варто все ж назвати професійну діяльність приватного нотаріуса, його професійну етику. Склад дисциплінарного правопорушення ДН включає: а) суб'єкта – нотаріуса, який працює у ДНК; б) суб'єктивну сторону – вину нотаріуса у форму умислу чи необережності; в) об'єкта – трудові правовідносини та трудовий розпорядок; г) об'єктивну сторону – дію чи бездіяльність нотаріуса.

До складу дисциплінарного правопорушення ПН входять: а) суб'єкт – нотаріус, який займається приватною нотаріальною діяльністю; б) суб'єктивна сторона – вина у формі умислу чи необережності; в) об'єкт – професійна діяльність приватного нотаріуса, його професійна етика; г) об'єктивна сторона – дія чи бездіяльність приватного нотаріуса;

б) особливості дисциплінарної відповідальності приватного нотаріуса.

Так, дисциплінарна відповідальність ПН характеризується тим, що в більшості випадків здійснити його притягнення до вказаного виду відповідальності просто неможливо, оскільки фактично відсутній трудовий зв'язок нотаріуса із роботодавцем. ПН не укладає трудового договору про прийом на роботу, внаслідок чого не стає найманим працівником, який підпорядковується роботодавцю у питаннях трудової діяльності та трудової дисципліни. Досліджуючи питання дисциплінарної відповідальності ПН, Л.С. Ладіна зазначає, що «відповідальність ПН за правопорушення, пов'язані з його професійною діяльністю, має специфічний характер, оскільки він не є суб'єктом трудових правовідносин, але відповідно до діючого законодавства у випадку вчинення ним протиправних діянь до нього можуть бути застосовані такі заходи юридичної відповідальності» [179, с. 669].

Враховуючи наведене вище, зауважимо, що значна кількість науковців та вчених покладають наявність трудового зв'язку в основу розрізнення питання дисциплінарної відповідальності державного та приватного нотаріусів. Зокрема таку думку висловлює С.С. Мирза, стверджуючи, що «відповідно до вітчизняного законодавства, яке регулює нотаріальну діяльність, державний та приватний нотаріуси мають відмінну дисциплінарну відповідальність. Для приватного нотаріуса, який виконує професійну діяльність, відповідальність за правопорушення має особливий характер, оскільки він не знаходиться у трудових правовідносинах. Відповідно до законодавства у випадку порушень, пов'язаних з його професійною діяльністю, до ПН будуть застосовані заходи юридичної

відповідальності, як прояв специфічної дисциплінарної відповідальності» [174, с. 333]. Отже, дисциплінарна відповідальність державного та ПН є дещо різною, проте, на наш погляд, все ж не можна говорити, що дисциплінарної відповідальності ПН не існує взагалі. Ми переконані, що це неправильно та недоцільно. Таким чином, складається досить непроста у своєму розумінні ситуація: ДН за певні дії може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності, а приватний за такі ж дії – фактично ні. Одночасно виникає ще досить вагоме питання: чи буде ПН притягнений до адміністративної відповідальності за такі діяння чи ні? Вважаємо, що у вказаному аспекті до ПН варто розглянути можливість та здійснити використання інституту дисциплінарної відповідальності у відносинах, які прямо не пов'язані з трудовими, тобто не охоплюється нормами трудового права;

7) відсутність спеціального закону чи нормативно-правового акта, який би закріплював положення і порушення, які визнаються дисциплінарними проступками та за які може настати дисциплінарна відповідальність. Вище ми вже говоримо про те, що це значно ускладнює розуміння дисциплінарної відповідальності нотаріуса у контексті порушень, за які варто застосовувати вказаний вид відповідальності. На сьогодні діяння, які підпадають під категорію дисциплінарного проступку нотаріуса, містяться в Законі України № 3425-ХІІ та в інших актах, які визначають та регулюють діяльність нотаріусів. Прикладами таких порушень є наступні: вчинення нотаріальних дій, що суперечать вимогам законодавства; зайняття підприємницькою та іншою діяльністю, крім нотаріальної, наукової та викладацької; надання посередницьких послуг під час здійснення нотаріальних дій; порушення нотаріусом таємниці вчинення нотаріальної дії; вчинення нотаріусом нотаріальної дії на своє ім'я та від свого імені, на ім'я або від імені свого чоловіка чи дружини, їх та своїх родичів (батьків, дітей, онуків); незаконна відмова у вчиненні нотаріальної дії; засвідчення справжності підписів та вчинення інших нотаріальних дій без відповідних фізичних осіб або представників юридичних осіб тощо.

Погодимось із думкою О.І. Неліна, який вважає, що «на законодавчому рівні потрібно врегулювати питання юридичної відповідальності нотаріуса в Україні за існуючі правопорушення, тому що від якості його роботи залежить ефективність охорони й захисту майнових прав та законних інтересів громадян і організацій» [180, с. 234]. Не є винятком у вказаному аспекті саме законодавче закріплення питання дисциплінарної відповідальності, оскільки ніякий інший державний орган не має права перебирати на себе функції законодавця і встановлювати та визначати ті суспільні відносини, які можуть підпадати під категорію дисциплінарних правопорушень. На сьогодні всі порушення Правил нотаріальної етики широко розкрити. Вважаємо, що всі вони повинні кваліфікуватися як дисциплінарні проступки;

8) особливі види дисциплінарних стягнень, які накладаються на нотаріуса. До них належать наступні:

а) анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю у випадку:

– «неодноразового порушення нотаріусом законодавства або грубого порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, фізичним та юридичним особам, при вчиненні нотаріальних дій та/або інших дій, покладених на нотаріуса відповідно до закону, за умови що такі порушення встановлені рішенням суду;

– порушення нотаріусом вимог, передбачених частиною 4 статті 3, а саме щодо заборони нотаріусу займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, реєстрації підписувачів згідно із законодавством у сфері електронних довірчих послуг, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів;

– порушення нотаріусом вимог частини 1 статті 8 та статті 9 цього Закону, а саме щодо заборони на вчинення нотаріальних дій на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників даної НК, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватним нотаріусом, або працівників даного виконавчого комітету;

– набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії;

б) анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю за знищення чи втрату нотаріусом або з його вини архіву нотаріуса або окремих документів;

в) анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю у випадку неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики, затверджених Міністерством юстиції України;

г) анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю за рішенням Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату, прийнятим на підставі подання Нотаріальної палати України, у разі неодноразового порушення нотаріусом правил професійної етики;

г) зупинення або припинення нотаріальної діяльності приватного нотаріуса;

д) відповідні заходи реагування уповноважених органів після проведення перевірок діяльності нотаріуса на предмет дотримання правил ведення нотаріального діловодства, у вигляді рекомендації стосовно усунення виявлених недоліків та порушень» [1].

Підсумовуючи, відзначимо, що «на сьогодні застосування до нотаріусів дисциплінарної відповідальності здійснюється на тих же підставах, що й до інших суб'єктів у сфері державної реєстрації та в цілому забезпечується правовим регулюванням норм власне загального трудового законодавства, проте відмінними є саме види стягнень, які застосовуються як заходи

покарання за дисциплінарні проступки. Ще раз наголосимо на тому, що наразі в Україні не існує єдиного документа, який визначає порядок притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності, що певним чином ускладнює роботу відповідних органів влади у питанні своєчасного реагування на дисциплінарні порушення нотаріусів та вчасного застосування до них заходів дисциплінарної відповідальності» [181].

Поряд із дисциплінарною відповідальністю часто здійснюється розгляд й матеріальної відповідальності, яка є одним із найменш досліджуваних видів відповідальності нотаріусів. Під поняттям «матеріальна відповідальність» у науковій літературі розуміють «один із видів юридичної відповідальності, який являє собою обов'язок однієї сторони трудового договору (власника (уповноваженого ним органу) або працівника) відшкодувати іншій стороні шкоду, заподіяну внаслідок винного, протиправного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків у встановленому законом розмірі й порядку» [182, с. 2-3]. Окреслюючи питання матеріальної відповідальності, зазначимо, що варто звернути увагу й на термін «майнова відповідальність». Ці види відповідальності є різними, а тому їх не варто ототожнювати та співвідносити. Чітке розмежування між вказаними видами відповідальності наводить О.Ю. Синявська, яка говорить про те, що «суб'єкт майнової відповідальності у цивільному праві – будь-яка фізична або юридична особа, що заподіяла шкоду, якщо вона має цивільну правосуб'єктність, або особа, яка відповідальна за заподіяну шкоду. Щодо матеріальної відповідальності за трудовим правом, то суб'єктами можуть бути лише працівники, що перебувають у трудових правовідносинах із підприємством, установою, організацією, яким заподіяна шкода» [183, с. 96].

Матеріальна відповідальність працівника за трудовим правом, як стверджує Л.О. Гайдаренко, ставить перед собою такі цілі: «1) захист майна роботодавця від пошкодження, втрати, розкрадання й забезпечення відшкодування завданої шкоди працівником; 2) забезпечення гарантії працівникові під час покладення на нього матеріальної відповідальності,

охорона його заробітної плати від надмірних, незаконних і безпідставних стягнень. Ця мета інституту матеріальної відповідальності є гарантійною; 3) виховання у працівника уважного, бережливого, старанного, дбайливого ставлення до майна роботодавця, яке передається йому для здійснення його трудової функції, та запобігання заподіяння шкоди майну роботодавця» [184, с. 37].

Питання матеріальної відповідальності регульовано ст. 130 КЗпП, яка характеризує юридичний склад, тобто перелічує юридичні факти (умови), наявність яких дає власнику право притягнути працівника до матеріальної відповідальності [185]. Таких юридичних фактів чотири: а) порушення працівником трудових обов'язків; б) наявність прямої дійсної шкоди; в) причинний зв'язок між порушенням і шкодою; г) вина працівника. Відсутність хоча б одного з цих фактів виключає можливість притягнення працівника до матеріальної відповідальності. Досліджуючи питання відшкодування матеріальної відповідальності нотаріуса, В.В. Баранкова говорить про те, що «відповідно до положень законодавства необхідною підставою для притягнення нотаріуса до відповідальності у таких справах є незаконні чи недбалі дії (бездіяльність) нотаріуса, наявність самої шкоди (майнової чи моральної), причинний зв'язок між неправомірною поведінкою нотаріуса та заподіяною шкодою, а також вина нотаріуса» [186, с. 22]. Що стосується нотаріуса, особливо того, який здійснює приватну нотаріальну діяльність, то відзначимо, що окремі з наведених вище факторів є досить специфічними для роботи нотаріусів, а питання їх детального визначення часто є доволі проблематичним. Зокрема має місце питання визначення шкоди, яка завдана нотаріусам у процесі його професійної діяльності, а саме доказування реальної вини нотаріуса та встановлення її причинного зв'язку із завданими особі збитками.

Загалом під поняттям «матеріальна відповідальність нотаріуса» ми пропонуємо розуміти юридичний обов'язок нотаріуса здійснити відшкодування шкоди у визначеному законом порядку, яка була завдана

особі, що звернулась за вчиненням нотаріальних дій, протиправними, незаконними діями нотаріуса у процесі вчинення нотаріальних дій. Основними особливостями матеріальної відповідальності нотаріуса варто назвати наступні:

1) однією з гарантій забезпечення законності нотаріальної діяльності та дотримання прав заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії – є відшкодування матеріальної шкоди, що завдана незаконними діями або недбалістю нотаріуса. Відзначимо, що нормами Конституції України, а саме ст. 56 закріплено положення про те, що «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» [42]. Норми Конституції України прямо не вказують на необхідність здійснення відшкодування саме нотаріусом матеріальної шкоди особі, яка ним завдана у процесі здійснення нотаріальних дій, проте норми наведеної вище статті опосередкованого вказують на те, що за наявності вини нотаріуса така шкода має бути відшкодована особі в повному обсязі. Отже, незважаючи на відсутність прямої вказівки у Конституції України про необхідність відшкодування шкоди нотаріусом, така шкода за наявності його вини має бути відшкодована.

Нормами профільного Закону № 3425-ХІІ здійснено певну деталізацію відповідальності нотаріуса. Так, ст. 21 закріплено положення про те, що шкода, заподіяна особі внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, відшкодовується в порядку, передбаченому законодавством України, а ст. 28 цього ж закону встановлено, що для забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок вчиненої нотаріальної дії та/або іншої дії, покладеної на нотаріуса відповідно до закону, ПН зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування відповідальності [1]. Отже, з наведеного вище можемо зробити

висновок про те, що як на державного, так і на ПН на рівні законодавства покладається обов'язок щодо відшкодування завданої шкоди, в тому числі й матеріальної, за наявності вини нотаріуса при здійсненні ним нотаріальної діяльності. Звісно, що це є нормальною практикою взаємовідносин між нотаріусом та особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, і нотаріус має розуміти власний рівень відповідальності та можливості застосування до нього покарання за порушення норм матеріального та процесуального права при вчиненні ним нотаріальних дій, а отже, розуміти рівень покладеної на нього відповідальності;

2) підставою для настання матеріальної відповідальності є порушення нотаріусами норм законодавства та порядку вчинення нотаріальних дій, тобто встановлення незаконності дій нотаріуса або визнання його бездіяльності, що в подальшому спричинило наявність шкоди, яка заподіяна діями нотаріуса при виконанні ним своїх обов'язків. Юридична відповідальність має державно-примусовий характер і є реакцією з боку органів державної влади на вчинене правопорушення. Це проявляється передусім у тому, що відповідальність застосовується в разі правопорушення незалежно від волі та бажання правопорушника і має щодо нього зовнішній характер [187, с. 222]. Наголосимо на тому, що незаконність дій нотаріуса або визнання його бездіяльності встановлюється виключно у судовому порядку. Процедура визнання незаконності дій нотаріуса або визнання його бездіяльності є надскладною, якій передують встановлення конкретних правовідносини. Зокрема про такі правовідносини у своїх наукових працях говорить В.В. Баранкова, яка вказує на те, що «рішення про задоволення позову у справах щодо відшкодування шкоди може бути постановлене лише за умови попереднього (в тому самому чи іншому судовому процесі) розгляду судом питання про недійсність нотаріального акта через незаконність дій нотаріуса, незаконність вчиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні. При цьому факти, встановлені у попередньому судовому процесі за участі нотаріуса, будуть мати преюдиціальне значення і

знов доводиться у процесі щодо відшкодування шкоди не повинні на підставі правил ст. 82 ЦПК» [186, с. 23]. Тобто з наведеного вище можемо констатувати те, що має бути в судовому порядку визнаний незаконним сам акт нотаріуса, який ним вчинений, а вже потім вирішуватись питання про відшкодування реальної матеріальної шкоди, завданої нотаріусом. Тому погодимося із думкою А.С. Волкова, який говорить про те, що «звичайна констатація факту протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень не може вважатися способом захисту права особи, адже з констатацією такого факту не пов'язуються жодні правові наслідки оспорюваного рішення» [188]. Матеріальна відповідальність нотаріусів не виникає також у разі, коли шкода заподіяна їх правомірними діями;

3) наявність шкоди, завданої нотаріусом незаконними діями чи його бездіяльністю, тобто ідеться про шкоду від дій нотаріуса, пов'язану з наданням ним нотаріальних послуг неналежної якості, а саме не відповідно до вимог нормативно-правових актів, або неотриманням послуг взагалі. Як ми вже говорили вище, питання визначення шкоди можливе виключно після встановлення незаконності нотаріальних дій нотаріусом. Норми про відшкодування шкоди вже давно закріплені в цивільному законодавстві України, але сам Цивільний кодекс України не містить загального термінологічного поняття «шкода». У юридичній літературі під поняттям «шкода» розуміють і майнову шкоду, і втрати, і образу честі, хоча частіше, за твердженням учених, мова йде про наявний майновий збиток, а іноді – грошовий штраф [189]. Отже, під поняттям «шкода» варто розуміти будь-які блага, майнові або немайнові, що охороняється правом та на які здійснюється посягання зі сторони певної особи.

Відшкодування матеріальної шкоди здійснюється за рішенням суду у визначеному законом порядку. Враховуючи те, що нотаріальна діяльність не є підприємницькою діяльністю та не спрямована на отримання певного прибутку, спори, які стосуються матеріальної шкоди, мають бути вирішені у рамках цивільного, а не господарського законодавства, а отже, розглядатися

за правилами цивільного судочинства. Проте на практиці категорія даних справ може розглядатися й адміністративними судами, що в цілому говорить про відсутність єдиної судової практики у вказаному питанні. Така думка висловлена О.П. Колядою, який робить акцент на тому, що нотаріус є суб'єктом публічних правовідносин, а отже, й оскаржувати рішення (постанови), дії чи бездіяльність нотаріуса можливо в порядку адміністративного судочинства [190, с. 94]. Враховуючи й те, що питання відшкодування шкоди, завданої нотаріусом, вирішується в судовому порядку, вважаємо, що питання визначення розміру заподіяної шкоди також має вирішуватися в судовому порядку. Проте трапляється й випадки, коли визначення розміру заподіяної шкоди настає за визнаної приватним нотаріусом та погодженої страховиком (фінансовою установою, яка отримала ліцензію на проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса) письмової вимоги (претензії) третьої особи.

Окремо наголосимо на тому, що шкода, завдана нотаріусом клієнту та/або третій особі, як майнова, так і моральна має доводитися окремо. Так, до нотаріуса може бути застосована ст. 1167 Цивільного кодексу України, яка визначає, що «моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених ч. 2 цієї статті. Під моральною шкодою слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб» [191]. Досліджуючи питання відшкодування матеріальних збитків з боку нотаріуса, зазначимо, що недостатньо вивченими залишаються питання відшкодування збитків, завданих особі, яка зверталась за вчиненням нотаріальних дій, у формі саме упущеної вигоди;

4) відшкодування нотаріусом завданої шкоди не перешкоджає застосуванню стосовно нього інших видів юридичної відповідальності. З цього приводу доцільно навести думку В.М. Ігнатенко, суть якої зводиться до того, що відшкодування шкоди не повинне розглядатися, як звичайна відповідальність, оскільки відшкодування – це не санкція за правопорушення, а спосіб виконання зобов'язання, реалізації обов'язку боржника [192, с. 69]. Тобто відшкодування нотаріусом завданої матеріальної шкоди не є підставою для звільнення його від інших видів юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної. Матеріальна відповідальність, на нашу думку, спрямована на реалізацію принципу повної компенсації шкоди особі, якій завдана матеріальна шкода незаконними та неправомірними діями чи бездіяльністю нотаріуса;

5) настання матеріальної відповідальності нотаріуса може бути обумовлено наявністю певного часового інтервалу між заподіянням шкоди та настанням матеріальних наслідків. Тобто матеріальні збитки від професійної діяльності нотаріуса можуть наступити не одразу, а протягом певного часу після вчинення нотаріальної дії;

б) встановлення різного порядку відшкодування матеріальної шкоди для приватного та державного нотаріуса. Так, законодавством встановлена двояка матеріальна відповідальність нотаріусів залежно від того, який правовий статус нотаріуса – державний чи такий, що займається приватної практикою. Але саме питання дотримання закону нотаріусами також розв'язується судом і в межах розгляду судових справ за позовами про визнання недійсними нотаріально посвідчених правочинів, нотаріальних свідоцтв, а також визнання такими, що не підлягають виконанню, виконавчих написів нотаріусів [193, с. 14]. У Законі № 3425-ХІІ досить невизначено прописано про відповідальність державного нотаріуса, тільки вказано на те, що така відповідальність встановлюється законом. Фактично всю ношу матеріальної відповідальності за неналежне виконання нотаріальних дій державним нотаріусом бере на себе відповідна НК, де

працює нотаріус, а у випадку здійснення нотаріальної діяльності одноособово – безпосередньо держава. Досить влучно про відповідальність держави у зносинах з фактично порушником висловився Д.Ф. Плачков, який вказував на недоговірний характер таких правовідносин. Вчений говорив про те, що «зміст зобов'язань, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, полягає у відшкодуванні шкоди, завданої потерпілому, за рахунок того, хто заподіяв шкоду. Але в рамках відшкодування державою шкоди, завданої злочином, заподіяну шкоду відшкодовує держава, яка, звичайно, не є правопорушником. Її «провина» у тому, що державні органи не виконали належним чином свій обов'язок – не встановили правопорушника, а випадку, якщо правопорушник виявився неспроможним відшкодувати шкоду внаслідок свого майнового становища чи інших обставин, то і такої «провини» у держави немає» [194, с. 7].

Нотаріус, який займається приватною практикою, несе повну майнову відповідальність за шкоду, заподіяну з його вини майну громадянина чи юридичної особи внаслідок вчинення нотаріальної дії з порушенням закону, якщо інше не встановлено законом, а також несе повну майнову відповідальність за реальну шкоду, заподіяну неправомірною відмовою у вчиненні нотаріальної дії, а також розголошенням відомостей про скоєні нотаріальні дії. Відшкодування шкоди приватним нотаріусом здійснюється за рахунок страхового відшкодування за договором страхування цивільної відповідальності нотаріуса. На сьогодні на законодавчому рівні визначено вимогу, відповідно до якої ПН зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування цивільно-правової відповідальності.

Правова регламентація укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності ПН здійснюється відповідно до Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року № 624, в якому вказано, що «предметом

договору обов'язкового страхування є майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з обов'язком страхувальника відшкодувати шкоду, заподіяну третім особам внаслідок вчинення нотаріальних та/або інших дій або недбалості страхувальника» [195]. У вказаному Порядку відзначено, що «під страховим випадком є заподіяння третім особам майнової шкоди внаслідок вчинення незаконних дій або недбалості страхувальника під час вчинення ним нотаріальних та/або інших дій, що мало місце в період дії договору обов'язкового страхування». Факт настання страхового випадку встановлюється на підставі судового рішення, що набрало законної сили, або визнаної страхувальником та погодженої страховиком письмової вимоги (претензії) третьої особи. Цим порядком також детально регламентовано розміри страхових сум і страхових тарифів, порядок укладення договорів обов'язкового страхування, а також встановлено чіткий алгоритм дій ПН у питаннях взаємовідносин щодо здійснення страхового відшкодування, а саме подання страхувальнику (фінансовій установі, яка отримали ліцензію на проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса) відповідних документів для здійснення страхового відшкодування, строків подання таких документів. Визначено підстави для відмови страховика у страховому відшкодуванні та визначено випадки, які не підлягають відшкодуванню за договором обов'язкового страхування;

7) закріплення на законодавчому рівні умов, за яких відповідальність нотаріуса (в тому числі й матеріальна відповідальність) не настає. Такими умовами законодавець у статті 27 називає наступні: «а) особа, яка звернулась до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, подала неправдиву інформацію щодо будь-якого питання, пов'язаного із вчиненням нотаріальної дії; б) особа, яка звернулась до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, подала недійсні та/або підроблені документи; в) особа, яка звернулась до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії, не заявила про відсутність чи наявність осіб, прав чи інтересів яких може стосуватися нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулась особа» [1]. Встановлення таких умов є досить важливим, оскільки

нотаріус не має відповідати за незаконні дії особи, яка звертається за вчиненням нотаріальних дій, не має відповідати за надання недостовірних, помилкових чи сфальсифікованих даних іншою особою.

Дублювання випадків, за якими не проводиться страхування за договором обов'язкового страхування, здійснено й у постанові Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 № 624 «Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса». Закріплено, що «за договором обов'язкового страхування не відшкодовується, якщо: а) шкода, визначена письмовою вимогою (претензією) третьої особи, що визнана страхувальником, але не погоджена страховиком; б) шкода, заподіяна внаслідок подій, що відбулися до початку або протягом дії договору з причин, що виникли до набрання ним чинності; в) шкода, заподіяна внаслідок військових дій, маневрів або здійснення інших військових заходів, громадянської війни, терористичного акту; г) моральна шкода, інші непрямі збитки» [195]. Порядок містить і підстави для невідшкодування збитків, які пов'язані з військовими діями та військовими заходами. Цим Порядком чітко закріплено й положення про невідшкодування моральної шкоди, завданої приватним нотаріусом;

8) ПН несе повну майнову відповідальність за ту шкоду, яку завдали його працівники. Це, на нашу думку, впливає із сутності трудових правовідносин, які встановлюються між приватним нотаріусом та особами, які працюють у нього за попередньо укладеним трудовим договором;

9) право регресу з боку Міністерства юстиції України до винного нотаріуса. У Законі України № 3425-ХІІ також йдеться про відповідальність нотаріусів, яка настає за збитки, заподіяні клієнтам, незаконні дії або недбалість. Державні нотаріуси відшкодовують збитки у порядку регресу, а приватні нотаріуси відповідно до ст. 27 Закону № 3425-ХІІ відшкодовують збитки в повному обсязі [1]. Якщо матеріальну відповідальність покладено на нотаріуса як працівника НК, то, застосовуючи норми Цивільного кодексу

України, а саме статей 21 та 441, НК як юридична особа повинна відшкодувати шкоду особі, заподіяну з вини її працівника під час виконання ним своїх обов'язків, яка виникла внаслідок незаконних або недбалих дій державного нотаріуса, а потім відповідно до статті 452 Цивільного Кодексу України звернутись з регресним позовом до свого працівника [191].

Підсумовуючи, погодьмося із думкою Т.В. Федоренко, яка зазначає, що у процесі подальшого реформування законодавства Закон України № 3425-ХІІ доцільно вдосконалити стосовно відповідальності нотаріуса за шкоду, заподіяну внаслідок його недбалості або незаконних дій, механізм оплати за вчинення нотаріальних дій та надання послуг правового характеру нотаріусами, забезпечення дотримання порядку вчинення нотаріальних дій. Дані нововведення будуть спрямовані на попередження надходження обґрунтованих скарг населення на неправомірні дії нотаріусів, а також на запобігання випадкам (число їх зростає) звернення громадян чи юридичних осіб до суду з питань визнання вчинених нотаріальних дій недійсними з вини нотаріусів [196, с. 160]. Для цього, на нашу думку, варто поглиблювати наукові пошуки вирішення проблем матеріальної відповідальності нотаріуса, формувати єдину законодавчу позицію у вказаній сфері на єдиних принципах та засадах матеріальної відповідальності нотаріусів, формувати єдність у розумінні матеріальної шкоди та порядку її відшкодування. В цілому відзначимо, що «наразі є сформована певна законодавча та нормативно-правова база щодо відшкодування матеріальної шкоди нотаріусів, проте проблемним залишається практичний аспект її застосування, процедура притягнення нотаріуса до матеріальної відповідальності є не досконалою та недостатнього деталізованою. Більш детального дослідження, на нашу думку, потребує аналіз судової практики вирішення спорів, де відповідачем по справі виступає сам нотаріус у питаннях відшкодування ним матеріальної та моральної шкоди, оскільки судова практика у цьому аспекті є досить неоднозначною» [181, с. 143].

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ НОТАРІУСІВ

3.1 Напрямки удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях

Правове регулювання ЄДПН є важливим чинником упорядкування роботи нотаріусів в цілому, оскільки більшість питань, які безпосередньо чи опосередковано стосуються їх праці та ведення нотаріального процесу підлягають детальній правовій регламентації, що беззаперечно забезпечить відповідний процес врегулювання суспільних відносин у вказаній сфері та отримання найбільш ефективного і позитивного результату нотаріальної діяльності. Варто відзначити, що на сьогодні сформовано певну чітку позицію щодо правового регулювання доступу осіб до професії нотаріуса, отримання ним відповідного свідоцтва про право на вчинення нотаріальних дій, організації його робочого місця, вчинення нотаріальних дій тощо. Проте, незважаючи на досить складну та кропітку роботу органів законодавчої влади у вказаному напрямку, вкажемо, що окремі проблеми правового регулювання все ж існують, і це пов'язано із різними факторами та обставинами. Вирішення окремих проблем правового регулювання, на жаль, не можна здійснити виключно шляхом внесення змін до тих чи інших правових актів, оскільки це не вирішить проблему, а може навіть загострити її. Отже, в контексті нашого дослідження пропонуємо напрямки удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях розглядати крізь призму визначення основних проблем, які виникають при безпосередньому здійсненні правового регулювання праці нотаріусів.

На сьогодні варто вказати на відсутність динаміки у здійсненні правового регулювання єдності та диференціації праці нотаріусів. Вважаємо, що це пов'язано із тим, що ряд проблем в Україні перешли на так званий другий план у зв'язку з воєнними діями, тобто держава змушена була переключитися на вирішення інших проблем, які стосуються обороноздатності та захисту територіальної цілісності України. Відсутність динаміки у вирішенні досліджуваної проблеми пов'язана, на нашу думку, з тим, що не вносяться зміни до законодавства стосовно правового статусу нотаріуса, удосконалення наданих йому гарантій правового статусу, підвищення рівня соціального захисту нотаріусів, посилення заходів рівномірного розподілу нотаріусів у відповідних адміністративно-територіальних одиницях тощо. Наразі зміни в законодавство вносяться в основному щодо здійснення безпосередньої нотаріальної діяльності, удосконалення нотаріальних дій в умовах воєнного стану. Зрозуміло, що вони стосуються саме вчинення нотаріальної діяльності і в певній мірі спрямовані на захист нотаріуса, оскільки здійснюється та забезпечується інформування та роз'яснення порядку вчинення тих чи інших дій стосовно майна громадян, оформлення спадщини, яка залишилась на непідконтрольній Україні території чи на території, яка знаходиться поблизу бойових дій, організації зберігання нотаріальних документів, бланків тощо. Такі законодавчі зміни не тільки закріплюють певний порядок організації нотаріальної діяльності та вчинення певних дій, а й у певній мірі знімають або зменшують рівень відповідальності нотаріуса у певних правовідносинах, які стосуються його роботи.

Про недосконалість законодавства щодо регулювання праці нотаріусів говорить не один вчений. Так, наприклад, І.В Невзорова стверджує, що «ключовим є саме закріплення в текстах нормативних актів питань, що стосуються нотаріату загалом. Це статус нотаріуса, його майновий стан, відповідальність, гарантії діяльності, межі повноважень, приналежність до певної території, нотаріальна таємниця тощо» [197, с. 18]. Тобто в даному

аспекті вчена все ж робить акцент не на безпосередній нотаріальній діяльності та організації праці нотаріуса, а саме на правовідносинах, які стосуються його правового статусу, відповідальності та меж повноважень. Про важливість законодавчих змін у своїх наукових працях також говорить і Н.М. Денисяк: «На сьогодні проблемою, яка заважає роботі українських нотаріусів, є безліч законодавчих прогалин. Це ціла низка питань, які потребують подальшого законодавчого регулювання. Проблемою залишається надмірна зосередженість нотаріусів у великих містах, обласних та районних центрах, Це не задовольняє потреби громадян в отриманні нотаріальних послуг, наприклад, в сільській місцевості. Також необхідно переглянути механізм контролю за якістю і законністю вчинюваних нотаріусом дій» [198, с. 46]. Таким чином, ми погоджуємося із тим, що динаміка розвитку нотаріату обумовлена перш за все недосконалістю законодавства у цій сфері, позаяк значна кількість проблем визначення правового статусу нотаріуса та організації його роботи носить саме законодавчий характер. Це означає, що вона може бути вирішена виключно за рахунок внесенням змін до чинного законодавства, що регулює працю нотаріусів та нотаріальну діяльність.

Іншою проблемою правового регулювання праці нотаріусів та здійснення ними нотаріальної діяльності є значна кількість норм, які при правовому регулюванні одних і тих же суспільних відносин суперечать одна одній. Ця проблема носить досить загальний характер та стосується значної кількості правовідносин, зокрема й трудового законодавства та нотаріальної діяльності. Досліджуючи вказану проблему, М.М Дякович акцентує увагу на тому, що «норми права і законодавчі акти дуже часто в нотаріальній практиці, при тлумаченні та їх застосуванні суперечать один одному, викликаючи при цьому правову невизначеність у сфері як нотаріального, так і судового застосування [199, с. 23]. Прикладом наведеного можуть служити зміни, які були внесені до нотаріального процесу у зв'язку із введенням в дію на території України воєнного стану. Так, ми вже згадували, що 28.02.2022

Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову № 164 «Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану», якою було внесено зміни у прядок спадкування. У Постанові, зокрема, зазначалось, що «місцем заведення спадкової справи у будь-якого нотаріуса будь-якого регіону фактично стало не місце останнього проживання спадкодавця, або якщо місце не відоме, то місцезнаходження майна, щодо якого буде здійснено спадкування, а місце знаходження спадкоємця» [49]. Норми ж Цивільного кодексу України залишились незмінними. Вони передбачають, що спадщина встановлюється у строк шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини; заяви про прийняття спадщини повинна бути подана нотаріусу того нотаріального округу, де постійно мешкав спадкодавець, а у разі відсутності постійного місця проживання до нотаріуса того нотаріального округу, де знаходиться істотна частка спадкового майна. Зазначені обставини суттєво впливають на роботу нотаріуса, який має не просто розуміти ті зміни, які вносяться до законодавства, а й правильно їх застосовувати в тій мірі, як це передбачено законодавчими актами. Часто такі невідповідності між законом та підзаконними нормативно-правовими актами створюють додаткові невизначеності у нотаріальному законодавстві та в цілому ускладнюють роботу нотаріуса. Існуючі суперечності між правовими нормами, на жаль, можуть спричинити помилки у вчиненні нотаріальних дій, скасування нотаріальної дії та притягнення нотаріуса до відповідальності. Досліджуючи аспекти правового регулювання ЄДПН, варто зазначити, що у вказаному правовому регулюванні досить складно знайти баланс між централізованим та локальним правовим регулюванням трудових відносин.

До інших проблем правового регулювання ЄДПН варто віднести складність здійснення нормативно-правового регулювання окремих інститутів трудового права стосовно нотаріусів. Зокрема мова йде про застосування окремих положень дисциплінарної відповідальності приватних нотаріусів, оскільки для них встановлюються особливі вимоги з дисципліни праці та спеціальної дисциплінарної відповідальності. Складність виникає,

наприклад, при розумінні прогулу та систематичності порушення трудової дисципліни приватним нотаріусом, який забезпечує організацію своєї діяльності самостійно.

Досліджуючи роботу нотаріусів, наразі варто говорити й про проблеми забезпечення їх навчання та підвищення рівня кваліфікації. Загалом нотаріус – це така особа, яка має бути обізнаною не тільки у законодавстві, яке стосується виключно здійснення нотаріального процесу, а й в ряді суміжних галузей права: цивільному, сімейному, господарському, корпоративному тощо. А така обізнаність потребує постійного навчання, підвищення рівня своїх знань. Крім того, рух України до цифровізації нотаріату, впровадження е-нотаріату говорить про необхідність застосування різноманітних інноваційних технологій, які вже впроваджуються у життя нотаріусів, а також чекають їх у майбутньому. Поступове розширення функцій нотаріату, набуття нотаріальними діями більш технічного характеру, постійні розмови щодо розширення функцій та повноважень нотаріусів є тими причинами, які обумовлюють подальше навчання нотаріусів, освоєння ними нових технологій і набуття знань у галузі інформаційних технологій та інформаційних ресурсів. На сьогодні проблемою є здійснення відповідного навчання нотаріусів. З одного боку, на законодавчому рівні визначена необхідність постійного навчання нотаріусів та підвищення рівня їх кваліфікації, з іншого – наявна певна складність у здійсненні такого навчання, що виражається саме у необхідності певних організаційних дій для цього. Наразі питання навчання та підвищення рівня кваліфікації нотаріусів визначено наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2014 № 1422/5 «Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів», у якому детально регламентовано порядок та процедуру здійснення підвищення кваліфікації нотаріусів [200]. Проте значна кількість курсів з професійного навчання передбачає відсутність нотаріуса на своєму робочому місці та фізичну присутність у

навчальній аудиторії. Це суттєво впливає на рівень навантаження нотаріусів, які при здійсненні організації своєї роботи мають враховувати зазначений аспект, навіть відкладаючи у певних випадках вчинення нотаріальних дій. Якщо навчання впливає тільки на навантаженість ДН та можливість втрати своїх клієнтів, то ПН, окрім наведених вище негативних явищ, втрачає ще й частину заробітку, оскільки він фінансово забезпечує себе самостійно. Ми не відкидаємо важливість навчання нотаріусів і в цьому процесі бачимо виключно позитивні риси, проте вважаємо, що на сьогодні варто вже ж більше поширювати онлайн-формати навчання у зручний для нотаріуса час, в тому числі й поза робочим часом. Ці кроки вже частково зроблені спочатку із-за коронавірусної пандемії, а потім війни та військового стану.

Також, на наш погляд, у питанні здійснення підвищення рівня кваліфікації нотаріусів варто звернути окрему увагу й на таке організаційне питання, як підвищення рівня кваліфікації нотаріусів на основі міжнародних програм роботи нотаріату. Це важливо, по-перше, для самого нотаріуса, який в цілому має бути компетентний у національному праві і законодавстві та орієнтуватися на міжнародний досвід організації своєї роботи і вчинення тих чи інших нотаріальних дій. По-друге, такі кроки є важливими для подальшої самоосвіти нотаріусів, яка на сьогодні вважається частиною його навчального процесу. Самоосвіта полягає у самосійному дослідженні різноманітних проблем та пошуку оптимального варіанту їх вирішення чи мінімізації наслідків. Проявами самоосвіти є написання статей, тез, широке обговорення певної проблеми у колі професійних нотаріусів, колег, представників інших юридичних професій на різних рівнях організації. Виявлення та аналіз проблеми, її обговорення є важливим для привернення уваги до неї, пошуку шляхів її вирішення, зокрема, й із застосуванням міжнародного досвіду. Часто такі обговорення приносять досить позитивні результати: на проблему звертають увагу не тільки ті, кого вона турбує, а й органи влади, що можна вважати важливим початком у її законодавчому вирішенні. Це ж саме стосується й певних напрямків розвитку та

удосконалення як організації роботи нотаріусів, їх соціального захисту, підвищення рівня гарантій, правового захисту, підвищення рівня їх правового статусу, так і безпосереднього вчинення конкретних нотаріальних дій тощо. Тому ми вважаємо, що на сьогодні досить важливим є включення до Навчальних планів підвищення кваліфікації за професійними програмами та програмами тематичних короткострокових семінарів не тільки питань організації роботи нотаріату у зарубіжних країнах та вивчення досвіду організації нотаріальної діяльності нотаріусів на міжнародному рівні, а саме розроблення та впровадження міжнародних освітніх програм підвищення рівня кваліфікації нотаріусів.

Недостатня увага на сьогодні приділяється питанню визначення професійних здібностей нотаріуса. І в даному ракурсі, на нашу думку, мало говорити виключно про професійні якості та етичну поведінку особи. Має місце більш розширене розуміння цього аспекту. Окреслюючи вирішення цієї проблеми в Німеччині, Л.В. Лиля-Барська зазначає, що у зазначеній країні це питання окреслено досить різносторонньо. Зокрема вчена говорить про «наявність у законодавстві ФРН основних та додаткових (спеціальних) вимог до особи, яка бажає стати нотаріусом/адвокатом-нотаріусом. Так, відповідно до параграфу 5 Федерального положення № 3425-XII ФРН нотаріусами можуть бути призначені лише особи, які мають особисті та професійні здібності до цієї посади. Вважається, що особа не має особистих здібностей, якщо: вона винна в поведінці, яка робить її негідною належного виконання нотаріальних функцій; вона за станом здоров'я не може належним чином виконувати нотаріальні функції не просто на тимчасовій основі; у особи фінансові труднощі, тобто якщо щодо активів цієї особи відкрито провадження у справі про банкрутство або ця особа внесена до списку боржників» [201, с. 315]. Вважаємо, що мають бути чітко визначені та закріплені критерії, за якими має здійснюватися оцінювання професійних здібностей нотаріуса як на етапі добору кандидатів, так і на етапі професійної роботи. На етапі добору чітко розуміння критеріїв оцінювання професійності

нотаріусів дозволить більш зважено та цілеспрямовано підійти кандидату на посаду нотаріуса до обраної ним професії з точки зору як професійності, так і людяності та моральності. Також, особливого значення такі критерії набувають стосовно нотаріусів, які у своїй професійній діяльності допускають помилки та порушують правила етичної поведінки.

Проблемою слід назвати й відповідне кадрове забезпечення державного нотаріату в Україні, що виражається у відсутності зацікавленості ДН у результатах своєї праці. Спостерігається тенденція до зростання кількості приватних нотаріусів, в той час як державний нотаріат відходить на задній план. Це пов'язано, на нашу думку, із низьким рівнем оплати праці державних нотаріусів, що й призводить до незацікавленості ДН підвищувати ефективність своєї праці, залучати до себе нових клієнтів, швидко вчиняти нотаріальні дії тощо. На жаль, на сьогодні державний нотаріат асоціюється із постійними чергами до нотаріуса. З одного боку, це пов'язано з довірою до ДН з боку пересічних громадян як представника держави, а з іншого – може бути сигналом про іншу приховану проблему – незацікавленість ДН у швидкій організації нотаріальних дій. Рівень оплати праці ДН на сьогодні не співвідноситься із кількістю вчинених нотаріальних дій та кількістю громадян, які були прийняті нотаріусом. І це, на нашу думку, є суттєвою проблемою, оскільки відсутність такого співвідношення не сприяє розвитку державного нотаріату та не сприяє зацікавленості ДН у результатах своєї праці.

Близькою до наведеної вище є проблема визначення компетентності нотаріуса та правового регулювання цього процесу в цілому. Погодьмося із думкою М.С. Головань, що «компетентність є своєрідним «вузловим» поняттям, оскільки воно, по-перше, поєднує в собі когнітивну і діяльнісну складову; по-друге, в ньому закладено інтерпретацію змісту освіти, сформованого «від результату»; по-третє, ключова компетентність є інтегративною за природою, тому що вона містить низку однорідних чи

близьких умінь і знань, які належать до широких сфер діяльності» [202, с. 24].

На сьогодні у чинному законодавстві України відсутні чіткі критерії визначення компетентності нотаріуса. Аналізуючи норми чинного законодавства, можемо констатувати, що рівень компетентності нотаріусів при здійсненні доступу їх до професії нотаріусів визначається на підставі складення ними кваліфікаційного іспиту, аналізу поданих документів та співбесіди, а в процесі роботи – на підставі перевірок організації нотаріальної діяльності, підвищення рівня кваліфікації нотаріусів, кількості скасованих нотаріальних дій, скарг на нотаріусів тощо. Крім того, оцінювання компетентності нотаріуса може здійснюватися й за рівнем його роботи, яка не стосується безпосереднього вчинення нотаріальних дій, а саме за кількістю опублікованих нотаріусом наукових статей і тез, за участю в різноманітних програмах у сфері нотаріальної діяльності, тренінгах, наукових зібраннях тощо. Вважаємо, що на етапі здійснення кадрового відбору та у процесі безпосередньої діяльності нотаріуса мають бути визначені та закріплені чіткі критерії визначення компетентності нотаріуса з метою забезпечення єдиного підходу до розуміння та характеристики нотаріусів у сфері їх безпосередньої діяльності, аналізу їх знань, умінь, досвіду у сфері нотаріальної діяльності, можливості використання таких умінь та навичок у процесі роботи, оцінювання тих досягнень, які здобуті нотаріусами у процесі їх роботи та нотаріальної діяльності.

Основними критеріями визначення компетентності нотаріусів саме у процесі їх роботи варто назвати: 1) володіння знаннями, уміннями і здібностями, необхідними для здійснення нотаріальної діяльності; 2) автономність та самостійність здійснення нотаріальної діяльності; 3) вміння поєднувати знання, здібності із високими моральними якостями, які мають бути притаманні нотаріусу; 4) навчання нотаріуса, підвищення кваліфікації, здійснення самоосвіти, в тому числі, шляхом участі у різноманітних заходах, семінарах, симпозіумах, написання наукових статей,

участі в законотворчій діяльності тощо; 5) наявність відповідного додаткового рівня освітньо-кваліфікаційного рівня у сфері праці, наукового ступеня тощо; 6) ефективне використання здібностей, що виражається у кількості звернень до нотаріуса, аналізі кількості вчинених нотаріальних дій, складених заповітів тощо; 7) кількість поданих скарг на нотаріуса; 8) кількість скасованих чи визнаних незаконними нотаріальних дій; 9) кількість випадків притягнення нотаріуса до різних видів юридичної відповідальності тощо. Це найбільш загальні критерії, за якими можна визначити загальний рівень компетентності нотаріусів, а отже, саме вони мають стати основою для подальшої деталізації рівня компетентності нотаріуса в цілому.

До проблем правового регулювання ЄДПН варто віднести й відсутність ефективної системи створення системи кадрового резерву нотаріусів відповідно до конкретного нотаріального округу. Аналізуючи законодавство, ми можемо говорити про відсутність норм щодо формування певного резерву нотаріусів не тільки у нотаріальних округах, а й у нашій державі загалом. Більшість зарубіжних країн на сьогодні мають сформований кадровий резерв у кожному конкретному нотаріальному окрузі, що дає можливість забезпечити ефективно, швидко та оперативне заміщення вакантних посад у сфері нотаріату. До введення реформи, яка фактично зрівняла правовий статус державного та приватного нотаріуса, про формування кадрового резерву вже говорили. Так, у проекті Закону України «Про внесення змін до Закону України № 3425-ХІІ від 01.04.2008 № 1425-1» була закріплена норма наступного змісту: «Приватним нотаріусом може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, пройшов стажування протягом двох років у ДНК або у приватного нотаріуса, склав кваліфікаційний іспит, одержав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю та перебуває у регіональному кадровому резерві приватних нотаріусів» [203]. Проте створення регіонального кадрового резерву приватних нотаріусів залишилось на декларативному рівні, оскільки

була проведена реформа щодо зрівняння правового статусу державного та приватного нотаріуса.

У нинішніх умовах актуальність формування кадрового резерву у сфері нотаріату набуває особливого значення, оскільки за певних об'єктивних і суб'єктивних обставин кількість нотаріусів в окремих нотаріальних округах може зменшуватися. Зокрема це питання стосується округів, які перебувають в безпосередній близькості до зони бойових дій чи тих територій, які були де окуповані, і повернення нотаріусів на їх робочі місця стоїть під питанням. Негативно впливає на ситуацію щодо кількісного складу нотаріусів в Україні і їх мобілізація, виїзд за кордон на постійне місце проживання, звільнення у зв'язку зі зменшенням заробітної плати, порушенням цілісності безпекової ситуації в нашій державі тощо. Всі ці та інші проблеми суттєво впливають на кількісну характеристику нотаріусів, які здійснюють нотаріальну діяльність у певних нотаріальних округах. Ключовим завданням формування розподілу нотаріусів по нотаріальних округах є максимальне наближення до потреб суспільства в ефективному доступі до нотаріальних дій та реєстраційних послуг. Але враховуючи наведені нами вище фактори в окремих нотаріальних округах, виконання цих завдань стає проблематичним, оскільки на деяких територіях взагалі може не бути діючого нотаріуса. Створення резерву, на наш погляд, могло б вирішити певні проблеми у цій сфері, забезпечило б можливість заміщення нотаріусів, які з тих чи інших причин припинили свою нотаріальну діяльність. Такий пілотний проєкт можна було б спробувати реалізувати у тих нотаріальних округах, які щодня піддаються обстрілам та безпекова ситуація в яких є досить напруженою і небезпечною. На жаль, зараз ми живемо в тих умовах, коли не знаємо, де і коли буде небезпечно, чи залишиться неушкодженим твій будинок, квартира, офіс, контора, чи не зазнає поранення особа, яка просто ітимає на роботу, в магазин, додому тощо. Тому держава має розуміти всі соціальні ризики і створювати умови, які б забезпечували нормальні умови життя тих людей, які кожного дня перебувають у небезпеці. Не є винятком у вказаному процесі й

безперервне забезпечення нотаріальної діяльності, яке можна досягнути створенням ефективної системи кадрового резерву як державних, так приватних нотаріусів.

З метою вирішення проблеми відсутності та нестачі кадрів у системі органів державної влади на рівні держави здійснюються певні заходи у вказаній сфері, зокрема проводиться робота по створенню кадрового резерву нотаріусів для роботи на деокупованих територіях. «До резерву набирають фахівців різних спеціальностей: юристів, бухгалтерів, ІТ-фахівців, спеціалістів зі зв'язків з громадськістю тощо. У разі потреби можна також перекваліфікуватися. Українські виші вже презентували магістерські програми для підготовки кадрового резерву з питань реінтеграції» [204]. На сайті Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій країни зазначено, що серед запропонованих напрямів роботи найчастіше кандидати обирають: адміністративне керівництво (50%); державний нагляд та контроль (35%); адміністрування та надання громадських послуг (23%); запобігання корупції (21%); управління персоналом (19%) [205]. І якщо ДН ще можна віднести до категорії осіб, які здійснюють адміністрування та надають громадські послуги, тобто включити їх до державних службовців, то питання залучення до такого резерву саме приватних нотаріусів є не просто проблематичним, а фактично неможливим. Тому й наголошується на важливості створення окремого єдиного кадрового реєстру нотаріусів в Україні.

Окремою проблемою також можна назвати й проблему правової кваліфікації статусу приватного нотаріуса в цифровому середовищі. Доведено безпідставність вимог зовнішніх суб'єктів щодо відображення атрибута «посада» у кваліфікованому сертифікаті електронного підпису нотаріуса. Спираючись на статті 3, 14 ЗУ «Про нотаріат» та пп. 14.1.226 ПКУ, зазначимо, що приватний нотаріус діє як самозайнята фізична особа, не перебуває у трудових відносинах та не має «посади» у розумінні КЗпП України. Отже, технічний профіль «Дія. Підпис» (стандарт ДСТУ 4145:2002),

який не підтримує атрибут «посада» (title), повністю відповідає дійсному правовому та податковому статусу приватного нотаріуса, де єдиним унікальним ідентифікатором є РНОКПП.

Проблемою правового регулювання кадрового забезпечення нотаріусів варто назвати й відсутність визначеного граничного віку для набуття професії нотаріуса. Тобто ми наголошуємо на важливості встановлення на законодавчому рівні граничного віку для набуття статусу нотаріуса. Це практика більшості зарубіжних країн. Зокрема можемо привести досвід Німеччини, де це питання вирішується шляхом встановлення граничного віку допуску до професії нотаріуса. Так, не може бути призначена нотаріусом вперше особа, яка досягла 60-річного віку на момент закінчення строку подання заяв про зайняття посади нотаріуса [206]. У цілому ми погоджуємося із встановленням такого критерію вимог до нотаріуса, оскільки виконання нотаріальної діяльності вимагає значних розумових здібностей, значної концентрації уваги, зорового контакту з документами, особами, здійснення їх ідентифікації тощо. Із віком окремі функції психофізіологічного стану особи порушуються, з'являються різноманітні проблеми, які можуть частково прямо чи опосередковано впливати на фізичний чи психологічний стан особи, отже, впливати й на здійснення нотаріального процесу. Встановлення граничного віку для набуття професії нотаріуса є важливим напрямком формування молодого професійного корпусу нотаріусів, коли доступ до професії отримують ті, хто здатний навчатися, опановувати інформаційні ресурси тощо. Встановлення граничного віку для набуття професії нотаріуса є загальною практикою більшості високорозвинених зарубіжних країн із різними типами нотаріату. Це не вважається дискримінацією чи встановленням певних обмежень за віком, а є нормальним розумінням того, хто такий нотаріус та які вимоги ставляться до нотаріальної діяльності в цілому.

Таким чином, обґрунтовуємо та пропонуємо внести зміни до статті 3 Закону України № 3425-ХІІ та викласти її в наступній редакції: «Нотаріусом

може бути громадянин України не старше 60 років, якому присуджено ступінь вищої юридичної освіти не нижче магістра, який володіє державною мовою відповідно до рівня, визначеного Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», має стаж роботи у сфері права не менш як шість років, з них помічником нотаріуса або консультантом ДНК – не менш як три роки, склав кваліфікаційний іспит і отримав свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю» [1]. Ще раз наголошуємо на тому, що таке вікове обмеження не має ознак вікової дискримінації (ейджизму), оскільки обумовлене особливим публічно-правовим статусом нотаріуса та необхідністю захисту прав учасників цивільного обороту. Специфіка нотаріального процесу вимагає від суб'єкта граничної психофізіологічної концентрації, високої стійкості до когнітивних навантажень та безпомилковості при прийнятті рішень, що підтверджується досвідом низки країн Європейського Союзу, де встановлено жорсткі вікові цензи для нотаріусів. Таким чином, диференціація правового регулювання праці нотаріусів за віковим критерієм на етапі доступу до професії є пропорційним, об'єктивно виправданим та легітимним заходом, спрямованим на забезпечення високої якості та безпеки вчинення нотаріальних дій.

Проблеми правового регулювання ЄДПН виражаються й у необхідності удосконалення правового регулювання взаємовідносин нотаріуса з іншими органами влади та посадовими особами, органами місцевого самоврядування, трудовими архівами, органами Пенсійного фонду, податковими органами тощо. Взаємодія нотаріусів з іншими державними та недержавними органами є досить важливою складовою ефективного здійснення нотаріальної діяльності, проте систематизації такої взаємодії все ще немає в Україні. Окремі її напрямки передбачені окремими нормативно-правовими актами, проте цього в сучасних умовах життя недостатньо. Як стверджує з цього приводу Ю.С. Василик, «адміністративно-правове регулювання державно-правової політики у сфері нотаріату включає в себе

організаційну, перевірочну та контрольну функції. Варто також наголосити, що правова політика держави має бути спрямована на забезпечення умов ефективної взаємодії нотаріату й інших органів та установ. Такий підхід і його практична реалізація дозволить підвищити якість нотаріальних послуг та сприятиме підвищенню рівня суспільної довіри до нотаріату» [207, с. 13]. В.Г. Тищенко акцентує увагу на тому, що наразі існує розгалуженість форм взаємодії нотаріату та органів виконавчої влади, не визначено їх сутність та поняття. У зв'язку з цим під поняттям форм взаємодії органів нотаріату з органами публічної влади слід розуміти законодавчо закріплені способи співробітництва, які забезпечують здійснення закріплених за ними повноважень з метою виконання як спільних, так і окремих (притаманних лише цим суб'єктам) функцій [208, с. 163]. На сьогодні будь-якої методики взаємодії органів влади з нотаріусами немає, що, на нашу думку, може негативно впливати на оперативність вчинення нотаріальних дій. Варто розуміти, що в аспекті такої взаємодії нотаріус має зберігати свою незалежність та самостійність, дотримуватися принципу врахування приватних та публічних інтересів. Погодимось із думкою Ю.С. Василик, яка говорить про те, що «поняття «взаємодія» як форма співпраці між органами нотаріату та органами публічної влади на законодавчому рівні не роз'яснено, хоча існує значна кількість нормативно-правових актів стосовно порядку та принципів такої взаємодії» [209, с. 137]. Таким чином, вважаємо, що варто розробити відповідний Порядок взаємодії нотаріусів з іншими органами державної влади, недержавними органами, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, в якому закріпити мету та форми такої взаємодії, принципи її побудови, визначити певні строки для вчинення певних дій, надання відповідей на запити тощо.

Дослідуючи питання визначення проблем правового регулювання ЄДПН, зазначимо на необхідності приділити окрему увагу такому напрямку удосконалення правового статусу нотаріуса, як налагодження належного рівня обміну досвідом між українськими нотаріусами та їх іноземними

колегами. Зважаючи на міжнародну практику, як стверджують С.В. Книш та О.Ю. Поклонська, «варто сприяти обміну досвідом у веденні нотаріальних справ та проваджень. Це може бути: створення спеціальних програм для розширення юридичних поглядів та знань осіб, які бажають стати нотаріусами, та осіб які вже мають свідоцтво, залучення носіїв іноземних мов та створення практичних курсів для їх безпосереднього вивчення нотаріусами, державне сприяння в проведенні міжнародних конференцій та самітів для обміну практичними навичками. Розвиток нотаріату в Україні дав поштовх для його майбутнього реформування, але це можливо тільки у випадку взаємодії та співробітництва, зважаючи на інтеграційні та глобалізаційні процеси сьогодення» [210, с. 107].

Правове регулювання праці нотаріусів в Україні також характеризується відсутністю правового механізму притягнення нотаріуса до моральної відповідальності. Загалом представник юридичної професії, на думку М.Б. Ценко, «має реалізовуватись як високоморальна особистість, адже він захищає інтереси людей. Проте вся проблематичність питання полягає у суб'єктивній стороні виконання ним професійних обов'язків. Якщо невиконання юристом конкретних завдань тягне за собою адміністративне чи правове покарання, то безвідповідальне ставлення, порушення моральних норм не піддається правовій регуляції. Специфічним для діяльності правників залишається можливість виключити моральний аспект своїх дій, змінивши їх кваліфікацію, аргументуючи формальність моральних вимог» [211, с. 126]. Ми повністю погоджуємося із наведеним вище твердженням та вважаємо, що моральна складова є досить важливою у професії будь-якого юриста, а нотаріуса тим більше, оскільки він працює із різними категоріями осіб, в тому числі і з тими, хто нещодавно втратив своїх різних чи близьких та переживає втрату.

Про наявність такої відповідальності, як моральна відповідальність нотаріуса, у науковій літературі говорять вже досить давно, проте її реального виділення та вивчення все ще не було. У юридичній літературі має

місце твердження про те, що «на нотаріуса покладається не тільки юридична (матеріальна) відповідальність, але й моральна. Але щоб ця відповідальність була реальною, потрібно її чітко врегулювати – визначити види відповідальності, санкції, повноваження тощо» [212, с. 53]. Досить часто моральну відповідальність нотаріуса співвідносять із дотриманням ним Правил професійної етики нотаріусів, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5 [51], але, враховуючи те, що вказаний вид відповідальності не виділений як окремий вид, науковці пропонують відносити її до дисциплінарної відповідальності. Зокрема таку позицію висловлюють Л.С. Ладіна та М.Ю. Веселов, які говорять про те, що «з огляду на те, що в Україні ще не сформовано спеціальний інститут морально-етичної відповідальності, усі порушення Правил професійної етики нотаріусів України повинні кваліфікуватися як дисциплінарні проступки» [176, с. 149]. Вважаємо, що це не зовсім правильне твердження, але у зв'язку з тим, що на даний час моральна відповідальність не виділена в окремий вид юридичної відповідальності, порушення норм професійної етики нотаріуса все ж варто розглядати з точки зору дисциплінарної відповідальності. Отже, моральна відповідальність нотаріуса часто розглядається як дисциплінарна, оскільки відсутнє її правове визначення, зокрема правове визначення проступків, які можуть підпадати під термінологічне розуміння моральної відповідальності, а також відсутнє правове регулювання притягнення нотаріуса саме до такого виду відповідальності.

Досліджуючи питання моральної відповідальності нотаріуса, варто, на нашу думку, відштовхуватися від принципу створення презумпції правильного та належного нотаріуса, а отже, й розуміння нотаріуса як особи, яка здійснює нотаріальну діяльність сумлінно, правильно, законно та безумовно. Доцільними є подальші наукові пошуки в питаннях визначення чіткого розуміння поняття моральної відповідальності нотаріусів, підстав для її характеристики як одного із видів юридичної відповідальності, встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями нотаріуса та

моральними стражданнями особи, яка зверталась за вчиненням нотаріальних дій тощо. Проблематичність розуміння моральної відповідальності підтверджується рядом рішень суддів, які часто не задовольняють позовні вимоги особи, яка звертається до суду із позовом про відшкодування моральної шкоди. І це пов'язано, на нашу думку, з відсутністю детально регламентованого механізму притягнення до такого виду відповідальності, коли особи, по-перше, помилково вказують не того суб'єкта правовідносин у конкретній справі, а по-друге, подають такі позови передчасно, тобто тоді, коли дії нотаріусів ще не визнані судом незаконними та не скасовані акти, які ними видані. Одним із прикладів варто назвати рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.11.2018 у справі № 640/9581/18, де особа позивається до Головного територіального управління юстиції у Харківській області, третя особа – 1Харківська ДНК – про відшкодування моральної шкоди. Відмова у задоволенні позову аргументована тим, що «для покладення відповідальності за шкоду внаслідок дій нотаріуса, має бути встановлена сукупність таких обставин: незаконність або недбалість дій нотаріуса; настання шкоди для особи і причинно-наслідковий зв'язок між такими діями нотаріуса і шкодою (шкода як наслідок). Суд зробив висновок про те, що якщо у нотаріуса є сумніви у тому, що фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, усвідомлює значення, зміст, та правові наслідки цієї дії, то він вправі відповідно до ст. 49 ЗУ № 3425-ХІІ відмовити у вчиненні нотаріальної дії, що і було зроблено нотаріусом 1ХДНК із мотивуванням причин відмови. Вказані постанови позивачем в судовому порядку оскаржені не були. Також суд зробив висновок про те, що Головне територіальне управління юстиції у Харківській області не є суб'єктом правовідносин у даній справі, оскільки до повноважень відповідача входить контроль за дотриманням порядку вчинення нотаріальних дій, а позивач в своєму позові не просить вчинити нотаріальну дію або відмовити у вчиненні останньої, на що в своєму відзиві посилається відповідач» [213]. Отже, вказане рішення свідчить про те, що допущені

помилки при зверненні до суду із позовною заявою про відшкодування нотаріусами моральної шкоди є наслідком недосконалості розуміння сутності моральної шкоди, яка може бути завдана нотаріусом як особою, що вчиняє нотаріальні дії та, нерозумінням механізму дій, які мають бути вчинені перед зверненням до суду про стягнення моральної шкоди, яка, на думку особи-позивача, завдана нотаріусом.

До актуальних проблем правового регулювання ЄДПН ми не можемо не віднести проблему дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів, зокрема більш чітке визначення рамок дисциплінарної та адміністративної відповідальності нотаріусів. Загалом окрему увагу варто звернути й на процедуру притягнення нотаріусів до дисциплінарної відповідальності, оскільки дотримання всіх вимог такої процедури відіграє досить важливу роль у забезпеченні самостійності та незалежності нотаріусів. На сьогодні ні в якому разі не можна нехтувати процедурою притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності, оскільки, з одного боку, дотримання такої процедури щодо конкретного нотаріуса є важливим інструментом їх правового захисту у випадку безпідставного звинувачення, тиску чи вчинення неправомірних дій на нього, з іншого – це є показником того, що нотаріальна спільнота та держава в особі її уповноважених органів має реально реагувати на ті порушення, які вчиняються нотаріусом, здійснювати дослідження ситуації, що склалась, на підставі проведення всебічного вивчення доказів та приймати обґрунтоване рішення. Така процедура, на наш погляд, має бути максимального відкритою та гласною, хоча це може негативно вплинути на репутацію нотаріуса, порушити межі його особистого життя, враховуючи здійснення можливого тиску на нотаріуса, приниження, втрати клієнтів до моменту закінчення процедури дисциплінарної відповідальності і доведення винності нотаріуса тощо.

У попередньому розділі дисертації ми вже окреслювали питання дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів, проте

наголосимо на тому, що в Україні немає вичерпного переліку порушень, за які нотаріус може понести відповідальність, а також немає відповідних спеціалізованих нормативних актів, які б закріплювали певні порушення та називали їх у якості дисциплінарних проступків. Тому вважаємо, що чітке визначення рамок дисциплінарної та адміністративної відповідальності нотаріусів має розпочинатися із розуміння тих правопорушень, які підпадають під вказану категорію, а також чіткої регламентації процедури застосування таких видів відповідальності, що має бути виокремлена в єдиному нормативно-правовому акті.

У контексті дослідження правового регулювання ЄДПН відзначимо, що правове регулювання нотаріальної діяльності має на сьогодні враховувати й відповідну судову практику. Погодимось із думкою Н.М. Денисяка, який говорить про те, що «вчинення нотаріальних дій має здійснюватися з врахуванням судової практики. Хоча судова практика не визнана офіційним джерелом права і законодавства, все ж у разі послідовного вирішення судами певних питань вона суттєво впливає на чинність тих чи інших положень правочинів. Зокрема важливим видається врахування під час вчинення нотаріальних дій постанов та роз'яснень пленуму Верхового Суду України, Вищого господарського суду тощо» [214, с. 94]. І це стосується не тільки безпосередньо здійснення певних нотаріальних дій, а й вирішення ряду питань, які торкаються правового регулювання трудових відносин, притягнення до відповідальності тощо.

Підсумовуючи, зазначимо, що наразі існує значна кількість різноманітних проблем правового регулювання єдності та диференціації праці нотаріусів, а тому варто комплексно підходити до їх вирішення та формування напрямків удосконалення законодавства у вказаній сфері. Має бути забезпечено комплексний підхід до проблем правового регулювання єдності та диференціації праці нотаріусів, який має розпочинатися саме із розуміння конкретної проблеми, аналізу причин її виникнення, детальної регламентації та визначення тих чинників, які створили певну проблему, а

вже потім шукати ефективні шляхи щодо її вирішення та забезпечити її нормативне врегулювання. Тобто ми говоримо про важливість комплексного підходу до вивчення напрямків удосконалення нормативно-правового регулювання праці нотаріусів, а не просто про виявлення та врегулювання окремих проблем.

3.2 Зарубіжний досвід правового регулювання праці нотаріусів та можливості його використання в Україні

Зарубіжний досвід функціонування того чи іншого органу держави є важливою складовою формування українського суспільства в цілому, кожного окремого органу влади, посадової чи службової особи, інших органів та осіб, які здійснюють свої повноваження на території України. Це пов'язано із тим, що формування розуміння національного права, національного законодавства та національної системи органів влади не може здійснюватися виключно у рамках самої держави, оскільки це є не тільки недоцільним, а й не ефективним в аспекті їх функціонування та подальшого розвитку. Україна, яка взяла курс на розбудову по-справжньому європейської держави, не може на сьогодні формуватися без врахування тих принципів та засад, які визначені для європейських країн у будь-яких питаннях та основах діяльності її органів, а отже, не може не враховувати європейський та міжнародний досвід. Не є винятком у вказаному процесі й робота нотаріату, його організація та функціонування, визначення вимог до роботи нотаріусів, організації їх робочого місця, професійної діяльності тощо.

Про важливість врахування зарубіжного досвіду загалом у своїх наукових працях говорили А.В. Гончарова та О.В. Шестак. Зокрема вони зазначали, що «для забезпечення подальшого розвитку й реформування нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб постає необхідність дослідження його української історичної еволюції, вивчення відповідного європейського досвіду і його впливу на

правове регулювання здійснення нотаріальної діяльності в Україні. Крім того, для українського сучасного суспільства набувають особливого значення питання якісного нормативно-правового забезпечення діяльності нотаріусів, вчинення ними нотаріальних дій, впровадження цифрових технологій у професію нотаріуса відповідно до світових стандартів, децентралізація нотаріальних органів, інтегрування нотаріату України до європейських правових інституцій» [215, с. 18].

Досліджуючи зарубіжний досвід правового регулювання праці нотаріусів, зазначимо, що варто звертати увагу й на те, до якого типу нотаріату віднесено нотаріуса, оскільки їх правове регулювання все ж відрізняється. Це в основному пов'язано із тими функціями та повноваженнями, які виконує нотаріус, розумінням нотаріальної діяльності в цілому. Система українського нотаріату тяжіє більше до системи латинського нотаріату, тому при дослідженні зарубіжного досвіду необхідно розглядати країни, які також віднесено до цього типу нотаріату, оскільки саме в такий спосіб можна краще вивчити правовий статус нотаріуса, його правове регулювання та забезпечити більш ефективне розуміння організації роботи нотаріуса в цілому. Проте досвід функціонування інших типів нотаріату у світі також потребує розгляду, оскільки це дає можливість здійснити порівняльний аналіз розуміння та сутності нотаріуса як певної юридичної фігури у суспільстві, виявити певні риси та положення, за якими можна було б здійснити удосконалення чинної системи нотаріату в Україні та його правове регулювання. Враховуючи наведене вище, пропонуємо здійснити комплексний підхід до окреслення правового регулювання праці нотаріусів обох типів нотаріату.

Загалом система латинського нотаріату характеризується тим, що нотаріус наділений від імені держави повноваженнями здійснювати нотаріальні дії і водночас несе особисту відповідальність за їх реалізацію. Досліджуючи систему латинського нотаріату, погодьмося із думкою С.С. Мирзи стосовно того, що «аналіз формування інституту латинського

нотаріату дає підстави зробити висновок про те, що, коли мова йде про латинський тип, то йдеться про системи нотаріату, що сформувалися в країнах, на які вплинуло римське право і в основу яких закладено відповідні юридичні концепції. Отже, по-перше, усі європейські правові системи характеризуються наявністю та розвитком нотаріату латинського типу; по-друге, у зазначених країнах створений механізм, згідно з яким нотаріус внаслідок публічного характеру його функцій просто не вправі відмовити зацікавленій особі у виконанні нотаріальної дії; по-третє, керуючись у своїй діяльності принципами незалежності та неупередженості, діючи від імені держави, нотаріус особисто несе юридичну відповідальність (адміністративну, цивільну) за неналежне виконання нотаріальних дій, стаючи ключовим суб'єктом у захисті прав фізичних та юридичних осіб» [216, с. 229]. Що стосується англосаксонської системи нотаріату, то варто навести думку С.С. Василів та О.В. Сорочкіної, які говорять про те, що «англосаксонська система нотаріату діє у Великій Британії, США, Австралії, Малайзії, Сінгапурі, Індії, Кіпрі. У цих державах нотаріат не відіграє значної ролі або ж взагалі відсутній. Дії нотаріуса, як правило, замінюються діями адвокатів. Роль і значення нотаріусів у країнах із системою «common law» недостатні, що зумовлено часто непослідовною регламентацією засад, принципів діяльності нотаріату на нормативному рівні в окремих штатах або в інших адміністративно-територіальних одиницях держави, що своєю чергою ускладнює правову базу та практичне врегулювання інституту нотаріату» [217, с. 135]. О.А. Мартинюк робить висновок, що «у країнах англосаксонського типу нотаріальних систем роль нотаріусів у забезпеченні правомірності та врівноваженості цивільно-правових угод і в досудовому вирішенні правових конфліктів є незначною. Відповідно, недостатньо розвиненою є також функція державного контролю за нотаріальною діяльністю, хоча повністю заперечувати її існування не варто» [218, с. 153].

Досліджуючи роботу нотаріуса в зарубіжних країнах загалом, пропонуємо окрему увагу звернути на те, що міжнародне право визначає

певні міжнародні акти, які становлять основу для формування як власне правового статусу нотаріуса, так і здійснення ним нотаріальної діяльності. Такими актами варто назвати наступні: 1) Гаазьку конвенцію, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05 жовтня 1961 року, яка поширюється на офіційні документи, які були складені на території однієї з Договірних держав і мають бути представлені на території іншої Договірної держави. До таких документів також віднесено й нотаріальні акти [219]; 2) Конвенцію про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах від 02.07.2019, яка застосовується до визнання та виконання в одній Договірній державі судового рішення, ухваленого судом іншої Договірної держави [220]; 3) Гаазьку конвенцію про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних та торгових справах від 15 листопада 1965 року, яка «застосовується у цивільних та комерційних справах щодо всіх випадків, коли існує потреба в передачі судових та позасудових документів для вручення за кордоном» [221] тощо.

При вивченні зарубіжного досвіду правового регулювання слід відзначити наступні особливості регулювання праці нотаріусів у зарубіжних країнах, віднесених до латинського типу нотаріату:

1) різноманітність нормативно-правового регулювання правового статусу нотаріуса та здійснення ним нотаріальної діяльності. Погодимось із тією характеристикою правового регулювання нотаріальної діяльності в зарубіжних країнах, яку надають Н.В. Ільєва та Е.А. Крістева. Вчені говорять про те, що, «аналізуючи стан правового регулювання нотаріальної діяльності в зарубіжних країнах, слід виходити із класифікації існуючих у світі нотаріальних систем: по-перше, системи правового регулювання нотаріальної діяльності в країнах «*common law*», де роль нотаріату незначна або зовсім відсутня; по-друге, системи правового регулювання нотаріальної діяльності країн «*civil law*» або латинської системи, де за нотаріатом визнана важлива роль одного із публічних інститутів; по-третє, системи правового

регулювання нотаріальної діяльності підгрупи країн, які або наближаються, або стали на шлях впровадження латинської системи нотаріату» [222, с. 53].

В одних країнах характерним є відсутність єдиного нормативного акта, який би регулював нотаріальний процес та права нотаріусів в цілому. У Німеччині, наприклад, як стверджує Ю.П. Ільїна, відсутній єдиний нормативний акт, який би регулював нотаріальний процес. Статус нотаріуса в загальній правовій системі визначають закони «Про встановлення обов'язкової форми документації» та «Про витрати і діяльність Добровільної підсудності» [223, с. 150]. Подібна ситуація спостерігається й у США та Великій Британії. У Великій Британії, наприклад, при регулюванні як власне роботи нотаріуса, так і при вчиненні ним нотаріальних дій часто використовуються правові звичаї та судові прецеденти.

Проте не всі країни мають таку невизначеність нормативно-правового регулювання. Зокрема у Франції правове регулювання нотаріусів здійснюється Ордонансом «Про статус нотаріуса» від 1945 року, в Естонії діє Закон № 3425-ХІІ від 01.11.1993, а в Словаччині правове регулювання роботи нотаріуса здійснюється відповідно до Закону «Про нотаріусів та нотаріальну діяльність». У системі англосаксонського типу нотаріату нормативно-правове регулювання також здійснюється по-різному. Так, правові аспекти організації та функціонування нотаріату в США відображені в модельному законодавстві – Модельному законі США № 3425-ХІІ та Уніфікованому законі США «Про нотаріальні дії» та в законодавствах окремих штатів [224, с. 43]. Проте характерною рисою всіх нотаріусів є те, що вони мають дотримуватися тих законів та норм, які діють у їх державах, а також у державі, де нотаріус виконує свою роботу;

2) різномірність правового статусу нотаріуса, що характеризується тим, що в одних країнах нотаріус є незалежним представником держави та не входить до жодного органу державного апарату, а в інших є державним службовцем чи тяжіє до судової гілки влади. Першочергово це обумовлено, типом, до якого віднесено нотаріат в тій чи іншій країні. Загалом у системі

латинського нотаріату можна виокремити наступні типи нотаріату: німецький тип, французький тип та змішана модель. Нотаріуси, яких віднесено до німецького типу латинського нотаріату, характеризуються тим, що їх активність у вчиненні нотаріальних дій є не достатньо значною. Нотаріус здійснює формальні дії щодо вчинення нотаріальних дій, які в основному зводяться до підготовки акта та його безпосереднього посвідчення, а отже, між нотаріусами фактично відсутня будь-яка конкуренція та змагальність. Що стосується французького типу, то в ньому нотаріус виступає більш активним учасником нотаріального процесу, а отже, переймає на себе обов'язки щодо здійснення певної переговорної процедури, витребування окремих документів, а його результат спрямований на отримання позитивної оцінки від клієнта. Дана система передбачає більш індивідуалізований підхід до осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, що передбачає певну конкуренцію між самими нотаріусами, позаяк робота нотаріуса зводиться фактично до здійснення певного консультування громадян. Змішана модель поєднує в різних пропорціях елементи обох вищеназваних систем.

Що стосується розуміння власне правового статусу нотаріуса, то ще раз відзначимо, що законодавством зарубіжних країн надано подібне до українського розуміння поняття «нотаріус», яке закріплено у законі. Так, наприклад, в Естонії особу нотаріуса тлумачать як особу, якій державою надано право засвідчувати за клопотаннями осіб обставини та події, що мають правове значення, та вчиняти інші дії, щоб забезпечити стабільність правопорядку. Нотаріус не є підприємцем або державним чиновником. У Франції нотаріуса розглядають як представника вільної професії. У науковій літературі під терміном «вільна професія» пропонують розуміти «сукупність видів діяльності, які забезпечують специфічні потреби суспільства у сфері гуманітарних та соціально-економічних відносин шляхом надання кваліфікованих та суспільно важливих послуг населенню, підприємцям, неприбутковим організаціям, а також органам влади та місцевого

самоврядування на засадах організаційної та економічної незалежності. Представники вільних професій знаходяться у відносинах довіри зі своїми клієнтами і тому несуть особливу персональну відповідальність за результати своєї діяльності перед клієнтами, представниками своєї професії та державою. Закритий перелік таких професій у тій чи іншій формі міститься в чинному законодавстві [225]. У Нідерландах нотаріус визначається як приватна особа вільної професії, прирівняна до державного чиновника. Нотаріус виконує дії від імені держави та за її дорученням, вчиняє функції з надання юридичним актам приватних осіб значення документів, що видаються державними органами, отже, мають високий рівень доказовості і здійсненності.

Крім того, така характерна ознака нотаріуса, як вільна професія, характеризується своєю гнучкістю, а отже, навіть у представників такого типу, як латинський нотаріат, така гнучкість не є ідентичною та обумовлена різними обставинами, зокрема вимогами до професії нотаріуса. Подібна ситуація має місце й у країнах Латинської Америки та Японії, де нотаріус також виступає представником вільної професії, не є державним службовцем та не належать до державного апарату, проте саме держава наділяє нотаріуса функціями, які він виконує. Втім все ж є країни, де нотаріусів чітко віднесено до категорії державних службовців. Так, наприклад, у Португалії нотаріус є державним службовцем. У Словаччині нотаріус має публічно-правовий статус, а нотаріат є державним. У Швейцарії також діє державний нотаріат. У Болгарії система юстиції характеризується тим, що «у районних судах діють нотаріуси, функції яких інколи можуть виконувати районні судді чи судді-виконавці районних судів» [226, с. 318]. Таким чином, на підставі наведеного вище можна зробити висновок, що нотаріат тяжіє до судової гілки влади. У Греції нотаріус вважається «посадовою особою без державної влади» [227, с. 47].

Досліджуючи правовий статус нотаріуса, зазначимо, що варто окрему увагу звернути й на таку його ознаку, як публічний характер. Так, у Франції

нотаріус є публічною посадовою особою, основною функцією якої є надання документам автентичності. У цілому в більшості зарубіжних країн нотаріальна діяльність має публічний характер, а нотаріус розглядається як самостійна та незалежна фігура в системі органів влади.

Крім того, слід окремо наголосити й на тому, що у системі нотаріату також здійснюється певний поділ самих нотаріусів на конкретні види. Так, у Німеччині є декілька видів нотаріусів, а саме: «1) нотаріуси, які займаються суто нотаріальною діяльністю і нічим більше (Баварія, Брандербург, Гамбург, Саар, Саксонія; 2) адвокати-нотаріуси – це ті особи, які поряд з адвокатською діяльністю займаються і нотаріальною діяльністю (Берлін, Бремен, Гесен, Нижня Саксонія, Шлезвіг-Гольштейн і в східні області Північної Рейн-Вестфалії; 3) нотаріуси-державні службовці – це особи, яким платня виплачується з державного бюджету, а гонорар за послуги повністю йде у скарбницю держави. Така форма поширеною у Баден-Вюртемберзі» [228, с. 47];

3) можливість поєднання правового статусу нотаріуса з іншими професіями, що віднесені до юридичних категорій. Зокрема мова йде про можливість поєднання функцій нотаріуса з функціями адвоката, судді тощо. Це характерно для англосаксонського типу організації нотаріальної діяльності. Так, наприклад, в окремих землях Німеччини допускається поєднання професій адвоката і нотаріуса, тобто має місце поєднання однією особою функцій як нотаріуса, так і адвоката. Такий вид поширений у Бремені, Берліні, Гессені, Нижній Саксонії, Шлезвіг-Гольштейні та в східних районах Північної Рейн-Вестфалії [229]. У Німеччині стати нотаріусом також може адвокат, проте однією із вимог є те, що такий адвокат має здійснювати адвокатську діяльність не менше 5 років та три роки працювати за своєю основною професією у тому нотаріаті, в якому він збирається працювати в майбутньому.

Окремі кантони Швейцарії також допускають можливість здійснення нотаріальних повноважень з іншим повноваженнями, зокрема з наданням

адвокатських послуг. Така можливість вирішується на рівні кантонів. У Малайзії та Новій Зеландії адвокат виступає одночасно нотаріусом. В Україні ж, на відміну від більшості зарубіжних країн, нотаріус не має права суміщати виконання своїх посадових обов'язків нотаріуса з іншими видами юридичної практики, зокрема з роботою адвоката, судді чи іншої особи, яка займається юридичною практикою. І така позиція законодавця, на нашу думку, є досить важливою, оскільки не тільки зменшує навантаження на самого нотаріуса, а й зменшує корупційний ризик у його роботі нотаріуса, позаяк за таких умов нотаріус займається виключно нотаріальною діяльністю та не використовує свій робочий потенціал на надання інших юридичних послуг. Крім того, повноваження нотаріуса в Україні є й так досить широкими, оскільки його робота не зводиться виключно до посвідчення правочинів, він також уповноважений надавати широкий спектр консультацій правового характеру, які тим чи іншим чином стосуються виконання його посадових обов'язків;

4) різний рівень повноважень нотаріуса при вчиненні нотаріальних дій. В одних країнах, таких як Німеччина, участь нотаріуса у здійсненні нотаріальних дій є досить несуттєвою, фактично мінімальною та зводиться виключно до формування (розроблення) певних документів та їх подальшого посвідчення. Зокрема у Німеччині нотаріуси поділяються на *singe proffesion notary*, тобто повноцінних нотаріусів, які можуть вчиняти всі нотаріальні дії та *Attorney Notary* – щось на кшталт діючих в США «нотаріусів-юристів», які можуть засвідчувати лише справжність підписів [230]. Тобто для значної кількості зарубіжних країн характерним є поділ нотаріусів на певні види в залежності від обсягу їх повноважень та наданої компетентності. Проте водночас нотаріус наділений широкими повноваженнями у різних галузях права, зокрема у ряді угод його участь є обов'язковою. Досліджуючи роботу нотаріусів у ФРН, Н.М. Денисяк стверджує, що «у ФРН нотаріус зобов'язаний брати участь в укладанні угод у таких галузях: 1) комерційне право (нерухомість, покупка, дарча, тимчасове користування, встановлення іпотеки та іпотечних боргів); 2) корпоративне право (підприємницька

діяльність, переоформлення товариств, товариств громадянського права, передача частки, внесення до Торгового реєстру та ін.); спадщина і дарування (заповіт і договір про спадщину, клопотання про видачу документа про успадкування, розподіл спадщини, договір дарування); 3) сімейне право (шлюб, партнерство, сім'я, шлюбний договір, договір про розлучення, договір про партнерство, усиновлення); 4) запобігання суперечок, мирне врегулювання конфліктів, угода про наслідки розлучення (розподіл майна, виконавчі листи); 5) довіреність на медичний догляд (розпорядження про передачу опікунських прав, передача іншій особі прав щодо прийняття важливих медичних рішень в разі втрати дієздатності)» [228, с. 48].

Для України така практика здійснення поділу нотаріусів на певні види в залежності від обсягу надання ними нотаріальних послуг є недоцільною. Це підтверджується поділу нотаріусів на приватних та держаних, коли обсяг їх повноважень був різним. Існували досить суттєві незручності для осіб, які звертаються за наданням нотаріальних послуг, для самих нотаріусів та, на нашу думку, держави в цілому. Тому вважаємо, що практика поділу нотаріусів на певні види в залежності від обсягу їх компетенції, яка на сьогодні існує в ряді зарубіжних країн, для України не підходить;

5) особливі вимоги до професії нотаріуса у зарубіжних країнах. Відзначимо, що вимоги до професії нотаріуса досить часто є підвищеними. Суттєву увагу у зарубіжних країнах приділено теоретичній підготовці нотаріусів. Так, наприклад, У Франції для отримання статусу нотаріуса та доступу до професії, крім загальних вимог, нотаріус має пройти спеціальну підготовку за спеціальністю «Нотаріальне право». А в Голландії кандидат на посаду нотаріуса повинен додатково прослухати курс юридичних дисциплін.

Нотаріус повинен мати вищу юридичну освіту та пройти відповідне стажування, що й відкриває йому доступ до вказаної професії. В Італії вимоги до юридичної практики для нотаріусів також дещо відрізняються від українських та більшості країн, в яких впроваджено латинський тип нотаріату. Так, в Італії доступ до професії нотаріуса характеризується

значною складністю, оскільки включає в себе як письмові, так і усні тести. Письмовий екзамен, який відкриває доступ до професії нотаріуса, «проходить у Римі і складається з трьох письмових окремих теоретично-практичних тестів (пов'язані зі спадковим, зобов'язальним і торговим правом). Кандидати, які здали письмовий іспит, складають усний, що становить три відокремлені тести з таких галузей: а) цивільне і торгове право; б) правові норми, що регулюють нотаріат; в) податкові норми» [231].

Що стосується спеціальних вимог для кандидатів на посаду нотаріуса, варто також окрему увагу звернути й на наявність певних специфічних вимог, які на сьогодні не передбачені законодавством України. Наголосимо на тому, що окремі вимоги до кандидата на посаду нотаріуса є досить незвичними та специфічними. Наприклад, у США нотаріус має надати комплект відбитків пальців для перевірки на предмет притягнення до кримінальної відповідальності, також у цій країні нотаріусу не обов'язково бути юристом за фахом, достатньо бути добросовісним громадянином. Досить жорсткі вимоги до нотаріуса у французькому законодавстві. Так, Ю.Г. Орзіг вказує на наступні основні вимоги до кандидата на посаду нотаріуса: «наявність французького громадянства; відсутність судимостей; непричетність до звільнення або дисциплінарних стягнень, або адміністративних покарань, відсторонення від займаної посади, виключення з реєстру організацій або корпорацій; добра фінансова та кредитна історія; ступінь магістра права та проходження стажування протягом двох років, у тому числі у сферах, не пов'язаних з нотаріальною діяльністю. В якості додаткової позитивної характеристики сприймається наявність стажувань в інших країнах з системами загального права» [232, с. 214]. У Туреччині до стажування на посади нотаріусів навіть не допускаються особи, які мають судимість, перебувають в штаті інших державних, приватних або громадських підприємств, займаються підприємницькою діяльністю. Це означає, що кандидат на посаду нотаріуса не може перебувати у трудових відносинах із державними, приватними або громадськими підприємствами та

вести підприємницьку діяльність. У Франції однією із вимог до кандидата на посаду нотаріуса є відсутність відомостей про особу як банкрута, він не може бути раніше визнаний банкрутом, не бути учасником судових процесів, пов'язаних зі спорами кредиторів.

Характерною рисою окремих зарубіжних країн є й те, що правове регулювання доступу до професії нотаріуса та власне вимоги до особи, яка бажає стати нотаріусом, можуть відрізнятися в межах однієї країни. Можливість встановлення певних вимог надається територіальним одиницям, які входять до складу країни. Це все обумовлено специфікою адміністративно-територіального устрою держави та наданням певної самостійності адміністративно-територіальним одиницям, які входять до складу держави. Так, у США на рівні окремих штатів можуть встановлюватися додаткові вимоги до претендента на посаду нотаріуса. Як стверджують І.Ф. Літвінова та Н.П. Захарчук, «особа, яка бажає отримати дозвіл на вчинення нотаріальних дій у штаті Вашингтон, повинна надати рекомендації щонайменше трьох осіб, старших 18 років, які постійно проживають у даному штаті і не є родичами претендента. В окремих штатах можуть існувати й обмеження щодо зайняття нотаріальною діяльністю для певних категорій осіб» [233]. В Україні вимоги до кандидатів на посаду нотаріуса рівні для всіх областей, що, на нашу думку є правильним, враховуючи адміністративно-територіальну структуру нашої держави, організацію органів влади в країні та розуміння нашої держави як унітарної.

У більшості зарубіжних країн має місце прив'язка нотаріуса до громадянства тієї країни, в якій останній планує здійснювати нотаріальну діяльність. Проте не всі зарубіжні країни дотримуються такого принципу. Так, наприклад, в Іспанії набуття професії нотаріуса не передбачає обов'язковості іспанського громадянства, а бути нотаріусом може й не громадянин Іспанії, проте окремою вимогою є необхідність наявності громадянства однієї з країн Європейського Союзу.

Досить високі вимоги до нотаріусів встановлюються в Японії. У цій країні нотаріус – найбільш елітарна та шанована юридична професія. Вважається, що це висока, почесна посада, гідна лише юристів найвищої кваліфікації, які мають величезний життєвий та юридичний досвід. Так, нотаріусом в Японії може стати лише особа, яка має досить високий правовий та юридичний статус, а також вагомий життєвий досвід. «В Індії, до складання кваліфікованого іспиту допускаються особи, які мають стаж роботи в галузі права не менше 10 років» [210, с. 107]. В Австрії до здачі кваліфікаційного іспиту також можуть бути допущені особи, які мають не менше семи років стажу в галузі права.

У значній кількості зарубіжних країн для набуття статусу нотаріуса достатньо лише здати екзамен, а стажування на посаді нотаріуса не передбачено. Але більшість зарубіжних країн все ж дотримуються однакової процедури отримання доступу до професії нотаріуса, що включає в себе обов'язкову здачу іспиту та проходження відповідного стажування. До таких країн віднесено, наприклад, Республіку Казахстан, Вірменію, Грецію, Нідерланди та інші країни. В Іспанії, що належить до змішаної моделі нотаріату, передбачено складання чотирьох іспитів з цивільного, торгівельного, податкового та інших галузей права, які є необхідними для здійснення нотаріальної діяльності [232, с. 59].

Ведучи мову про вимоги, які висуваються до нотаріусів в Англії та Уельсі, зазначимо, що доцільно навести характеристику, яка надана М.В. Бондарєвою. Вчена зазначає, «щоб увійти до загального класу нотаріусів, тобто тих нотаріусів, компетенція яких поширюється на всю територію Англії та Уельсу (це найвищий клас нотаріусів), необхідно пройти обов'язкове п'ятирічне стажування в якості секретаря нотаріуса, скласти кваліфікаційний іспит, скласти присягу – аффідевіт – та заручитися поручительством не менше, ніж двох нотаріусів, які підтвердять компетентність та чесність кандидата. Такі особи додатково мають володіти двома іноземними мовами, а також, крім загальнообов'язкового п'ятирічного

стажування, зобов'язані пройти додаткове стажування в зарубіжній НК. Обов'язкова юридична освіта для них не передбачена, оскільки її відсутність компенсується тривалим стажуванням» [224, с. 154-155];

б) як правило, нотаріус виконує свої повноваження у межах відповідного нотаріального або судового округу. Однією із вимог організації роботи нотаріату є покладення обов'язку на нотаріуса проживати в тому окрузі, районі чи територіальній одиниці, у якому він вчиняє нотаріальні дії. Така вимога характерна для роботи французьких нотаріусів і пояснюється це необхідністю безперервного надання нотаріальних послуг. Чіткий розподіл здійснення нотаріальної діяльності нотаріусами по округах закріплено у Німеччині (межі судового округу Першої інстанції та межі округу Апеляційного суду, що визначений для того чи іншого нотаріуса). У Греції нотаріус також має право на вчинення нотаріальних дій виключно у межах свого судового округу.

Проте не всі країни дотримуються цього принципу. Так, наприклад, у Великій Британії є декілька видів нотаріусів: а) нотаріуси, які уповноважені виконувати свої нотаріальні функції на всій території Великої Британії та Уельсу (загальні нотаріуси); б) нотаріуси, повноваження яких поширюються на певну чітко визначену територію (окружні нотаріуси); в) нотаріуси, які можуть вчиняти окремі дії (церковні нотаріуси). Характеризуючи територіальну юрисдикцію загальних нотаріусів (їх ще називають нотаріуси-писарі) у Великій Британії, М.В. Бондарєва зазначає, що «для таких нотаріусів не встановлюються нотаріальні округи, а тому вони можуть на прохання клієнта виїжджати за межі країни для вчинення нотаріальних дій, що потребує обізнаності в праві країни, до якої нотаріус виїжджає, та національної мови цієї країни» [224, с. 157-158]. У Франції наразі також скасовано територіальну компетенцію та обмежено її лише територією країни взагалі [232, с. 59]. У США нотаріусу на рівні окремих штатів дозволено виконувати нотаріальні дії не тільки у власному штаті, а й у

сусідньому, тобто тому штаті, що межує із тим, на який поширюється компетенція нотаріуса;

7) повноваження нотаріусу надаються державою. У зв'язку з цим нотаріус вважається публічною особою, а його діяльність носить публічний характер. Про публічний характер нотаріуса говориться у відповідному законодавстві Іспанії. В цій країні нотаріус – незалежна особа, яка виконує роль представника публічної влади та здійснює свою діяльність під свою відповідальність. За загальним правилом, що діє у більшості зарубіжних країн, повноваження нотаріусу надаються шляхом реалізації державою повноважень щодо надання відповідної ліцензії на вчинення нотаріальних дій від держави в особі її уповноважених органів. Втім характерною рисою є те, що навіть за вказаних обставин нотаріус має здійснювати свою нотаріальну діяльність самостійно, незалежно та неупереджено, несучи при цьому особисту відповідальність за вчинені дії. Цікаво, що в окремих країнах латинського типу нотаріату професія нотаріуса може передаватися у спадок. Така можливість передбачена законодавством Франції;

8) у зарубіжних країнах в основному має місце квотний розподіл щодо нотаріату. Так, в Італії квоти затверджуються Міністром юстиції раз на 10 років залежно від кількості населення. Проте для Італії характерним є те, що особа, яка призначається на посаду нотаріуса вперше, має право обирати адміністративно-територіальну одиницю, де б вона бажала займатися нотаріальною діяльністю, але остаточне рішення приймається відповідним державним органом влади. В Німеччині також має місце квотний розподіл призначення нотаріусів на посади. Основними його критеріями названо: кількість населення, кількість вчинених нотаріальних дій у співвідношенні із кількістю населення відповідної територіальної одиниці та навантаження на одного нотаріуса;

9) в окремих зарубіжних країнах дозволяється участь декількох нотаріусів при вчиненні нотаріальних дій. Така практика має місце у системі французького нотаріату. Це пов'язано із тим, що сторони договору мають

право злучати до переговорного процесу та до майбутнього вчинення нотаріальних дій власного нотаріуса, а отже, останні взаємодіють між собою у рамках одного договірної зобов'язання, проте від різних сторін такого правовідношення. Характерною рисою такої взаємодії є те, що кожна сторона процесу може запросити свого нотаріуса для участі у переговорах та при укладанні договорів. Також деякі країни взагалі дозволяють здійснювати нотаріальну діяльність кільком нотаріусам в одному приміщенні. Так, наприклад, у Німеччині нотаріуси можуть укласти між собою договори про співробітництво, за якими вони здійснюватимуть діяльність в одному приміщенні. Прибуток від такої діяльності розподіляється в рівних частках [230];

10) як правило контроль за роботою нотаріуса здійснюється Міністерством юстиції відповідної держави та вищим нотаріальним органом – Нотаріальною палатою. До країн, у яких контроль за діяльністю нотаріусів здійснюється органами юстиції, віднесено Австрію, Угорщину та Німеччину. Проте у деяких країнах контроль за діяльністю нотаріуса здійснюється також органами судової влади і місцевими органами влади. Нагляд за нотаріальною діяльністю у Німеччині здійснюється не тільки органами юстиції, а й: а) президентом суду землі щодо нотаріусів і стажистів-нотаріусів в окрузі суду землі; б) президентом вищого суду землі щодо нотаріусів і стажистів-нотаріусів в окрузі вищого суду землі; в) органом земельного управління юстиції щодо всіх нотаріусів і стажистів-нотаріусів відповідної землі. У Франції контроль за нотаріусом здійснюється органами прокуратури та Міністерства юстиції; у разі будь-яких порушень він підлягає дисциплінарним санкціям з боку професійних (Міністерство юстиції Франції) та судових інстанцій.

В Італії функцію контролю за роботою нотаріусів та нотаріату покладено на Нотаріальне архівне управління як галузевий орган Міністерства юстиції, Прокурора республіки та дисциплінарний трибунал [234, с. 48]. В Італії нотаріус «підлягає суворим перевіркам з боку держави,

що сприяє підвищенню безпеки його діяльності щодо громадян. Так, усі нотаріальні акти підлягають періодичній перевірці з боку Податкової служби (кожні 4 місяці) та Міністерства юстиції (кожні 2 роки) з метою контролю за правильністю оподаткування актів та для перевірки їх відповідності вимогам законодавства» [235]. У Нідерландах контроль за діяльністю нотаріусів та нотаріальним процесом здійснюється ще й королем. Таким чином, характеризуючи питання здійснення контролю за роботою нотаріусів та нотаріальною діяльністю, можна відзначити, що у зарубіжних країнах немає конкретної прив'язки контролюючих органів у сфері нотаріату, а здійснення такого контролю в основному характеризується комплексністю різних уповноважених на здійснення такого контролю органів та посадових осіб;

11) відповідальність нотаріуса та жорсткість санкцій стосовно нотаріуса. У США, де нотаріус фактично не є представником юридичної професії, характерною рисою його відповідальності є те, що останній не несе відповідальності за змістову сторону документів, які ним засвідчуються. Вся відповідальність за змістову складову документа покладається на особу, котра звернулася за вчиненням нотаріальних дій, а тому клієнт НК стверджує під присягою, що зміст поданого ним документа відповідає дійсності. У Німеччині вирішенням питань, які стосуються нотаріату, займається також Верховний федеральний суд, в якому діє спеціальна палата для розгляду спеціальних питань у сфері нотаріату [226, с. 171-172].

Законодавство деяких країн передбачає звільнення нотаріуса від покладеного на нього обов'язку зберігати нотаріальну таємницю. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 5 Закону Республіки Вірменія № 3425-ХІІ передбачено, що «особа, за дорученням якої вчинено нотаріальну дію, або її правонаступник, або представник можуть на підставі письмової згоди звільнити нотаріуса від обов'язку дотримання таємниці вчинення нотаріальної дії. У випадку смерті особи або відсутності в неї правонаступника, або при неможливості зв'язатися з ним нотаріус може бути звільнений судом від обов'язку дотримання таємниці» [236];

12) встановлення особливих вимог при здійсненні професійної діяльності. У Франції до нотаріусів передбачено вимогу періодичного підвищення рівня кваліфікації та підтвердження збереження необхідного рівня кваліфікації у процесі здійснення нотаріальної діяльності. У Греції, як стверджують С.С. Мирза та І.А. Середницька, «нотаріус зобов'язаний брати участь в Асоціаціях нотаріусів, які збираються у всіх регіонах, де є апеляційний суд. За участь у такій організації нотаріус вносить абонентську плату щомісяця. Асоціація нотаріусів повинна сплачувати кожні два місяці певну суму своїм членам, організовувати семінари, видавати журнал про нотаріальну діяльність та інформувати членів про прийняття нових законів шляхом розсилання спеціальних листів» [237, с. 84];

13) встановлення вікових обмежень щодо набуття професії нотаріуса, а в окремих випадках – щодо реалізації повноважень нотаріуса. Так, наприклад, в Італії максимальний вік для складання іспиту – 50 років; максимальне вікове обмеження щодо роботи нотаріусом – 70 років. В Італії також є вікові обмеження для нотаріусів. Зокрема нотаріусом може бути призначена особа віком не молодше 28 років та не старше 42 років. Після досягнення нотаріусом 70 років він зобов'язаний припинити свою діяльність [238, с. 90]. У Японії доступ до професії нотаріусів відкритий тільки тим особам, які мають юридичну освіту та багатий життєвий досвід. Таким чином, у цій країні нотаріусами переважно стають колишні судді та прокурори, інколи адвокати. Вікова категорія нотаріусів у Японії в основному коливається від шістдесяти до сімдесяти років. У Німеччині особа, старша 60 років, не може бути призначена нотаріусом, а віковою межею для виконуючого обов'язки нотаріуса є межа у 70 років;

14) оплата послуг нотаріуса. У Франції дохід нотаріуса складається з фіксованого мита за виконання нотаріальних дій та договірної плати за юридичні консультації і складання корпоративних документів. У США передбачено право нотаріуса звільняти заявника від оплати нотаріальних дій з благодійних або гуманітарних міркувань [224, с. 158]. В Австрії оплата

праці нотаріуса, як і в більшості зарубіжних країн має назву гонорар, а встановлюється на рівні закону. Це означає, що нотаріус не може просити вищий за встановлений законом гонорар за вчинення тієї чи іншої нотаріальної дії. Проте нотаріусу не заборонено зменшувати розмір гонорару, який визначений законом, із врахуванням, наприклад, матеріального стану особи, яка звертається за вчиненням нотаріальних дій;

15) суттєва технологічна база для роботи нотаріусів, в тому числі у питаннях захисту інформації, отриманої нотаріусам при вчиненні ним нотаріальних дій та отримання доступу до нотаріальної таємниці. Досить вагома електронна база має місце у системі нотаріату в Японії. «Основною відмінністю в нотаріальних діях можна назвати широке використання японськими нотаріусами цифрових технологій. Центр електронного посвідчення дає змогу засвідчувати документи в електронному вигляді. Торкнулися інновації багатьох сторін. Можна засвідчувати зроблені у цифровій формі документи юридичних осіб, цифрові копії певних документів тощо» [239]. В Італії також функціонує Єдина нотаріальна мережа. За допомогою цієї мережі здійснено комп'ютеризацію процесів оформлення нотаріальних документів, документообігу, а також доступу до інформації, необхідної нотаріусам при вчиненні нотаріальних дій, зокрема усіх публічних реєстрів, і внесення до них змін за наслідками вчинених нотаріальних дій [238, с. 89];

16) організація робочого місця нотаріуса. У більшості зарубіжних країн відсутні чіткі вимоги до організації робочого місця нотаріуса. Як правило, робоче місце нотаріуса має бути належним чином облаштовано та розглядається зазвичай як окреме робоче місце в окремому належним чином облаштованому приміщенні чи офісі. Такий офіс обладнується не тільки відповідними меблями й комп'ютерною технікою для роботи нотаріуса, а й відповідними засобами для зберігання документів, які створюються нотаріусом, надаються сторонами нотаріусу для вчинення нотаріальних дій, документів, які містять нотаріальну таємницю та відповідних бланків, на

яких здійснюється оформлення конкретних нотаріальних дій. Робоче місце нотаріуса у зарубіжних країнах також має відповідати загальним уявленням про комфортне перебування відвідувачів, які звертаються до нотаріуса, з однієї сторони, та збереження конфіденційної інформації та нотаріальної таємниці, з іншої. Проте не всі країни зважено, на нашу думку, підходять до розуміння організації робочого місця нотаріуса. В Шотландії, наприклад, не тільки не має вимог до місця роботи нотаріуса, а й взагалі нотаріуси можуть працювати будь-де та на коворкінгу [240];

17) встановлення додаткових гарантій для нотаріусів. Такі гарантії встановлюються на рівні окремих земель чи округів. Наприклад, у ФРН додаткові соціальні гарантії встановлюються для нотаріусів, які не порушують законодавство. За умови відсутності професійних порушень нотаріусам гарантується рівень чистого доходу на рівні середньої заробітної плати судді суду даної землі. Якщо нотаріус за річними результатами власної діяльності не отримав такої суми чистого доходу, уряд компенсує йому різницю на підставі відповідних документів фіскальних органів [225, с. 24].

Підводячи підсумок, зазначимо, що більшість нотаріусів у зарубіжних країнах розглядаються як особи, які надають комплексну юридичну допомогу суб'єктам цивільного процесу, виступаючи у даних відносинах як незалежна фігура, що діє відповідно до принципів законності, незалежності, неупередженості та самостійності. Як і в Україні, у більшості зарубіжних країн нотаріус має дуальний правовий статус: з однієї сторони, це представник вільної процесії, який є самосійним та незалежним у здійсненні своєї діяльності, з іншої сторони, це особа, уповноважена на здійснення нотаріальної діяльності державою, яка надає їй відповідні повноваження та здійснює контроль за вчиненням нотаріальних дій. Призначення нотаріуса полягає в тому, щоб забезпечити громадян та юридичних осіб кваліфікованою правовою допомогою, а тому його основною функцією варто назвати соціальну функцію – надання допомоги особам, громадянам та юридичним особам у здійсненні захисту своїх суб'єктивних прав та законних

інтересів, а також бути так званим арбітром у вирішенні тих конфліктних ситуацій, які можуть бути вирішені з використанням повноважень нотаріуса.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової задачі – окреслення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів, критеріїв їх розмежування, з'ясування особливостей єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів щодо кадрового забезпечення, регулювання робочого часу та часу відпочинку, охорони праці, а також особливостей дисциплінарної та матеріальної відповідальності нотаріусів. На основі аналізу проблемних питань єдності та диференціація правового регулювання праці нотаріусів запропоновано шляхи їх вирішення та розроблено конкретні практичні пропозиції і наукові рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового регулювання в зазначеній сфері.

1. Запропоновано нотаріуса як суб'єкта трудового права визначити як фізичну особу, яка відповідно до Закону № 3425-ХІІ уповноважена на здійснення специфічної трудової діяльності – нотаріальної діяльності, наділена відповідним спеціальним правовим статусом, характеризується найманим характером праці або працею суміжних із трудовим правом правовідносин та діяльність якої регулюється нормами спеціального законодавства, а в окремих випадках – нормами Кодексу законів про працю України та принципами трудового законодавства.

Розуміння нотаріуса як суб'єкта трудового права характеризується наступними особливостями: 1) характер роботи нотаріуса, а саме вчинення нотаріальної діяльності є особливим видом трудової діяльності; 2) правове регулювання діяльності нотаріусів здійснюється нормами профільного закону – Закону № 3425-ХІІ, які базуються на нормах трудового законодавства. Є чітка закономірність закріплення гарантій нотаріального процесу на основі тих гарантій, які визначені загальним трудовим законодавством – Кодексом законів про працю України; 3) нотаріус наділений відповідним спеціальним правовим статусом, який і визначає його місце у системі органів влади та поміж інших суб'єктів трудового права, а

правовий статус нотаріуса як суб'єкта здійснення нотаріальної діяльності доповнюється ознаками правового статусу працівника; 4) нотаріус є фізичною особою, а кожна фізична особа у міру своїх можливостей стає суб'єктом трудового права, оскільки право на працю є невід'ємним правом кожної особи; 5) нотаріус є особливим суб'єктом трудового права, що обумовлено тими завданнями та функціями, які він виконує в процесі здійснення нотаріальної діяльності; 6) нотаріуса як суб'єкта трудового права визначає і встановлений процес оформлення трудових правовідносин, що здійснюється відповідно до певної процедури, яка визначена трудовим законодавством; 7) на нотаріуса поширюються юридичні гарантії, які притаманні суб'єктам трудового права та трудових правовідносин; 8) нотаріуса як суб'єкта трудового права характеризує й така особливість, як найманий характер праці, хоча це стосується державних нотаріусів.

2. Єдність правового регулювання праці нотаріусів передбачає: 1) всезагальність та універсальність норм трудового права, які поширюються на державних та приватних нотаріусів, зокрема й щодо встановлення рівних можливостей на реалізацію доступу до професії нотаріуса та однакових вимог для громадян стосовно отримання професії нотаріуса; 2) забезпечення єдиного підходу до регулювання трудових відносин нотаріусів незалежно від їх виду, тобто в Україні діють єдині правила правового регулювання праці державних та приватних нотаріусів, які вже у процесі їх трудової діяльності посилюються диференційованими нормами; 3) єдність правового регулювання визначає мінімальний і загальний рівень трудових прав працівників, які поширюються й на працю нотаріусів; 4) єдність трудового законодавства характеризується поширеністю на всіх працівників незалежно від сфери застосування праці, характеру виконуваних трудових функцій працівниками та оплати їх праці.

Завдяки диференціації правового регулювання праці нотаріусів: 1) забезпечується процес індивідуалізації норм трудового права стосовно нотаріусів; 2) забезпечується впорядкування відповідних трудових

правовідносин; 3) здійснюється удосконалення процесу регулювання трудових правовідносин щодо нотаріусів; 4) забезпечується поглиблення розуміння конкретного змісту трудових правовідносин та можливості здійснення впливу на такі правовідносини з метою їх удосконалення та регулювання; 5) здійснюється вирівнювання можливостей особи у процесі реалізації нею права на працю та відтворення робочої сили у певній професії; б) забезпечується деталізація та конкретизація певних трудових правовідносин щодо таких суб'єктів, як нотаріуси; 7) за допомогою диференціації здійснюється збалансування правового регулювання трудових відносин нотаріусів; 8) забезпечується гнучкість правового регулювання трудових відносин нотаріусів у сучасних умовах життя.

3. Проблемою співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів є загальна юридична проблема – відсутність чітко визначених та встановлених норм, які б закріплювали як межі правового застосування єдності і диференціації, так і відсутність чітких критерії та чинників, на основі яких можна визначити аспекти такого співвідношення.

Ключовими напрямками співвідношення єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин нотаріусів варто назвати: 1) співвідношення у форматі: загальне та спеціальне, які мають нерозривний зв'язок між собою; 2) співвідношення загальних та спеціальних норм трудового законодавства нотаріусів визначається як співвідношення цілого та частини, де цілим є трудове законодавство в цілому, а частиною – законодавство, яке регулює ті чи інші правовідносини щодо нотаріусів; 3) співвідношення, при якому забезпечується відповідність спеціальних норм та спеціального законодавства загальним нормам, здійснюється деталізація загальних норм у певних правовідносинах; 4) співвідношення єдності та диференціації праці як суперництво загальної та спеціальної норми. Варто зазначити, що регулювання трудових правовідносин нотаріусів виключно загальними нормами є неможливим, а тому деталізація правового

регулювання забезпечується саме спеціальними нормами; 5) співвідношення єдності та диференціації як визначення особливостей певної галузі трудового права; 6) співвідношення, при якому спеціальні приписи відміняють загальні приписи, а отже, останні мають пріоритетне значення; 7) співвідношення, при якому диференційовані норми деталізують загальні норми; 8) співвідношення, при якому диференційовані норми самостійно врегульовують трудові відносини, які не врегульовані загальними нормами.

4. Основними об'єктивними критеріями диференціації правового регулювання праці нотаріусів названо: 1) галузеву належність нотаріату та сферу його роботи; 2) особливі умови праці нотаріусів, а саме: а) особливий порядок доступу до професії нотаріуса, що включає в себе ряд вимог, яким має відповідати кандидат на посаду та особливий порядок добору; б) наявність відповідного документа – свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; в) особливий характер правовідносин при виконанні своєї трудової функції; г) заборона на здійснення певних видів діяльності поряд із нотаріальною діяльністю; ґ) чітке дотримання процесуальної процедури вчинення нотаріальних дій; д) необхідність підтвердження своєї кваліфікації у визначених законом випадках; е) особливий порядок припинення повноважень нотаріуса, що полягає в чітко закріпленій процедурі анулювання свідоцтва про зайняття нотаріальною діяльністю; 3) особливу сферу територіального поширення нотаріальної діяльності нотаріуса, що передбачає особливий характер визначення робочого місця нотаріуса; 4) місце роботи нотаріуса, в тому числі й технічну оснащеність місця роботи або виконуваної трудової функції; 5) диференціацію правового регулювання праці нотаріусів, яка пов'язана з віднесенням нотаріуса до державної чи приватної сфери; 6) особливий порядок захисту нотаріуса; 7) особливий порядок притягнення нотаріуса до юридичної відповідальності.

Основними суб'єктивними критеріями правового регулювання праці нотаріусів названо: 1) високий рівень загальних здібностей особи, які

складають основу роботи нотаріусів та в цілому впливають на розуміння нотаріальної діяльності як особливої, висококваліфікованої та інтелектуальної діяльності; 2) високий рівень особистих якостей особи; 3) високий рівень професійності, кваліфікованості нотаріуса; 4) необхідність постійного підвищення ним своєї професійної кваліфікації; 5) особливі вимоги щодо етики нотаріуса у процесі здійснення ним нотаріальної діяльності; 6) особливий характер взаємовідносин нотаріуса зі своїми клієнтами, який полягає в дотриманні поваги до клієнта та невтручання в його особисте життя; 7) необхідність збереження конфіденційної інформації та нотаріальної таємниці; 8) стан здоров'я нотаріусів.

5. Запропоновано під поняттям «кадрове забезпечення нотаріусів» розуміти особливий напрямок державної кадрової політики у системі органів нотаріату, що включає в себе напрямки реалізації державної політики щодо формування високопрофесійних кадрів у системі нотаріату, які здатні забезпечувати населення якісними нотаріальними послугами, характеризуються особливими суб'єктом (державний та приватний нотаріус) і об'єктом (надання нотаріальних послуг) у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (нотаріального округу).

Єдність кадрового забезпечення праці нотаріусів виражається в наступному: 1) єдності трудового законодавства у вказаній сфері; 2) єдності принципів, на основі яких здійснюється кадрове забезпечення нотаріусів стосовно інших державних службовців; 3) постійності кадрового забезпечення нотаріальної діяльності; 4) єдності нормативного та правового забезпечення нотаріальної діяльності в цілому; 5) єдності доступу до здійснення професійної нотаріальної діяльності, а саме щодо здійснення доступу до професії на підставі відповідного добору; 6) єдності гарантії діяльності нотаріусів; 7) єдності професійного розвитку нотаріусів; 8) встановленні заборон для зайняття нотаріальною діяльністю; 9) відповідальності нотаріусів.

Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів виражається в особливому порядку здійснення власне кадрового відбору осіб для роботи нотаріусами, який включає: 1) чітке визначення кола суб'єктів, які за своїм адміністративно-правовим статусом можуть реалізувати своє право на отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 2) професійний добір, який здійснюється у чіткій відповідності з прийнятими у сфері нотаріальної діяльності нормативно-правовими актами, які не тільки деталізують аспекти допуску до професії нотаріуса, а й чітко регламентують здійснення кадрового добору до системи нотаріату; 3) встановлення особливих умов для отримання права на складення кваліфікаційного іспиту та отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю – проходження стажування протягом одного року в ДНК або у ПН з метою отримання подальшого доступу до нотаріальної діяльності у самостійному порядку; 4) підставу для призначення на посаду ДН або для реєстрації приватної нотаріальної діяльності, якою є отримання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 5) кадрове забезпечення нотаріусів, яке здійснюється відповідно до конкретного нотаріального округу, тобто при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів враховується територіальна компетенція нотаріальних органів України; 6) диференціацію праці державного та ПН та забезпечення їх діяльності, зокрема й через здійснення кадрового добору для роботи в нотаріальних конторах; 7) особливий порядок підтвердження кваліфікації особою, яка не здійснювала приватну нотаріальну діяльність; 8) моральні вимоги до нотаріуса, на які звертають окрему увагу при формуванні кадрового забезпечення нотаріусів; 9) особливі особистісні вимоги до кадрового забезпечення нотаріусів, які передбачають дотримання так званого дрескоду нотаріуса у взаємовідносинах із фізичними та юридичними особами, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, а саме: вимоги щодо моральності, доброчесності, порядності, людяності майбутнього нотаріуса, відсутності дискредитуючих судимостей за тяжкі злочини або злочини, пов'язані з шахрайством чи обманом.

5. До основних особливостей регулювання робочого часу та часу відпочинку нотаріусів віднесено наступні: 1) відсутність детальної правової регламентації робочого часу та відпочинку нотаріуса законодавчими актами; 2) відповідність норм робочого часу та часу відпочинку нотаріусів, зокрема й ДН, міжнародним актам та міжнародним стандартам; 3) чітка регламентація робочого часу та часу відпочинку нотаріусів та інформування населення про встановлення режиму робочого часу нотаріусів: а) для нотаріусів за загальним правилом встановлюється нормований робочий час; б) чітке встановлення графіків початку та закінчення робочого дня; в) чітко регламентований час здійснення прийому громадян приватним нотаріусом; г) можливість встановлення такого графіка роботи, при якому графік прийому фізичних осіб може бути відмінним від графіка роботи нотаріальної контори чи нотаріуса; г) досить часте прив'язування робочого часу нотаріуса до розуміння поняття «робочий день», обумовлення вчинення будь-якої нотаріальної чи іншої дії нотаріусом розумінням «робочого дня»; 4) можливість продовження тривалості робочого часу у випадку службової чи іншої необхідності, пов'язаної зі специфікою та особливостями роботи нотаріату; 5) складність здійснення фактичного обліку робочого часу нотаріуса; 6) особливий порядок реалізації нотаріусом права на відпочинок, що суттєво відрізняє його від інших самозайнятих осіб у нашій державі; 7) можливість зменшення тривалості робочого дня напередодні святкових та неробочих днів на 1 годин у мирний час; 8) створення умов для організації робочого часу та часу відпочинку у певних умовах таким чином, щоб задовольнити потреби відвідувачів та забезпечити певні умови роботи нотаріусів.

6. Охорону праці нотаріуса запропоновано розуміти як:

1) охорону праці власне нотаріуса як суб'єкта нотаріального процесу, що включає в себе: а) чітку регламентацію видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його дублікату; б) обов'язок вчинення певних дій до початку безпосереднього виконання трудових функцій;

в) забезпечення особистої безпеки нотаріуса у визначених законом випадках; г) забезпечення охорони праці, дотримання принципів гігієни праці та санітарно-епідеміологічного благополуччя; г) встановлення заборони на втручання в діяльність нотаріуса, зокрема з метою перешкоджання виконанню ним своїх обов'язків або спонукання до вчинення ним неправомірних дій; д) забезпечення охорони праці в питаннях реалізації кадрової безпеки нотаріуса, що передбачає поширення норм щодо охорони праці не тільки на нотаріуса, а й на його помічника, консультантів, інших працівників, з якими укладено трудовий договір; е) чітку регламентацію підстав для припинення нотаріальної діяльності;

2) охорону умов праці нотаріуса, що включає в себе: а) чітке визначення робочого місця нотаріуса та вимог до нього; б) встановлення та дотримання відповідних умов щодо збереження штампів та печаток нотаріуса, а також встановлення архіву для збереження документів нотаріуса; в) чітко визначений порядок використання та зберігання бланків документів, які є необхідними для вчинення нотаріальних дій; г) охорону доступів нотаріусів до відповідних реєстрів, які є необхідними для належного виконання ними своїх трудових функцій; 5) здійснення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, що визначено статтею 18 Закону № 3425-ХІІ;

3) охорону нотаріальної таємниці, що включає в себе: а) забезпечення таких умов зберігання документів (знаходяться в розпорядженні нотаріуса і містять відомості, що становлять нотаріальну таємницю), які унеможливають доступ до них сторонніх осіб без відома нотаріуса; б) прийняття нотаріусом присяги; в) встановлення особливого порядку доступу до нотаріальної таємниці; г) встановлення особливого порядку здійснення обшуку, виїмки та огляду робочого місця (контори) на підставі чинного законодавства; г) заборону нотаріусу, який виступає свідком, розкривати відомості, що становлять нотаріальну таємницю; д) забезпечення дотримання конфіденційності та нотаріальної таємниці помічниками

нотаріуса, консультантами державної НК, працівниками архіву та іншими працівниками;

4) охорону праці нотаріусів у період дії воєнного стану, а саме: а) припинення роботи практично всіх державних реєстрів, якими у своїй роботі керуються нотаріуси у перші дні війни; б) зупинення «незавершених нотаріальних дій за зверненням громадянина Російської Федерації»; в) деталізацію аспектів дій при виникненні загрози неправомірного вилучення чи втрати спеціальних бланків нотаріальних документів, які не були витрачені, у разі виникнення загрози неправомірного вилучення чи втрати печатки приватного або державного нотаріуса, у питаннях передачі спеціальних бланків нотаріальних документів між нотаріусами тощо;

5) охорону нотаріуса від від неправомірних дій осіб, які звертаються за вчиненням нотаріальних дій, що виражається в наступному: а) праві витребувати від фізичних та юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій; б) відмові у прийомі документів, які не відповідають вимогам, визначеним законом; в) відмові у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам тощо.

7. Систематизовано розуміння основних особливостей дисциплінарної відповідальності нотаріуса: 1) дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку; 2) нотаріус може нести дисциплінарну відповідальність у сфері державної реєстрації як державний реєстратор; 3) нотаріус несе дисциплінарну відповідальність не тільки перед особою, яка звернулась до нього за вчиненням нотаріальних дій чи здійсненням державної реєстрації, а й перед суспільством у цілому; 4) дисциплінарна відповідальність нотаріусів має тісний зв'язок з адміністративно-правовими відносинами у суспільстві; 5) дисциплінарна відповідальність обумовлена існуванням певного трудово-правового зв'язку нотаріуса із певною державною нотаріальною конторою, а отже, на нотаріуса поширюються положення норм загального трудового законодавства у сфері притягнення до дисциплінарної

відповідальності, зокрема й щодо підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності, які визначені трудовими правовідносинами; б) особливістю дисциплінарної відповідальності ПН є те, що в більшості випадків здійснити їх притягнення до вказаного виду відповідальності просто неможливо; 7) відсутність спеціального закону чи іншого нормативно-правового акта, який би закріплював ті діяння, які визнаються дисциплінарними проступками та за які може настати дисциплінарна відповідальність; 8) можливість накладення на нотаріусів особливих видів дисциплінарних стягнень.

До основних особливостей матеріальної відповідальності нотаріуса віднесено: а) матеріальна відповідальність нотаріуса полягає у відшкодуванні матеріальної шкоди, завданої його незаконними діями або недбалістю, що є однією з гарантій забезпечення законності нотаріальної діяльності та дотримання прав заінтересованих осіб – учасників нотаріальної дії; б) підставою для настання матеріальної відповідальності є порушення нотаріусами норм законодавства та порядку вчинення нотаріальних дій, тобто встановлення незаконності дій нотаріуса або визнання його бездіяльності, що в подальшому спричинило наявність шкоди, яка заподіяна діями нотаріуса при виконанні ним своїх обов'язків; в) шкодою, завданою нотаріусом незаконними діями чи бездіяльністю, вважається шкода від дій нотаріуса, пов'язана з отриманням клієнтами нотаріальних послуг неналежної якості, тобто таких, що не відповідають вимогам нормативно-правових актів, або неотриманням послуг взагалі; г) відшкодування нотаріусом завданої шкоди не позбавляє застосування до нього інших видів юридичної відповідальності; г) настання матеріальної відповідальності нотаріуса може бути обумовлено наявністю певного часового інтервалу між заподіянням шкоди та настанням матеріальних наслідків; д) встановлення різного порядку відшкодування матеріальної шкоди для приватного та державного нотаріуса; е) закріплення на законодавчому рівні умов, за яких відповідальність нотаріуса, зокрема й матеріальна відповідальність, не настає; є) ПН несе повну майнову відповідальність за ту шкоду, яку завдали

його працівники; ж) закріплення права регресу з боку Міністерства юстиції України до винного нотаріуса.

8. Основними проблемами правового регулювання ЄДПН за напрямками удосконалення правового регулювання праці нотаріусів на загальнодержавному та локальному рівнях названо: 1) відсутність динаміки у здійсненні правового регулювання єдності та диференціації праці нотаріусів, що виражається у недосконалості законодавства щодо регулювання правового статусу та праці нотаріусів; 2) наявність значної кількості норм, які при здійсненні правового регулювання однакових суспільних відносин суперечать одна одній; 3) складність здійснення нормативно-правового регулювання окремих інститутів трудового права стосовно нотаріусів: при застосуванні окремих положень дисциплінарної відповідальності приватних нотаріусів; при розумінні прогулу та систематичності порушення трудової дисципліни приватним нотаріусом, який забезпечує організацію своєї діяльності самостійно; 4) складність забезпечення навчання та підвищення рівня кваліфікації нотаріуса; 5) складність підвищення рівня кваліфікації нотаріусів на основі міжнародних програм роботи нотаріату; 6) недостатність визначення професійних здібностей нотаріуса, що обумовлено відсутністю чіткого розуміння критеріїв оцінювання професійності нотаріусів; 7) відсутність зацікавленості ДН у результатах своєї праці; 8) відсутність чітких критеріїв визначення компетентності нотаріуса; 9) відсутність ефективної системи формування кадрового резерву нотаріусів у кожному конкретному нотаріальному окрузі; 10) відсутність визначеного граничного віку для набуття професії нотаріуса; 11) проблеми правового регулювання взаємодії нотаріуса з іншими органами влади та посадовими особами, органами місцевого самоврядування, трудовими архівами, органами Пенсійного фонду; 12) відсутність належного рівня обміну досвідом між нотаріусами в Україні та їх іноземними колегами; 13) відсутність правового механізму притягнення нотаріуса до моральної відповідальності тощо.

9. На основі дослідження зарубіжного досвіду правового регулювання праці нотаріусів відзначено наступні його особливості:

1) різноманітність нормативно-правового регулювання правового статусу нотаріуса та здійснення ним нотаріальної діяльності: відсутність єдиного нормативного акта, який би регулював нотаріальний процес та права нотаріусів у цілому (Німеччина, Велика Британія); регулювання на рівні закону (Франція, Словаччина); регулювання на рівні модельного законодавства (США);

2) різноманітність правового статусу нотаріуса. У Франції, Нідерландах, Латинській Америці, Японії нотаріус є незалежним представником держави, не входить до жодного органу державного апарату та розглядається як представник вільної професії, у Португалії він виступає державним службовцем, у Словаччині та Швейцарії – особою, що має публічно-правовий статус, у Болгарії – особою, котра належить до судової гілки влади, у Греції – посадовою особою, яка не має державної влади; різноманітністю відзначається й сфера поширення компетентності нотаріуса;

3) можливість поєднання правового статусу нотаріуса з іншими професіями, що віднесені до юридичних категорій: адвокатом, суддею, тощо (Німеччина, окремі кантони Швейцарії, Малайзія, Нова Зеландія);

4) різний рівень повноважень нотаріуса при вчиненні нотаріальних дій: повноцінні нотаріуси, які можуть вчиняти всі нотаріальні дії, і нотаріуси, які можуть лише засвідчувати справжність підписів (Німеччина);

5) встановлення особливих вимог до професії нотаріуса у зарубіжних країнах: проходження спеціальної підготовки за спеціальністю «Нотаріальне право» (Франція); додаткове прослуховування курсу юридичних дисциплін (Голландія); проходження письмових та усних тестів (Італія); надання комплекту відбитків пальців для перевірки на предмет притягнення до кримінальної відповідальності (США); відсутність вимог щодо юридичної освіти, достатньо бути доброчесним громадянином (США); відсутність відомостей про особу як банкрута та про її неучасть у судових процесах,

пов'язаних зі спорами кредиторів (Франція); регулювання доступу до професії нотаріуса та власне вимоги до особи, яка бажає стати нотаріусом, можуть різнитися в межах однієї країни, надаючи можливість встановлення певних вимог територіальним одиницям, які входять до складу країни (США); відсутність прив'язки нотаріуса до громадянства тієї країни, в якій він планує здійснювати нотаріальну діяльність (Іспанія); значні вимоги до стажу роботи в галузі права (Японія, Індія, Австрія); відсутність вимог щодо проходження стажування на посаді нотаріуса;

6) виконання нотаріусом своїх повноважень у межах відповідного нотаріального або судового округу (Німеччина, Греція), територіальний розподіл повноважень нотаріусів, що здійснюється на всю територію держави чи тільки на окремі її території (Велика Британія), часткове скасування територіальної компетенції (її обмеження лише територією країни (Франція) чи можливість виконання нотаріальних функцій на території іншого штату (США));

7) повноваження нотаріусу надаються державою, а отже, нотаріус вважається публічною особою, а його діяльність носить публічний характер (Іспанія, Франція);

8) квотний розподіл нотаріату (Італія, Німеччина);

9) надання дозволу на участь декількох нотаріусів при вчиненні однієї нотаріальної дії (Франція);

10) різнорідність контролю за роботою нотаріуса з боку уповноважених органів: органами юстиції (Австрія, Угорщина, Німеччина), органами юстиції та президентом суду землі (Німеччина), органами юстиції та прокурором (Франція), Нотаріальним архівним управлінням як галузевим органом Міністерства юстиції, Прокурором республіки та дисциплінарним трибуналом (Італія), королем (Нідерланди);

11) жорсткість санкцій, які накладаються на нотаріуса (США, Німеччина);

12) встановлення особливих вимог при здійсненні професійної діяльності: брати участь в асоціаціях нотаріусів, які збираються у всіх регіонах, де є апеляційний суд (Греція);

13) встановлення вікових обмежень для можливості не тільки набути професію нотаріуса, а й для реалізації повноважень нотаріуса (Італія, Японія, Німеччина);

14) оплата послуг нотаріуса передбачає певне відхилення від законодавчих норм щодо зменшення розміру гонорару (США, Австрія);

15) суттєва технологічна база для роботи нотаріусів, зокрема у питаннях захисту інформації, отриманої нотаріусам при вчиненні ним нотаріальних дій, та отриманням доступу до нотаріальної таємниці (Японія, Італія);

16) відсутність чітких вимог до організації робочого місця нотаріуса: в деяких країнах нотаріуси можуть працювати будь-де та на коворкінгу (Шотландія);

17) встановлення додаткових гарантій для нотаріусів (Німеччина).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
2. Меркулов П.Ю. Нотаріус як суб'єкт трудового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*: електронне наукове видання. 2023. № 1. С. 264-269. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.42>.
3. Шабанов Р.І. Правове регулювання праці суддів нормами трудового права. *Підприємництво, господарств і право*. 2020. № 5. С. 112-117.
4. Трудове право України (основи теорії трудового права) / В.В. Бонтлаб, К.М. Біда, В.Л. Костюк та ін. Київ: Промінь, 2010. 280 с
5. Куценко Т.Р. Зміст поняття «спеціальний суб'єкт трудового права». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 701-704.
6. Прокопенко В.І. Трудове право України: підручник. Харків: Консум, 1998. 480 с.
7. Клемпарський М.М. Співвідношення статусу особи як суб'єкта трудового права із її статусами як суб'єкта інших галузей права (на прикладі державних службовців). *Форум права*. 2010 № 4. С. 462-469.
8. Чопчик Х.В. Поняття суб'єктів трудового права. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.10.03.html>.
9. Білько (Досінчук) К.Ф. Правовий статус нотаріуса в Україні. *Сучасний вимір держави і права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24-25 трав. 2013 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2013. С. 89-91.
10. Ільїна Ю.П. Деякі питання, що виникають при визначенні правового статусу нотаріуса в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту*. 2011. № 1. С. 105-108.
11. Ільєва Н.В. Нотаріальна діяльність як предмет адміністративно-правового регулювання. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 27-31.
12. Фріс І.П. До поняття нотаріальної діяльності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 33. С. 44-51.

13. Баранкова В.В. Система суб'єктів нотаріального процесу: теоретичні та практичні аспекти. Мала енциклопедія нотаріуса. 2013. № 6. С. 155-166.
14. Бондарєва М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. *Університетські наукові записки*. 2010. № 2 (34). С. 79-82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_2_11.
15. Кодекс законів про працю України: Закон УРСР від 10.12.1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
16. Тютюнник В.К., Котова Л.В. Правове регулювання на державній службі: питання теорії та практики. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 1 (37). С. 103-110.
17. Меркулов П.Ю. Дуальність правового статусу нотаріуса в Україні щодо визначення основних особливостей дисциплінарної відповідальності нотаріусів. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 02 травня 2024 року): ел. збірник*. Київ: Видавництво Людмила, 2024. 845 с. С. 681-684.
18. Василина Н.В. Нотаріальна діяльність як публічна служба: правова природа та особливості. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2014. № 2 (10) URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14vnppto.pdf>.
19. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. *Офіційний вісник України*. 2016. № 3. С. 28. Ст. 149.
20. Неумивайченко Н.М. Державна служба: розмежування і взаємозв'язок трудових і адміністративних відносин. *Вісник академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 155–162.
21. Костюк В.Л. Поняття трудової правосуб'єктності: теоретико-правовий аспект. *Наукові записки*. Юридичні науки. К. : Вид. Дім «Києво-Могилян. акад». 2006. 65-70 с.

22. Пилипенко П. Д. Проблеми теорії трудового права : монографія. Львів : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 214 с.

23. Система суб'єктів нотаріального процесу: теоретичні та практичні аспекти. URL: http://yurradnik.com.ua/anal_and_comm/%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0-%D1%81%D1%83%D0%B1%D1%94%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE/

24. Костюк В.І. Правосуб'єктність у трудовому праві: проблеми теорії та практики: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Київ, 2013. 435 с.

25. Голован З.С. Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту. *Форум права*. 2007. № 1. С. 23-25. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07gzcptz.pdf>.

26. Василик Ю.С. Порядок створення, функціонування суб'єктів нотаріальної діяльності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 10. С. 89-94.

27. Кохан Н.В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 176 с.

28. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник. 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2006 С. 50-51.

29. Коротюк О.В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 238 с.

30. Меркулов П.Ю. Зміст єдності правового регулювання праці нотаріусів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Ч. 3 № 75. С. 60-65. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.10>.

31. Черкасов О.В. Проблеми єдності та диференціації відповідальності у трудовому праві України: монографія. Харків: Право, 2019. 240 с.

32. Колеснік-Омельченко Т.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення за вислугу років педагогічних працівників: дис. ...канд.. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2010. 172 с.

33. Кикоть Г.В. Юридичні факти в системі правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2006. 198 с.

34. Коляда Т.А. Поняття диференціації правового регулювання праці. *Право і безпека*. 2003. № 2/3. С. 93-97.

35. Процевський О.І. Окремі питання щодо єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Серія: Право*. 2007. Вип. 9. С. 39-48.

36. Коваленко О.О., Шабанов Р.І. Дискримінація чи єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: що нівелюється МОЗ на шляху досягнення гендерної рівності в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 128-135.

37. Мельник К.Ю. До проблеми забезпечення єдності трудового права. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2014. 324 с. С. 33-38.

38. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

39. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

40. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 49. Ст. 668.

41. Лавріненко О.В. Спеціальні норми як засоби реалізації принципу єдності й диференціації правового регулювання праці в трудових відносинах

(дискусійні питання теорії). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренко*. 2010. Вип. 2. С. 189-198.

42. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. № 72/1. Спеціальний випуск. С. 15. Ст. 2598.

43. Сучасний словник іншомовних слів / уклад. О.І. Скопненко та Т.В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.

44. Гончарова Г.С. Трудове право України у запитаннях та відповідях: навч.-довід. посіб. / Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, С.М. Прилипко; За ред. В.В. Жернакова. Х.: Одиссей, 2007. 664 с.

45. Меркулов П.Ю. Значення диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року: СХХХVII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція* (м. Чернівці, 19 січня 2024 року). 300 с. С. 150-154. URL: https://el-conf.com.ua/wp-content/uploads/2024/03/Chernivtsi_190124.pdf.

46. Іншин М.І. Поняття диференціації правового регулювання в сфері державної служби. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. № 21. С. 136-143.

47. Лукаш С.С. Співвідношення централізованого і локального регулювання трудових відносин в умовах ринкової економіки: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ: Б.В., 2011. 32 с.

48. Про затвердження Порядку допуску осіб до складання кваліфікаційного іспиту та проведення кваліфікаційного іспиту Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату: Наказ Міністерства юстиції України від 28.07.2011 року № 1905/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 60. С. 157. Ст. 2421.

49. Деякі питання нотаріату в мовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 року № 164. *Офіційний вісник України*. 2022. № 25. С. 88. Ст. 1250.

50. Орлова Н.Г. Загальні засади єдності та диференціації правового регулювання трудових відносин працівників водного транспорту. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 9. С. 58-63.

51. Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України: Наказ Міністерства юстиції України від 07.06.2021 № 2039/5. *Офіційний вісник України*. 2021. № 43. С. 92. Ст. 2650.

52. Севастьяненко К.О. Принципи єдності й диференціації – основоположний принцип правового регламентування оплати праці. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 75-78.

53. Шпиталенко Г.А. До питання реформування трудового законодавства України в контексті розбудови соціально-орієнтованої економіки. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/308.pdf>.

54. Анатійчук В.В. Застосування гнучкості як ознаки нестандартних форм зайнятості в контексті диференціації трудових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2025. Вип. 88. Ч. 2. С. 107-114.

55. Капліна Г.А. Гендерна диференціація оплати праці. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2008. № 10. С. 67-76.

56. Бойко В.В. Загальнотеоретична характеристика спеціальної правової норми та її конкуренції із загальною нормою. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: *Право*. 2013. № 1 (7). С. 1-13.

57. Хуторян Н.М. Принципи та цілі кодифікації трудового законодавства України. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 272-278.

58. Волик Д.С. До проблеми єдності та диференціації правового регулювання праці державних службовців. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 1 (16). Т. 2. С. 53-57.

59. Теория государства и права: учебник / под общ ред. А.С. Васильева. Харьков: Одиссей, 2007. 480 с.

60. Дзюбенко О.Л. Ознаки та види відомчих підзаконних актів як результат застосування юридичної техніки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 18-21.

61. Колеснік-Омельченко Т.В. Співвідношення єдності та диференціації в законодавстві про пенсійне забезпечення. *Форум права*. 2010. № 4. С. 487-492.

62. Пожарова О.В., Тарасенко В.С. Регулювання праці окремих категорій працівників: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти 1 курсу за освітнім ступенем «магістр» ф-ту адвокатури та антикорупц. діяльності: електронне видання. 2-ге вид., перероб. і допов. Одеса: Фенікс, 2022. 78 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/22512>.

63. Сичова В.В. Єдність та диференціація правового регулювання трудових відносин: тісна співпраця та міцний взаємозв'язок. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф.* (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2014. 324 с.

64. Федчишина К.В. Єдність і диференціація як принцип права соціального забезпечення. URL: <https://periodicals.karazin.ua/jls/article/view/1664/1408>.

65. Меркулов П.Ю. Співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Соціальне право*. 2023. № 3. С. 111-119. URL: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-03-15>.

66. Деякі питання щодо надання державними нотаріусами додаткових послуг правового характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, а також послуг технічного характеру: Наказ Міністерства юстиції України від 06.12.2022 № 5441/5. *Офіційний вісник України*. 2022. № 98. С. 309. Ст. 6162.

67. Гоц В.Я., Гоц-Яковлева О.В. Види спеціальних правових норм у диференціації правового регулювання праці. *Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення: матеріали III*

Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.); за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків: ХНУВС, 2014. 324 с. С. 82-84.

68. Щербюк Н.О. Конкуренція норм у сфері трудового права України та її причини. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 2. С. 87-90.

69. Москалюк В.М., Москалюк О.В. Подолання колізій норм права кодексів та законів: теорія і судова практика. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 17-22.

70. Москалюк О.В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2011. 199 с.

71. Бабак А.В., Мудролюбова Н.О. Співвідношення загальних та спеціальних норм права. URL: <https://e-journals.npu.edu.ua/index.php/on/article/download/908/919/3375>.

72. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 76. С. 65. Ст. 3071.

73. Болотіна Н.Б. Трудове право України: підручник. Київ: Знання, 2008. 860 с.

74. Про затвердження Положення про порядок реєстрації приватної нотаріальної діяльності та заміщення приватного нотаріуса, що затверджене наказом Міністерства юстиції України 22.03.2011 № 871/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 25. С. 28. Ст. 1028.

75. Гоц О.В. Правове регулювання виникнення трудових правовідносин з науково-педагогічними працівниками: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків, 2004. 180 с.

76. Бондар В.І. До проблеми визначення критеріїв диференціації правового регулювання праці службовців правоохоронних органів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Т. 4. Вип. 1(16). С. 74-77.

77. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1985. Т. 2: Д-Копці / укл.: Н.С. Родзевич та ін.. 1985. 572 с.

78. Скоробагатько А.В. Поняття критеріїв диференціації в пенсійному забезпеченні. *Поняття та категорії юридичної науки: матеріали V Міжнародн. наук.-практ. конференції* (м. Київ, 18 листоп. 2014 р.): до 145-річчя академіка Всеукраїнської академії наук імені М.І. Палієнка (1869-1937 рр). Київ: Ніка –Центр, 2014. С. 409-412.

79. Федчишина К.В. Щодо критерії диференціації у праці соціального забезпечення. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 4 (26). С. 114-117.

80. Новіков Д.О. Диференціація правового регулювання праці осіб, засуджених до позбавлення волі. *ПРАВО: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди*. 2021. Вип. 34. С. 50-57.

81. Жернаков В.В. Трудове право: підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2012. 496 с.

82. Гулевська Г.Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2004. 19 с.

83. Дергільова О.Г. Соціально-правовий вимір нотаріату як особливого інституту правозахисної системи. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2015. Вип. 4 (II). С. 45-50.

84. Пушкар З.М, Буднік В.П. Умови праці на підприємстві. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2011. Вип. 16. С. 210-217.

85. Лакіза О.О. Умови праці як системне трудо-правове явище. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 170-179.

86. Киян В.Я, Солошенко Ю.В. Видача свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю: нормативно-процедурний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 114-119.

87. Данюк Л.В. Статус нотаріату у сфері соціального управління. *Віче*. 2010. № 2. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/1829/>
88. Дергільова О.Г. Нотаріальні акти в системі правових актів сучасного права: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.01 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 201 с.
89. Про затвердження Положення про вимоги до робочого місця (контори) ПН та здійснення контролю за організацією нотаріальної діяльності: Наказ Міністерства юстиції України від 23.03.2011 № 888/5. *Офіційний вісник України*. 2011. № 25. С. 41. Ст. 1030.
90. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право, 2011. 384 с.
91. Невзорова І.В. Теоретико-правові основи компетентісної діяльності нотаріуса: дис. ... доктора філософії: 081 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 223 с.
92. Невзорова І.В. Сучасні стандарти діяльності нотаріуса в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2020. Вип. 61. Т. 1. С. 32-35.
93. Юридична деонтологія: навчальний посібник. Київ, 2007. 296 с.
94. Желіховська Ю.В. Етика нотаріуса у сфері професійної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 194-198.
95. Вольська О.М. Кадрове забезпечення органів влади: проблеми та шляхи вирішення. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. Вип. 2. С. 186-193.
96. Кагановська Т.Є. Характеристика вимог, що висуваються до персоналу органів державного управління. *Юридичний журнал*. 2008. № 10 (76). С. 88-93.
97. Яременко В.В., Сліпущко О.М. Новий український словник української мови. Київ: Наук. думка, 2004. 448 с.

98. Денисенко М.П., Будякова О.Ю. Кадрова політика як основа формування інноваційної стратегії управління персоналом підприємств. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 4 (52). С. 231-238.

99. Левченко К.Б. Проблеми кадрового забезпечення процесів формування гендерної політики в Україні. *Право і безпека*. 2004. № 1. С. 108-112.

100. Венедіктов В.С. Сутність та основні напрямки кадрової політики в сфері державної служби. *Форум права*. 2005. № 1. С. 4-8.

101. Шаповал О.А. Кадрова політика та шляхи її покращення. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 712-715.

102. Клочко А.М. Сучасний стан кадрового забезпечення органів внутрішніх справ України. *Форум права*. 2011. № 4. С. 367-371.

103. Гавкалова Н.Л. та Мосумова Айнура Кярам Кізі Інструментарій підвищення якості кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/9/27.pdf>.

104. Меркулов П.Ю. Загальні аспекти єдності та диференціації кадрового забезпечення нотаріусів. *Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Харків, 19 квітня 2024 р.) / Держ. біотехнологічний ун-т. Харків, 2024. 540 с. С. 164-170. URL: <http://btu.kharkov.ua/nauka/konferentsiyi/>*

105. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 02 липня 2014 року № 228. *Офіційний вісник України*. 2014. № 54. С. 88. Ст. 1455.

106. Євдокимов П.В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 237 с.

107. Воронько О., Северин А, Олійник І. Деякі актуальні питання атестації державних службовців. *Відомості Української академії державного управління при Президентіві України*. 1998. № 3. С. 48-57.

108. Державна кадрова політика в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку: наук. доп. / авт. кол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, Ю.П. Сурмін та ін. Київ: НАДУ, 2012. 72 с.

109. Арзамасова О.В. Дефініція «кадровий потенціал»: дослідження сутності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С. 102-106.

110. Розсоха С.С. Нормативне забезпечення адміністративно-правового регулювання права на зайняття нотаріальною діяльністю в Україні. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Т. 3. С. 152-155.

111. Олуйко В.М. Кадрові процеси у сфері державної служби: можливості регулювання. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 346-351.

112. Когутич І.І. Адміністративно-правові гарантії нотаріальної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд.юрид.наук: 12.00.07. Київ, 2018. 22 с.

113. Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю: Наказ Міністерства юстиції України від 11.07.2012 № 1043/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 54. С. 194. Ст. 2193.

114. Меркулов П.Ю. Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2024. С. 152-160. № 47. URL: <https://journals.snu.edu.ua/index.php/app/article/view/819/782>.

115. Фурса С.Я, Фурса Є.І., Фурса Є.Є. Нотаріат України. Організація нотаріату з практикумом: підручник у трьох книгах / за заг. ред. С.Я. Фурси. Кн. 1. Київ: Алерта, 2015. 484 с.

116. Дякович М.М. Нотаріальне право України: навч. посіб. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. Стор.

117. Саяпіна І.Г. Найманий працівник приватного нотаріуса: деякі аспекти трудових відносин. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 1 (91). С. 34-64.

118. Черниш В.В. Нотаріальна таємниця: поняття і кордони. *Юридичний журнал*. 2011. № 3 (105). С. 84-85.

119. Лісогор Л.С., Руденко Н.В. Кадровий потенціал забезпечення соціально-економічного розвитку України в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. № 4 (221). С. 19-26.

120. Гетьманцева Н.Д., Козуб І.Г. Трудове право України. Особлива частина: навчальний посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 504 с.

121. Юзько Т.М. Робочий час і час відпочинку як невід'ємна категорія права людини на життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 102-104.

122. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 11: Трудове право / редкол.: С.М. Прилипко (голова), М.І. Іншин (заст. голови), О.М. Ярошенко та ін. / Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2018. 776 с.

123. Костюк В.Л., Яцкевич І.І. Принципи новітньої концепції правового регулювання робочого часу. *Наукові записки НаУКМА. Серія: Юридичні науки*. 2019. Т. 4. С. 42-51.

124. Правознавство: підручник / А.І. Берлач, С.С. Бичкова, Д.О. Карпенко та ін. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 792 с.

125. Гордієнко М.І. Особливості правового регулювання робочого часу та часу відпочинку працівників ОВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 19 с.

126. Мірошніченко О.А. Правове регулювання трудових відносин у галузі сільського господарства: автор. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2007. 16 с.

127. Про деякі аспекти організації робочого часу: Директива 2003/88 ЄС від 04.11.2003. URL: <http://www.trudsud.ru/ru/docs/legislation/A13>.

128. Венедиктова В. М. Правове регулювання відхилень від нормальної тривалості робочого часу: дис... канд. юрид. наук: 12.00.05. Університет внутрішніх справ. Х., 1999. 152 с.

129. Проект Трудового кодексу України від 15.01.2026 № 14386. URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/1fbf4b0f-6c85-495f-bf78-c6947a1ddf2f>.

130. Загальна Декларація прав людини від 10.12.1948 / Організація Об'єднаних Націй. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. С. 89. Ст. 3103.

131. Карпенко Д.О. Трудове право України: курс лекцій. Київ: МАУП, 1999. С. 105.

132. Авескулов В.Д. Правове регулювання щорічних відпусток: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Харків, 2014. 19 с.

133. Про організацію трудових відносин в умовах військового стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 31. С. 40. Ст. 1634.

134. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-IX. *Офіційний вісник України*. 2022. № 19. С. 13. Ст. 1027.

135. Конвенція про скорочення робочого часу до сорока годин на тиждень від 22.06.1935 № 47: Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_145#Text.

136. Рекомендація щодо скорочення тривалості робочого часу № 116 від 26.06.1962. Міжнародна організація праці. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_192#Text.

137. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996: Рада Європи. *Офіційний вісник України*. 2006. № 40. С. 37. Ст. 2660.
138. Невзорова І.В. Міжнародні деонтологічні стандарти діяльності нотаріату. *Юридичний бюлетень*. 2019. Вип. 11. Ч. 1. С. 84-90.
139. Савченко А.О. Правове регулювання праці професорсько-викладацького складу вищих закладів освіти Міністерства внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. юрид. академія ім. Я. Мудрого. Харків, 2000. 237 с.
140. Про запровадження на території України регіональних графіків початку робочого дня: Указ Президента України від 26 квітня 1995 року № 334/95. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/u334_95?an=9&ed=1999_01_27.
141. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. С. 66. Ст. 632.
142. Авескулов В.Д. Правове регулювання ненормованого робочого часу. *Форум права*. Харків, 2016. № 4. С. 5-10.
143. Овсянко Д.С. Значення та сутність охорони праці. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 3. С. 104-106.
144. Карпенко Д.О. Основи трудового права: навчальний посібник. Київ: А.С.К., 2003. 656 с.
145. Ізуїта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2008. 177 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.
146. Батлук В.А., Кулик М.П., Яцюк Р.А. Охорона праці: навч. посіб. для студ. вищ. навч. зал. Львів: Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2009. 359 с.
147. Грибан В.Г., Негодченко О.В. Охорона праці: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2009. 280 с.

148. Романів Л.В. Бабух І.Б. Охорона праці в Україні: проблеми, досвід, перспективи. *Соц.-ек.проблеми сучас. періоду України*. 2014. Вип. 4 (108). С. 222-228.

149 Чорнобровка В.О. Поняття та значення охорони праці в Україні. *Європейські перспективи*. 2012. № 3 (3). С. 144-148.

150. Федоренко Т.В. Нотаріат як форма захисту прав і законних інтересів громадян. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2012. Вип. 20. Ч. II. Т. 1. С. 263-266.

151. Вісловух А.М. Безпечні умови праці державних службовців на робочих місцях, обладнаних комп'ютерно технікою: навч.-метод. розробка. Київ: ПІК ДСЗУ, 2010. 58 с.

152. Козак З.Я. Охорона праці та тенденції розвитку науки трудового права України. *Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: 81 здобутки і проблеми*: тези доп. та наук. повідомл. учасн. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05-06 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 158-160.

153. Сорока О.В. Забезпечення кадрової безпеки як функція управління персоналом. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 4 (68). С. 53-63.

154. Кім К.В. Правові засади регулювання охорони праці державних службовців в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна. Серія: ПРАВО*. 2017. Вип. 24. С. 80-82.

155. Постанова Верховного Суду України від 20 лютого 2013 року (провадження 6-2цс13). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/30112973>.

156. Парасюк В.М. Нотаріальна таємниця: окремі спірні питання. Митна справа. 2010. № 6. Ч. 2. С. 182-185.

157. Про затвердження Положення про порядок постачання, зберігання, обліку та звітності витрачання спеціальних бланків документів інформаційної системи Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 14.07.2004 № 67/5. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. Т. 2. С. 806. Ст. 1929.

158. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 № 1952-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 30. Т. 1. С. 140. Ст. 1993.

159. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 № 755-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 25. С. 12. Ст. 1172.

160. Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 17.02.2014 № 357/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 16. С. 246. Ст. 512.

161. Гриців Н.В. Необхідність законодавчого розширення системи форм та контролю за нотаріальною діяльністю. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Т. 4. С. 223-228.

162. Денисяк Н.М. Таємниця здійснення нотаріальних дій та відповідальність за її порушення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2016. Вип. 40. Т. 1. С. 62-65.

163. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. закл. вищ. освіти. Київ: А.С.К., 2001. 976 с.

164. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 480. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. С. 106. Ст. 1987.

165. Про затвердження Переліку адміністративно-територіальних одиниць, в межах яких припиняється доступ користувачів до єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України: Наказ

Міністерства юстиції України від 01.04.2022 року № 1307/5. *Офіційний вісник України*. 2022. № 27. С. 202. Ст. 1530 (наказ втратив чинність).

166. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 01 квітня 2022 року № 1307/5: Наказ Міністерства юстиції України від 27.12.2022 № 5840/5. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. С. 558. Ст. 281.

167. Баранкова В.В. Законність нотаріальних актів. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 28-34..

168. Череватенко І.М. Принцип безпосередності та диспозитивності у нотаріальному провадженні щодо посвідчення безспірності прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 53-57.

169. Білоскурська О.В., Федорчук Д.М. Юридична відповідальність нотаріуса за порушення нотаріальної таємниці в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2023. Вип. 77. Ч. 2. С. 264-269.

170. Святецька І.В. Деякі питання юридичної відповідальності нотаріуса. *Юридичний радник*. 2013. № 2 (68). С. 56-59. URL: <http://yurradnik.com.ua>.

171. Ладіна Л.С. Напрямки вдосконалення регулювання професійної відповідальності ПН в Україні. *Стан та перспективи розвитку адміністративного права України: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Одеса, 20 жовтня 2023 року). Одеса: ОДУВС, 2023. 332 с. С. 316-319.

172. Файер О.А. Поняття професійної відповідальності та підстави її виникнення. *Форум права*. 2009. № 3. С. 627-633.

173. Вдовічен В.А., Вдовічена Л.І. Професійний обов'язок нотаріуса як підстава його відповідальності. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридично науки у XXI столітті: Міжнародна науково-практична конференція / Класичний приватний університет Академія «Болашак»*

(Казахстан). 2021. С. 74-77. URL:
<https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/1423>

174. Мирза С.С. Юридична відповідальність нотаріуса за правом України: теоретико-правовий аспект. *Держава та регіони*. 2023. № 2 (80). С. 331-336.

175. Середа В.В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. *Університетські наукові записки*. 2014. № 1 (49). С. 18-25.

176. Ладіна Л.С., Веселов М.Ю. Юридична відповідальність приватного нотаріуса. *ВІСНИК НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2021. Вип. 1 (49). С. 145-150.

177. Шинкарчук А.І. До проблеми дисциплінарної відповідальності нотаріусів за порушення законодавства у сфері державної реєстрації. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Т. 4. Вип. 6. С. 49-53.

178. Хімченко С.В. Характеристика цивільної відповідальності нотаріуса. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 3. С. 83-85.

179. Ладіна Л.С. Правові аспекти професійної відповідальності приватного нотаріуса. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 668-670.

180. Нелін О.І. Історико-правовий аналіз юридичної відповідальності нотаріуса. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 228-235.

181. Меркулов П.Ю. Щодо визначення основних особливостей матеріальної відповідальності нотаріусів. *Соціальне право*. 2024. № 1. С. 135-144.

182. Поняття, мета та функції матеріальної відповідальності сторін трудового договору. URL : <http://nkkep.com/wp-content/uploads/2021/10/P-41-P-42-Trud-pravo-01.11.pdf>.

183. Синявська О.Ю. Щодо особливостей і нормативного регулювання матеріальної відповідальності працівників Національної поліції України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 1 (63). С. 95-99.

184. Гайдаренко Л.О. Матеріальна відповідальність працівника: поняття та особливості. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 33-38.
185. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон УРСР від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
186. Баранкова В.В. Предмет доказування у справах про відшкодування шкоди, заподіяної нотаріусами. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2020. Вип. 1. С. 21-27.
187. Петрицин Н.Т. До питання про сутність юридичної відповідальності. *Часопис академії адвокатури України*. 2012. № 1. С. 222-225.
188. Волков Андрій: Звичайна констатація факту протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень не може вважатися способом захисту прав особи. *Закон і бізнес*. 2012. № 42 (1081). URL: http://zib.com.ua/ua/12164andriy_volkov_zvichayna_konstataciya_faktu_protipravnosti_ri.html.
189. Поліщук І.Ю. Зміст категорії збитків та їх використання у сфері інтелектуальної власності. URL: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/1129?view=material.
190. Коляда О.П. Нотаріус як сторона в адміністративному судочинстві України. *Право і безпека*. 2009. № 5 (32). С. 91-95.
191. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. С. 7. Ст. 461.
192. Ігнатенко В.М. Характеристика підстав виникнення недоговірних зобов'язань. *Проблеми законності: республік. міжвідом. наук. зб.* Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. С. 67-73.
193. Баранкова В.В. Судовий розгляд справ, пов'язаних із нотаріальною діяльністю (частина 1). *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2015. № 2 (80). С. 8-21.

194. Плачков Д.Ф. Відшкодування шкоди фізичній особі, що потерпіла від злочину за цивільним законодавством: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2008. 21 с.

195. Про затвердження Порядку і правил проведення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року № 624. *Офіційний вісник України*. 2015. № 70. С. 15. Ст. 2304.

196. Федоренко Т.В. Нотаріальні дії та порядок їх вчинення. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 159-160.

197. Невзорова І.В. Генеза розвитку деонтологічних засад діяльності нотаріуса. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2020. № 2 . С. 14-18.

198. Денисяк Н.М. Особливості проблематики та шляхи реформування системи нотаріату в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Т. 2. № 2. С. 46-48.

199. Дякович М.М. Особливості правового статусу нотаріуса в Україні: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2020. № 9. С. 97-106. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2020-09-097>

200. Про затвердження Порядку підвищення кваліфікації нотаріусів, консультантів державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, помічників приватних нотаріусів: Наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2014 № 1422/5. *Офіційний вісник України*. 2014. № 69. С. 327. Ст. 1951.

201. Лиля-Барська А.В. Доступ до професії нотаріуса згідно законодавства України та Федеративної Республіки Німеччина: порівняльний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 314-316.

202. Головань М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 23-30.

203. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» від 01.04.2008 № 1425-1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF13L01B?an=13>

204. В Україні набирають кадровий резерв для роботи на деокупованих територіях. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/v-ukrayini-nabyraiut-kadrovyy-rezerv-dlia-roboty-na-deokupovanykh-teryto/>

205. Долучайтесь до відновлення деокупованих територій: набір до резерву працівників державних органів триває. URL: <https://minre.gov.ua/2024/04/14/doluchajtesya-do-vidnovlennya-deokupovanyh-terytorij-nabir-do-rezervu-praczivnykiv-derzhavnyh-organiv-tryvaye/>

206. Bundesnotarordnung in der im Bundesgesetzblatt Teil III, Gliederungsnummer 303-1, veröffentlichten bereinigten Fassung, die zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 15. Juli 2022 (BGBl. I S. 1146) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bnoto/BJNR001910937.html#BJNR001910937BJNG000103125>.

207. Василик Ю.С. Сучасна державна правова політика України у сфері нотаріату як об'єкта державно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. 10-14.

208. Тищенко В.Г. Функціональна та організаційна взаємодія нотаріату з органами публічної влади в Україні. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 16. С. 158-169.

209. Василик Ю.С. Взаємодія суб'єктів нотаріальної діяльності з державними і недержавними органами. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 136-141.

210. Книш С.В., Поклонська О.Ю. Нотаріат у країнах світу: історичні та практичні аспекти нотаріальної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 105-107.

211. Ценко М.Б. Про моральну відповідальність юристів. *Духовна культура України перед викликами часу: тези доповідей учасників II*

Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 квітня 2019 року). Харків: Право, 2019. С. 124-127.

212. Україна-Німеччина: обмін досвідом. *Нотаріат України*. |2020. № 4 (39). С. 52-53.

213. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 19.11.2018 у справі № 640/9581/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78168271>.

214. Денисяк Н.М. Нормативно-правове регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 6. С. 93-96.

215. Гончарова А.В., Шестак О.В. Особливості правового регулювання здійснення нотаріальної діяльності: український та європейський досвід. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 14 (27). С. 16-27.

216. Мирза С.С. Реалізація основоположних принципів латинського нотаріату в Україні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 227-231.

217. Василів С.С., Сорочкіна О.В. Світові системи нотаріату: порівняльний аналіз. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21501/23.pdf>.

218. Мартинюк О.А. Специфіка організації нотаріальної діяльності в країнах із нотаріальними системами англосаксонського та латинського типів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. № 2. С. 152-156

219. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 46. С. 266. Ст. 2419.

220. Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах від 02.07.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text

221. Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах від 15.11.1965. *Офіційний вісник України*. 2004. № 31. С. 474. Ст. 2124.

222. Ільєва Н.В., Крістева Е.А. Міжнародний досвід здійснення нотаріальної діяльності. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 45-54.

223. Ільїна Ю.П. Особливості правового статусу нотаріуса у деяких зарубіжних країнах. *Науковий вісник гуманітарного університету*. 2013. № 5. С. 148-153.

224. Бондарєва М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2007. № 74-76. С. 43-47.

225. Коліушко І.Б., Український Д.Я. Вільні професії: поняття та специфіка. *Наукові записки. Серія: Юридичні науки*. Т. 20. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/33507a68-c7df-4970-93c1-bb3ae2ae22fb/content>.

226. Конституційне право зарубіжних країн: навч. посібник / М.С. Горшенєва, К.О. Закоморна, В.О. Ріяка та ін. / за заг. ред. В.О. Ріяки. 2-ге вид. доповн. і переробл. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

227. Нотаріат у Греції. *Нотаріат для вас*. 2003. № 11. С. 41-52.

228. Денисяк Н.М. Деякі аспекти діяльності нотаріусів в Німеччині. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 47-49.

229. Про нотаріат: Федеральне положення Німеччини від 16.02.1961. Офіційний веб-сайт Pandia. ru. Енциклопедія знань. URL: <http://www.pandia.ru>.

230. Особливості нотаріату в Німеччині: дорожні нотки українських нотаріусів. URL: <https://npu.ua/news/osoblivosti-notariatu-v-nimechchini-dorozhni-notatki-ukra%D1%97nskix-notariusiv>.

231. Нотаріат Італії – огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та національна рада нотаріусів. *Юридичний радник*. 2014. № 6(78). URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/notariat-italiyi-oglyad-dostup-do-profesiyi-tehnologiyi-vidchuzhennya-neruhomosti-ta-natsionalna-rada-notariusiv1>.

232. Орзіх Ю.Г. Нотаріат у країнах Європи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 208-216.

233. Літвінова І.Ф, Захарчук Н.П. Нотаріальна діяльність у США: особливості організації та функціонування.

<https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/57977/1/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%86.%D0%A4%2013.pdf>.

234. Нотаріат в Італії. *Нотаріат для вас*. 2000. № 5. С. 46-51.

235. Все, що треба знати про діяльність нотаріусів в Італії. URL: <https://www.gazetaukrainska.com>.

236. О нотариате: Закон Республики Армения от 04 декабря 2001 года. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel= show&ID=1297&lang=rus>.

237. Мирза С.С., Середницька І.А. Адаптація зарубіжного досвіду розвитку органів нотаріального самоврядування до системи нотаріату в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 4. С. 82-87.

238. Бернацька І.М. Нотаріат Італії – огляд, доступ до професії, технології, відчуження нерухомості та Національна рада нотаріусів. *МЕН*. 2014. № 6 (78). С. 86-93.

239. Нотаріат в Японії. URL: <http://www.japantoday.ru/chto-rochitat/notariat-v-yaponii.html>.

240. Вчинення нотаріальних дій у Великій Британії: що варто знати українцям. URL: <https://unba.org.ua/news/9066-vchinennya-notarial-nih-dij-u-velikij-britanii-sho-var-to-znati-ukraincyam.html>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Меркулов П.Ю. Зміст єдності правового регулювання праці нотаріусів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. № 75. Ч. 3. С. 60-65. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.3.10>.

2. Меркулов П.Ю. Нотаріус як суб'єкт трудового права. *Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання.* 2023. № 1. С. 264-269. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.42>.

3. Меркулов П.Ю. Співвідношення єдності та диференціації правового регулювання праці нотаріусів. *Соціальне право.* 2023. №3. С.111-119. URL: <https://doi.org/10.32751/2617-5967-2023-03-15>.

4. Меркулов П.Ю. Диференціація кадрового забезпечення праці нотаріусів в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика.* 2024. № 47. С.152-160. URL: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-152-160>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Меркулов П.Ю. Значення диференціації правового регулювання праці нотаріусів. Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року: СХХХVІІ Міжнародна науково-практична інтернет-конференція (м. Чернівці, 19 січня 2024 року). Чернівці, 2024. С. 150-154.

2. Меркулов П.Ю. Загальні аспекти єдності та диференціації кадрового забезпечення нотаріусів. Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 19 квітня 2024 року). Харків, 2024. С. 164-170.

3. Меркулов П.Ю. Дуальність правового статусу нотаріуса в Україні щодо визначення основних особливостей дисциплінарної відповідальності нотаріусів. Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 02 травня 2024 року). Київ: Видавництво Людмила, 2024. С. 681-684.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертації оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: «Розвиток науки та техніки: виклики 2024 року» (м. Чернівці, 19 січня 2024 року); «Права людини в глобалізованому світі: сучасний стан, шляхи реалізації та механізми захисту» (м. Харків, 19 квітня 2024 року); «Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови» (м. Київ, 02 травня 2024 року).